



## รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท

โดย

ชัยวัชณ์ หน่อรัตน์

กุมภาพันธ์ 2546

# รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

## เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท

ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

สนับสนุนโดยสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

## คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน\* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาลและสถิติที่ชุดโครงการฯ สืบหาเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้จำนวน 887 ครัวเรือนในภาคเหนือซึ่งสำรวจเองแบบมานุษยวิทยา ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลาง และให้นักวิจัยผู้ช่วยฝังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือ สัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้า โครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเซไนและพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิคารากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล่ มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

---

\* **ภาพรวม :** ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ **ภาคเหนือ :** ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ ผศ. ดร.รัตนพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ :** รศ. สุวิทย์ วีระศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมมาธิราช รศ. ดร.สมบัติ พันธวิศิษฐ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีมัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อาจารย์วิลาศ โพธิสาร โรงเรียนเดลินิวส์วิทยา อ.ศิขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์ อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันวา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร **ภาคกลาง :** รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติจินาจันทร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัต สำนักข่าวเลขาริการ ดร. ภมรรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย **ภาคใต้ :** รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ คุณชลิตา บัณฑุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อนุโณ นักวิชาการอิสระ **เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ :** รศ. เสรี ลีลาสัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังคิด พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย **หัวหน้าชุดโครงการ :** ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใช้ระยะเวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใช้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ 13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเร้าทรบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ให้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวให้อุดมอยู่ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตข้าครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใช้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใช้แรงงานครอบครัวที่นับที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้อุดม เต็มปลูกข้าว แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใช้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใช้ที่ดินน้อยแต่ใช้แรงงานเข้มข้น เช่นผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่นวัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่นซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ให้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับให้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใช้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใช้แรงงาน ใช้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุด ในภาคใต้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบท 2 ใน 3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และ 3 ใน 4 ของครัวเรือนทั้งหมดใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดินน้อยมาก ครัวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก ครัวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่

พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้งรับจ้าง  
 พร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียง กัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี  
 จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลาง  
 ประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของครัวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตร  
 เป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทนพอ  
 สมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของ  
 ครัวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และครัวเรือนชนบทที่ใช้แรงงานจ้าง  
 เพียงร้อยละ 17 ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด  
 เพราะระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการ  
 ผลิตทางการเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงาน  
 ออกไปขายเมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่สายญาติมิตร สังคม  
 วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยน  
 เพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช้การแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้าน  
 เดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิปไตย  
 สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบเกลอ แชร้งแรงงาน ในภาคเหนือมีศาลผี แก้วผี สภา  
 ผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน หมู่ฝาย ระบบหมวด ระบบครุบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเสี้ยวเป็นต้น  
 และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชนชนบท  
 งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และใน โครงการวิจัย  
 “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ “พลวัตและ  
 ความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชน  
 ในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและ  
 ชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย  
 ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic  
 Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่า  
 เศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากิน  
 หมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา  
 เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกต้องคือ แม้ใน  
 ภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง

การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช่ แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสชนงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุน งานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้างลไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่อมาจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือ ระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลกครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของการเพาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงใน

รายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และแม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกันเป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในท้องที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึงภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนนี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้านรวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบายการหนีตัวของการกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทย ได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทางของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ ผั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำมาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่ามีความเป็นเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับข้าวของชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ในภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกเปลี่ยนกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยน คือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ท่านอาจารย์สงบ ส่งเมือง ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาด

นัดและคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่าหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วยหมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมา ข้ามกาลเวลา ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบอยู่ข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติโดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาก็ที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มี ความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเอง คือ มุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมด คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไป



สู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาถึงปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ข้อเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร) หรือ “ชุมชนาธิปไตย หรือ ชุมชนาภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายใน สำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อนผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกันเป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้ความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งกำไรด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมีส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่า ประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ

มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่น นวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้าน

ผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือ เส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม หนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่น เช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครุบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติเช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือ มีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตไร้สำนึกเป็นจิตสำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่ยอมรับของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิ่งจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและพึ่งตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพียงอยู่ในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้วัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือ วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

\*\*\*\*\*

## คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ตีรมาศวนิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการฯ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อแนะนำอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการฯ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. François Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซไน คุณศักดินา จัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกาที่นิคารากัวและคอสตา ริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์ ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันทน์ จันทรอำไพ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์

วิญญูชนานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารไปเสร็จต่างๆ ของชุดโครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

## คำนำ

(ศาสตราจารย์ ดร. จักรทิพย์ นาถสุภา)

งานวิจัย "เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท" ของคุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ เป็นงานที่ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณชัยวัฒน์ทำงานสนามที่บ้านปาง ตำบลศรีวิชัย อำเภอสี จังหวัดลำพูน งานนี้ให้นัยทางทฤษฎีสูงมาก

คุณูปการของงานนี้ทางทฤษฎี คือ 1) ให้คำอธิบายทางทฤษฎีว่า ทำไมที่ผ่านมาเราจึงไม่เห็นเศรษฐกิจชุมชนไทยเป็นเศรษฐกิจ 2 ระบบ ทำไมเราจึงมองไม่เห็นเศรษฐกิจระบบล่าง ทำไมเราจึงมองไม่เห็นเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจอีก 1 ระบบ และ 2) ให้ข้อมูลต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ในทุกๆ เรื่องทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจระบบล่างอย่างละเอียด เข้าใจความเป็นองค์รวมของชุมชน ทำให้เราเข้าใจได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจหนึ่งระบบของตนเอง

ข้าพเจ้าขอขยายความคุณูปการ 2 ข้อนี้

คุณชัยวัฒน์อธิบายว่า ที่ผ่านมารวมองไม่เห็นเศรษฐกิจชุมชนระบบล่าง เพราะเราดูแค่ **วงนอก** ของระบบชุมชนหมู่บ้าน แล้วด่วนสรุปว่าวงนอกนี้คือชุมชนหมู่บ้านทั้งหมด แต่ที่แท้แล้ววงนอกนั้นเป็นเพียงแค่ส่วนน้อยของระบบชุมชนหมู่บ้าน คุณชัยวัฒน์เคยอธิบายด้วยคำพูดกับข้าพเจ้าโดยตรงว่า หากเปรียบชุมชนหมู่บ้านเหมือนก้อนน้ำแข็งลอยน้ำ ส่วนที่เราเห็นคือส่วนที่พ้นน้ำ ซึ่งเป็นส่วนน้อย ที่อยู่ใต้น้ำคือส่วนใหญ่เรามองไม่เห็น วงนอกหรือส่วนที่พ้นน้ำคือส่วนที่ชุมชนหมู่บ้านรับมาหรือสร้างขึ้นมารับและกรองสิ่งที่เข้ามาสู่หมู่บ้านจากรัฐและทุน ไม่ว่าจะเป็น อบต. ผู้ใหญ่บ้าน สหกรณ์ โรงเรียน กองทุน สถานีนามัย ตำรวจป้อมยาม กลุ่มจัดตั้งของรัฐ เช่น อสม. ลูกเสือชาวบ้าน ไทยอาสาป้องกันชาติ (ทส.ปช.) ฯลฯ วงนอกนี้จะเล่นตามบทของระบบรัฐและทุนกำหนดให้หมู่บ้านเล่น แต่ไม่ใช่ชีวิตจริงๆ ของชาวบ้าน ผู้ที่เล่นในวงนอกนี้คือพวกเขยพวกสะใภ้ของชาวบ้านหรือชาวบ้านที่เคยไปทำงานในเมือง ส่วน **วงใน** ของชุมชนหมู่บ้านรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นชุมชน ทั้งด้านการทำมาหากิน สวัสดิการ และจิตวิญญาณ ประกอบด้วยผู้นำ คือ ผู้เฒ่า-ผู้แก่ แก่เหมือนฝ่าย มรรคทายก พระสงฆ์ ฯลฯ วงในสัมพันธ์กับธรรมชาติ ทำมาหา(ไว้)กิน ทำการเกษตรผสมผสาน พึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกัน ทำงานสร้างความสุขและคุณธรรม ยึดหลักศาสนาพุทธแบบอหิงสาและมนุษยธรรม ร้อยรัดด้วยระบบเครือญาติ มิตรสหาย และวัฒนธรรม ขณะที่วงนอกดำเนินโดยกำลังอำนาจและเงินตรา แข่งขัน และเอาเปรียบ

คุณูปการอีกประการหนึ่งของงานนี้คือ คุณชัยวัฒน์ได้ให้ข้อมูลความเป็นชุมชนของระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมระบบล่างในด้านต่างๆ ซึ่งนักวิชาการที่เป็นคนเมืองชนชั้นกลางไม่คุ้นเคย เช่นในเรื่องทรัพยากรและปัจจัยการผลิตหมู่บ้านมีของหน้าหมู่บ้าน ซึ่งเป็นของกลางคือ ป่า ลำน้ำ ลานหมู่บ้าน บ่อน้ำ วัด เครื่องใช้เวลามีงานเลี้ยง เป็นต้น หรือมีการแชร์การใช้รถไถ รถแทรกเตอร์ โรงสีในหมู่บ้าน ในเรื่องการกินการอยู่และสวัสดิการ มีการแบ่งปันอาหารที่หามาได้ การล้อมวงกินข้าว การให้น้ำเย็นดื่มฟรี การร่วมงานและเอื้ออาทรต่อกันในหมู่บ้านและทั้งชุมชนในงานศพ การเจ็บป่วย การแต่งงาน การเกิด ในเรื่องการบริหารจัดการมีการจัดหมวดหมู่ สมาชิกผู้เฒ่า สมาชิกผู้หนุ่ม ซึ่งเป็นผู้รับใช้ชุมชน ตลอดจนถึงเรื่องจิตวิญญาณ มีศาลผี แก้วผี สืบทอดความเป็นเครือญาติและชุมชนของหมู่บ้านข้ามกาลเวลาและรุ่นอายุ

คุณชัยวัฒน์แสดงความกังวลว่า ที่ผ่านมาระบบเศรษฐกิจและสังคมระบบล่างมักมีอาณาเขตเฉพาะเพียงภายในหมู่บ้านหนึ่งๆ ไม่ค่อยจะปรากฏเป็นระบบแห่งชาติและระบบนานาชาติ หรือแม้ปรากฏปัญญานชนชนชั้นกลางก็ไม่ค่อยเข้าใจ ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้ให้การสนับสนุนและความสนใจเพียงพอ ต่างจากระบบบนคือรัฐและทุนซึ่งสามารถขยายอาณาเขตของเศรษฐกิจและสังคมได้กว้างขวาง และโฆษณาตนเองอยู่เสมอ คุณชัยวัฒน์เสนอว่าในอนาคตควรคิดขยายอาณาเขตของเศรษฐกิจและสังคมระบบล่าง และค้นหาแนวทางที่จะทำให้สถาบันเครือข่ายระบบล่างมีความต่อเนื่อง คุณชัยวัฒน์ได้ให้ตัวอย่างเครือข่ายระบบล่างที่กว้างกว่าหนึ่งหมู่บ้าน คือ ระบบเหมืองฝาย ระบบแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน (ระบบเสี้ยว ระบบเกลอ ระบบตลาดท้องถิ่น) ระบบของครูบาศรีวิชัยในอดีต ระบบของหลวงตามหาบัว หลวงพ่อคุณ หลวงพ่อนาน พระพะยอม สมณโพธิรักษ์ พ่อประยงค์ ฯลฯ ในปัจจุบัน ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับคุณชัยวัฒน์ ข้าพเจ้าคิดว่านักสังคมศาสตร์ในประเทศไทยควรศึกษาทำความเข้าใจระบบเศรษฐกิจเครือข่ายชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในสังคม วัฒนธรรม และศาสนา ระบบเช่นนี้อาจมีปรากฏอยู่ในเศรษฐกิจไทยมากกว่าที่เราคิด สำคัญมากกว่าที่เราเข้าใจ และควรได้รับการสนับสนุนจากชาวไทยมากขึ้นอย่างเต็มที่

ข้าพเจ้าชื่นชมคุณชัยวัฒน์มาก ท่านเป็นลูกหลานชาวบ้าน เป็นปัญญาชนของระบบล่าง ที่แม้มีโอกาสเข้ามาทำงานในระบบบน เป็นข้าราชการกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ก็มีจิตใจเป็นชาวบ้าน ศึกษาและเขียนงานวิจัยนี้จากแง่มุมของชาวบ้าน ท่านเข้าใจระบบล่างอย่างลึกซึ้ง ท่านเป็นนักวิชาการและนักคิดของระบบล่างของแท้ ด้วยงานชิ้นนี้ท่านนี้ได้มีคุณูปการยิ่งต่อวงวิชาการสังคมศาสตร์ในเมืองไทยและต่อชาวบ้านชาวไทย ท่านได้ขยายองค์ความรู้และทฤษฎีว่าด้วยระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในประเทศชาติของเรา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

1 มกราคม 2546

## คำนำ

หนังสือเรื่องเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ เป็นความพยายามที่จะอธิบายวิถีการดำรงชีวิตของสามัญชนในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท ที่นอกจากจะเป็นอีกระบบหนึ่งของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยแล้ว ยังมีธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่เปิดต่อระบบอื่นๆ ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แม้ว่าจะเป็น การอธิบายสาระที่ได้ข้อมูลมาจากตัวแสดงเพียงกลุ่มหนึ่งในภาคเหนือและข้อมูลบางด้านจากชุมชนในภาคอื่น แต่มีสาระเชิงระบบของเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทจากมุมมองของชุมชนมีครบถ้วนผ่านตัวแสดง กล่าวคือ แบ่ง 1) พลวัตตามประวัติศาสตร์ 2) ปัจจัยภายในเชิงโครงสร้าง-หน้าที่และกระบวนการปรับตัวขององค์ประกอบ 3) ปัจจัยภายนอกในระบบชุมชนที่จัดการเองได้ผ่านระบบตัวแสดง และสาระของระบบทั้งสองด้าน 1) ความสัมพันธ์ พลวัต ศักยภาพ และความยั่งยืน 2) ปัจจัยภายนอกที่จัดการเองไม่ได้ คือ นโยบายสาธารณะของรัฐและทุนที่เกิดขึ้นภายหลังและเข้ามาเกี่ยวข้อง และ 3) ความหวังต่อสังคมไทยและแนวทางสนับสนุนระบบทั้งสองในอนาคตด้วย โดยผู้เขียนอาศัยพื้นฐานของการเป็นคนชนบทที่มีเวลาว่างที่เหลือในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทมาหาประสบการณ์จากการทำงานพัฒนาชุมชนในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐ และมาหาประสบการณ์จากการทำงานด้านวิชาการแบบชุมชนเมือง ผู้เขียนหวังว่าสาระในหนังสือเล่มนี้จะมีส่วนร่วมในกระบวนการรังสรรค์องค์ความรู้และประเด็นวิชาการด้านการพัฒนาชุมชน เศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน วัฒนธรรมชุมชน และนโยบายสาธารณะที่เหมาะสมในอนาคต และมีส่วนบุกเบิกองค์ความรู้ในวงวิชาการไทยที่กำลังเข้าสู่ยุค Post modern ได้บ้าง

เมื่อท่านอ่านหนังสือเล่มนี้และมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะในการปรับปรุงเนื้อหาสาระประการใด ขอความกรุณาแจ้งให้ผู้เขียนได้รับทราบ จักเป็นพระคุณยิ่ง และขอขอบพระคุณล่วงหน้า ณ โอกาสนี้

ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์

4 ก.พ. 2546

## คำขอบคุณ

หนังสือเล่มนี้จะสำเร็จไปไม่ได้หากผู้เขียนไม่มีประสบการณ์จากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เรื่อง “สวัสดิการชุมชนชนบทไทย” สาขาวิชาการบริหารสังคม (Social Administration) คณะสังคม-สงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านกรุณาเป็นที่ปรึกษาและกรรมการวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ศาสตราจารย์ยุพา วงศ์ไชย รศ.ดร.สัญญา สัญญาวิวัฒน์ รศ.ดร.วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์ รศ.ดร. ทศนีย์ ลักขณาวิชลชัย อาจารย์ ดร. ชำนาญ วัฒนศิริ กำลังใจจากรับรางวัล โครงร่างวิทยานิพนธ์ดีเด่นประจำปี 2542 จากกองทุนศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก และเงินทุนวิจัย บางส่วนจากสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผ่านโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยที่มีศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวหน้าโครงการ ตลอดจนพลังใจจากผลงานของท่าน ครูบาศรีวิชัยที่เป็นผู้นำแบบบารมีของชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยในอดีตที่ได้สร้างแบบแผนของเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนเครือข่ายที่มีอาณาเขตกว้างกว่าชุมชนหมู่บ้านไว้

ขอกราบนมัสการขอบคุณท่านเจ้าอาวาสวัดบ้านปาง เจ้าคณะตำบลศรีวิชัย กราบขอบคุณ “น้ำใจ” ที่แสนงามจากท่านผู้ใหญ่บ้าน/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านปางและบ้านศรีบุญเรือง เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบ้านปาง คณะครูโรงเรียนบ้านปาง อบต.ตำบลศรีวิชัย อบต. ตำบลแม่ตืน ตำรวจป้อมยามบ้านปาง เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานจังหวัดลำพูน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดลำพูน และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเถลิง วัดพระบาทห้วยต้ม กราบขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับความเมตตาของพ่อน้อยคง ธนุชิต พ่อน้อยสีและแม่อุ้ยปลา แสนอ่อน พี่ชัชและพี่สมร สาก่อน ผู้ช่วยวิจัยทั้ง 4 คน คือ คุณเรวดี ปันทะนันท์ คุณสนั่น สาก่อน คุณวรัญญา ไชยสมภาร คุณธัญญาลักษณ์ ชัดติยะ ขอขอบคุณ คุณพรพิไล เลิศวิชา คุณวสุ เมืองใจ คุณกำธร ธิฉลาด คุณมนัส เรือนอินทร์ คุณสวัสดิ์ บุญทอง คุณมานพ ต๊ะกำเนิด คุณรัตน์ พรหมนวล และคุณพล ศรีออก

ขอกราบนมัสการขอบคุณท่านมหาจุฬารัชมังคลาจารย์ ปาโส ขอขอบคุณ ผศ.ดร. โกวิท พวงงาม ผ.ศ.ดร. กิตติพัฒน์ นนทบุรีมดลย์ ดร. มานะ อัครบัณฑิต ร.ศ.ประชัน รักษ์พงศ์ รองฯวิชล มนัสเอื้อศิริ ดร.ทิพย์วัลย์ ศรีจันทร์ ดร. อรสุดา เจริญรัก ดร. ปรีดี โชติช่วง ดร. ขนิษฐา กาญจนรังษินนท์ ดร. ศรีปริญญา รูปกระจ่าง ดร. พงนีย์ พรหมจิตร ดร. ภมรรัตน์ สุธรรม ดร. เสนีย์ คำสุข พ.ญ. มิ่งขวัญ สุพรรณพงษ์ คุณพงศ์นรินทร์ อัครเศรณี คุณพัทธวิรา สมบูรณ์ชัย คุณพรหมโชติ ไตรเวช คุณอดิศร สิทธิเลิศ คุณขนิษฐา สาระจุกะ คุณศิริพงษ์ ทองมีมา และพี่ๆ เพื่อนๆ นักวิจัยในโครงการฯ ทุกท่าน

ขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับกำลังใจจาก ดร. ม.ล. จรัลวิไล จุฬารัชมังคลาจารย์ และน้องพัชณี จันศิริ

ทุกท่านที่กล่าวนามมาข้างต้นมีส่วนสนับสนุนและเป็นกำลังใจให้ทั้งการเขียนวิทยานิพนธ์ และการเขียนหนังสือเล่มนี้เสร็จสมบูรณ์

ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์



## บทคัดย่อ

องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยเชิงระบบและในมุมมองของชุมชนชนบท ต้องอธิบายทุกองค์ประกอบ ได้แก่ ตัวแสดง ความสัมพันธ์ระหว่างกัน พลวัตศักยภาพ ความยั่งยืน นโยบายสาธารณะที่มาเกี่ยวข้อง และความหวังต่อสังคมไทยในอนาคต การอธิบายเชิงคุณภาพจากข้อมูลในกลุ่มชุมชนหมู่บ้านชนบท 2 ตำบล (ตำบลศรีวิชัยและแม่ตืน) ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนแม่ คือ ชุมชนบ้านปาง ตำบลศรีวิชัย อำเภอลี จังหวัดลำพูนปัจจุบัน และข้อมูลบางด้านของบางชุมชนหมู่บ้านต่างภาคของนักวิจัยท่านอื่นที่นำมาเปรียบเทียบแล้ว มีข้อค้นพบขององค์ประกอบแบบองค์รวมสรุปได้ 5 ประเด็น ดังนี้

**1. ตัวแสดง** ระบบเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทมีตัวแสดงร่วมกัน คือ ชุมชนหมู่บ้านชนบท ซึ่งเป็นที่อยู่ของสามัญชนคนส่วนใหญ่ของสังคม โดยเป็นอีกระบบหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนหมู่บ้าน 3 ยุค จากยุคพึ่งกันเองที่ชุมชนหมู่บ้านจะแตกตัวเป็นกลุ่มเล็กๆและต้องเปลี่ยนถิ่นฐานบ่อยๆ ก่อนที่จะมีที่ตั้งถาวรประมาณ พ.ศ. 2345 และมีสมาชิกชุมชนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนต้องแตกตัวเป็นชุมชนลูก/หลาน ยุคนั้นชุมชนหมู่บ้านเกี่ยวข้องกับปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสามารถจัดการให้มาเป็นนิเวศน์ชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยกันและกันตามหลักพุทธศาสนาเองได้ ต่อมาเกิดรัฐชาติใน พ.ศ. 2417 ระบบชุมชนชนบทจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับแบบถูกกระทำจากปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอกที่จัดการเองไม่ได้ คือ นโยบายสาธารณะของรัฐและทุนที่เกิดขึ้นมาภายหลัง ชุมชนหมู่บ้านชนบทจำเป็นต้องเข้าสู่ยุคพึ่งกันเอง-พึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจ และสร้างโครงสร้างวงนอกขึ้นมาทำหน้าที่ป้องกันสิ่งไม่เหมาะสมและ/หรือประยุกต์สิ่งที่มีประโยชน์จากระบบรัฐและทุนมารับใช้ระบบชุมชนหมู่บ้าน ขณะที่ส่วนที่เป็นแก่นแท้จากยุคก่อนหลบไปอยู่ที่โครงสร้างวงใน และการที่ชุมชนหมู่บ้านที่เป็นตัวแสดงมีโครงสร้างวงในดำรงอยู่ยั่งยืนมาถึงปัจจุบันนี้เอง เศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนจึงยังสามารถดำรงอยู่และมีความยั่งยืนข้ามกาลเวลาและรุ่นคนมาได้ถึงปัจจุบัน

**2. ความสัมพันธ์** ระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบสวัสดิการชุมชนนั้นมีความเกี่ยวข้องกันอย่างเห็นได้ชัดชัดเจนในยุคพึ่งกันเอง ส่วนพึ่งกันเอง-พึ่งพึ่งรัฐและทุนปัจจุบันเห็นได้ท่วงใน เพราะบอกถึงกระบวนการของระบบสวัสดิการชุมชนด้านการบริการชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นสวัสดิการเชิงรุกได้ทำหน้าที่จัดเตรียมปัจจัยนำเข้าและจัดการในกระบวนการผลิตของระบบเศรษฐกิจชุมชนและต่อมาระบบเศรษฐกิจชุมชนส่งผลผลิตและผลลัพธ์ของกระบวนการแจกจ่ายและบริโภคไปให้กระบวนการของสวัสดิการชุมชนด้านการประกันชุมชนซึ่งเป็นสวัสดิการเชิงรุก และสวัสดิการชุมชนด้านการอนุเคราะห์ชุมชน ซึ่งเป็นสวัสดิการเชิงรับและรุก โดยกระบวนการในความสัมพันธ์

ของระบบทั้งสองจะหมุนเวียนเป็นวัฏจักรแบบไม่หรือหาที่วงในตลอดเวลา เพราะตัวแสดงมีการสืบทอดกันจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป ส่วนระบบเศรษฐกิจชุมชนวงนอกจะผลิตส่วนเกินเทียมเพื่อจัดสวัสดิการชุมชนส่วนพัฒนาเพื่ออนุเคราะห์ชุมชนแก่ชุมชนเครือข่ายวงนอกกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมล้าหลังในชุมชนเมืองเป็นส่วนใหญ่ และกรองหรือประยุกต์รับสวัสดิการสังคมเพื่อชุมชนที่รัฐและทุนจัดให้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์แก่ชุมชนหมู่บ้าน

**3. พลวัต ศักยภาพ และความยั่งยืน** เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนมีพลวัตของศักยภาพการพึ่งกันเองทั้งระบบหรือมีโครงสร้างวงเดียวในยุคพึ่งกันเองมาเหลือประมาณครึ่งหนึ่งในโครงสร้างวงในที่คู่ขนานกับการพึ่งรัฐและทุนของโครงสร้างวงนอกตลอดยุคพึ่งตนเอง-พึ่งพึ่งรัฐและทุน ศักยภาพในการพึ่งกันเองรับใช้ชุมชนจากโครงสร้างวงใน ขณะที่ศักยภาพการพัฒนาปรับใช้ชุมชนเมืองและรัฐและทุนจากโครงสร้างวงนอก แบบแผนของระบบคู่ขนานนี้ดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน และบางกรณีศักยภาพที่มีวงในเป็นพื้นฐานมีมากจนสามารถจัด รับ และประเมินผลเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนเครือข่ายที่มีอาณาเขตกว้างกว่าระดับชุมชนหมู่บ้านได้ ดังตัวอย่างที่นำโดยผู้นำเชิงบารมีอย่างครูบาศรีวิชัยในอดีต และตัวอย่างในปัจจุบันบางด้านที่นำโดยหลวงตามหาบัว หลวงพ่อคุณ หลวงพ่อนาน สมณะโพธิรักษ์ พระพะยอม และพ่อประยงค์ รณรงค์ เป็นต้น รวมถึงตัวอย่างของชุมชนเครือข่ายในโครงสร้างวงใน เช่น ชุมชนเหมืองฝาย เครือญาติ หัววัด กลุ่มประเพณี ฯลฯ

**4. นโยบายสาธารณะ** เนื่องจากนโยบายสาธารณะแบบเหมารวมที่กำหนดโดยระบบรัฐและทุน(ที่รวมกันอยู่)ตั้งแต่เริ่มยุคพึ่งกันเอง-พึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบรวมอำนาจถึงปัจจุบันได้บั่นทอนศักยภาพ สถานภาพ และศักดิ์ศรีของระบบเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทลงไปอยู่และทำหน้าที่อย่างจำกัดแค่นในโครงสร้างวงในบนที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้าน แม้นโยบายสาธารณะสูงสุดของสังคม คือ รัฐธรรมนูญปี 2540 จะมีเป้าหมายอย่างชัดเจนที่จะให้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนามาได้ประมาณ 5 ปีแล้วก็ตาม ระบบทั้งสองยังเป็นฝ่ายถูกกระทำและมีสถานะภาพที่จำกัดอยู่แค่วงในเช่นเดิม อย่างไรก็ตามก็ต้องถือว่านโยบายสาธารณะต่างๆ เป็นวัฒนธรรมเชิงอำนาจจากภายนอกที่ชุมชนหมู่บ้านไม่สามารถจัดการได้ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจคู่ขนานและสวัสดิการคู่ขนานบนที่ตั้งของระบบชุมชนชนบทมาประมาณ 128 ปีแล้ว

**5. ความหวังต่อสังคมไทยในอนาคตและข้อเสนอ** เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทมีศักยภาพ ยั่งยืน และเป็นความหวังต่อสังคมในอนาคตได้ ดังที่ได้ยกตัวอย่างที่กล่าวถึงในข้อ 3. ดังนั้นนโยบายสาธารณะแห่งอนาคต จึงควรยอมรับแนวคิดที่ว่าชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นอีกระบบหนึ่ง ยอมรับวัฒนธรรมการบริหารแบบพึ่งกันเอง-พึ่งพัฒนาที่ชุมชนสามารถจัดการได้ ได้แก่ แนวคิดระบบเศรษฐกิจคู่ขนาน แนวคิดระบบสวัสดิการคู่ขนาน แนวคิดระบบเศรษฐกิจและสวัสดิการใช้ชุมชน แนวคิดการบริหารแบบพึ่งกันเอง-พัฒนาของชุมชน

**หมู่บ้าน/ตำบล** และแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแห่งชาติในรูปแบบสหกรณ์แนวดิ่ง นอกจากนี้ยังต้องอาศัย การปฏิบัติงาน และการวิจัยที่ใช้ชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นฐานของการพัฒนามาสนับสนุนและพัฒนา โครงสร้างวงนอกในรูปคณะที่ปรึกษา ที่ประกอบด้วยตัวแทนของเจ้าหน้าที่รัฐและผู้แทนของชุมชน หมู่บ้าน (ที่รู้เท่าทันชุมชนเมือง) ให้มีความชัดเจนและยั่งยืน เพื่อสนับสนุนโครงสร้างวงในในรูปสภา ผู้นำชุมชนหมู่บ้าน/ตำบลให้ทำหน้าที่อย่างเต็มศักยภาพและมีศักดิ์ศรี นอกจากนี้รัฐต้องปรับปรุง ตนเองให้เป็น**ธรรมรัฐ** (ที่แยกจากระบบทุน) ลดบทบาทที่บั่นทอนศักยภาพการพึ่งกันเองของระบบ ชุมชนหมู่บ้านอย่างที่เคยทำมา และพัฒนาระบบทุนให้เป็น**ทุนนิยมที่ก้าวหน้า**ด้วย

ข้อค้นพบข้างต้นเหล่านี้จะเป็นประโยชน์และแนวทางในการกำหนดและปรับปรุง**นโยบาย สาธารณะแห่งอนาคต**ที่เหมาะสมในการพัฒนา**ทุนทางสังคมหรือภูมิคุ้มกันทางสังคม**จาก พื้นฐานของวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย(ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีเอเชีย)ให้สามารถทำหน้าที่ **ร่วมกับ(ธรรม)รัฐและทุน(ที่ก้าวหน้า)** เพื่อร่วมกันสร้างสรรค์ยุคถึงพึ่งกันเอง-ถึงพึ่ง(ธรรม)รัฐและทุน (ที่ก้าวหน้า)แบบกระจายอำนาจตามเป้าหมายของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี 2540 ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ชุมชนหมู่บ้านชนบททั้งหลายจะร่วมกันสร้างรูปธรรมของ**ธรรมมิกสังคม (Utopai)** ในสังคมไทยและเอเชียให้สามารถเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาในยุคหลังความทันสมัย (Paradigm of Post Modernization) ในอนาคต

\*\*\*\*\*

## Abstract

Body of knowledge about rural community economy (RCE) and rural community welfare (RCW), under community-based development and system approaches, must be explained in holistic components i.e. actors, relationship, dynamics, potentials, sustention, relevant public policy, and hope of future Thai society. The qualitative explanation of the phenomena, using the data collected from a group of rural communities in 2 Tambons that are related to forerunner community i.e. *Ban-Pang* village, Tambon Srivichai, Li District, Lamphun Province and other data derived from some community studies undertaken in different parts of Thailand, reveals 5 essential holistic components as follow:

**1. Actors.** RCE and RCW share the same actors i.e. village-communities. They are communities in which common people – the majority in Thai society – live. These rural communities are another system that has also mutually shared history of living together through 3 eras. The **first era** is an *interdependent era*. Under this era rural village communities were divided into small village community groups and occasionally wandered until B.E. 2345 when they settled down at permanent location. At this location more village community members had eventually increased until the main community had to break down into smaller village community groups. In this era the village communities had not only interacted with but also been able to manage their external natural environments to become *interdependent community ecology* that was in line with existing Buddhist philosophy. **Second era** started when a nation state emerged in B.E. 2417. In this era rural village communities had become increasingly passive in their relationship with external environments i.e. public policy and capitalits that then newly emerged. **Finally**, rural village communities slowly entered *semi-interdependent and centralized development era* in which they had to develop **external structures**, outer cycle, for preventing themselves or adopting some useful government services and the capital to benefit rural village communities. In the mean times the traditional cores of village communities were well concealed in the **internal structures**, inner cycle, which have still remained today. As such RCE and RCW have still remained and sustained through times and generations.

**2. Relationship.** The RCE and REW systems have clear *relationship* during the *interdependent era*. For the *semi-interdependent and centralized development era* the systems can be observed presently in the **internal structures** because the process of community welfare system, which perceived as *proactively* delivering welfare services, helps to prepare *inputs* and manage the production process of community economic system. Then, the system delivers the *outputs* and *results* in delivery and consumption process to 2 types of community welfare process. These are a **community insurance**, which is a *proactive* welfare, and **community assistance**, which is both *proactive and reactive*. The two types of community welfare process will naturally and continuously interact because their actors had passed from one generation to another. In the mean times, in the external structure, community economic system will produce **psuedo-surplus** as network-community welfare services to **assist** the communities in external social network and the capitalist economic system, mostly **unethical**, and screen or receive social welfare services for communities provided by government and capitalist system.

**3. Dynamics, Potentials, and Sustention.** Community economy and community welfare have the dynamics of an *interdependent and full potentials system*. Then interdependent system had been weakened greatly during the *semi-interdependent and centralized development era*. At internal structure, the independent potential serves village community, whereas at the external structure, the independent potential severs urban communities and state and capitalists. This indicates that a village community has had **dual economy and welfare system**, which have been sustained until today. Sometimes, the potentials can manage, receive, and evaluate community economy for community welfare in a larger scale than village community area such as those communities led by charismatic leaders like *Venerable Kruba Srivichai, Venerable Maha Boa, Venerable Koon, etc.*, including those internal network-communities such as kinship, local irrigation, and yearly religion and traditional groups, etc.

**4. Public Policy.** Since the general package-policy formulated by state and capitalists during the *semi-interdependent and centralized semi-state and capital dependent era* has weakened potentials, status, and dignity of RCE and RCW, which have limited functions only in village community locations. Although the supreme public policy, i.e.

Constitution B.E. 2540, is aimed at strengthening communities to become development foundation for the past 5 years, those dual economic and welfare systems have still remained **passive** and been confined to community **internal structures** as before. However, the public policy virtually reflects controlling culture which leads to the emergence of dual system in RCE and RCW at rural communities for almost 128 years.

**5. Hope of Future Thai Society.** The RCE and RCW have genuine potentials and sustainability and been hope of future society as the examples stated in no. 3. Therefore, future public policy should accept the concept of rural village community as another system and of the *dual community economy and welfare systems or the matrix community economy and welfare systems* and of the *national community economy* in term of **vertical cooperative**. Furthermore, it requires the administration of *semi-interdependence* at village/tambon level. A further public policy, operation, and research in community-based development approach are also needed to support and develop external structures in the form of **Colaborative Advisory Team**, that is composed of representatives from public as well as NGO sectors and village communities. There must be clear and sustainable support of the internal structures in the form of **Council of Village Community Leaders**, performing in full potentials and high dignity. Moreover, the state must improve itself to have good governance (non-partisan), reduce its role which weaken the village community interdependent potentials, and develop capitalits to be an more ethical.

These above findings will help us to identify the direction and improve further public policy, operation, and research in developing **social capital or social protection** based on the ways of life of the majority of Thai people to work with a (good) governance and (ethical) capitalism. These phenomena might promote the *semi-interdependence and development* in the light of the Constitution B.E. 2540. This should be considered as a starting point to help develop more concrete **ethical society** in Thailand and Asia, which can be one of development alternatives of the **post modernization paradigm** in the near future.

\*\*\*\*\*

## สารบัญ

	หน้า
คำแถลงของชุดโครงการ	I
คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ	x
คำนำ (ศาสตราจารย์ ดร. จักรทิพย์ นาถสุภา)	xii
คำนำ	xiv
คำขอบคุณ	xv
บทคัดย่อ	xvi
Abstract	xiv
สารบัญ	xxii
สารบัญแผนภาพ	xxiv
ส่วนที่ 1 บทนำ :	
ระบบคู่ขนานกับความไม่พร้อมจะเป็นทางเลือกในยุค Post modernization	1
ส่วนที่ 2 ตัวแสดงของเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชน	
บทที่ 1 ชุมชนหมู่บ้าน : ตัวแสดงที่มีประวัติศาสตร์	9
1. การก่อตั้งชุมชน	9
2. การเป็นชุมชนเปิด	10
3. ความสัมพันธ์กับชุมชนเมือง	10
4. การปรับตัว	11
5. ประวัติศาสตร์การพึ่งกันเอง 3 ยุค	13
บทที่ 2 ชุมชนหมู่บ้าน : ตัวแสดงที่มีสภาพแวดล้อมภายใน	
1. โครงสร้าง-หน้าที่	14
2. สมาชิกชุมชน	16
2.1 สมาชิกพื้นฐาน : ชุมชนครอบครัว	16
2.2 ชุมชนหมู่บ้าน	16
2.3 ผู้นำชุมชน	21
บทที่ 3 ชุมชนหมู่บ้าน: ตัวแสดงที่มีวัฒนธรรมชุมชน	27
1. วัตถุประสงค์	27
2. จิตวิญญาณและศีลธรรม	28

3. ฮีต	32
4. ความเชื่อเรื่องผี	35
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก	36
6. กิจกรรมการดำเนินชีวิต	38
7. การสื่อสารติดต่อ	42
8. การบริหารชุมชน	45
<b>บทที่ 4 ชุมชนหมู่บ้าน : ตัวแสดงที่มีปัจจัยภายนอกที่จัดการได้</b>	
1. ที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์	47
2. นิเวศน์ชุมชน	53
3. เครือข่ายชุมชนหมู่บ้านชนบท	55
<b>ส่วนที่ 3 ระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบสวัสดิการชุมชน</b>	
<b>บทที่ 5 ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชน</b>	<b>57</b>
1. สวัสดิการชุมชนในกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจชุมชน :	
<b>การบริการชุมชน</b>	<b>59</b>
1.1 การอยู่	60
1.2 การกิน	68
1.3 การใช้	71
1.4 สุขภาวะชุมชน	73
2. สวัสดิการชุมชนจากกระบวนการแจกจ่ายและบริโภคของ	
<b>เศรษฐกิจชุมชน : การประกันชุมชน</b>	<b>77</b>
2.1 การประกันชุมชนครอบครัว	77
2.2 การประกันชุมชนหมู่บ้าน	82
2.3 การประกันสิ่งแวดล้อมชุมชน	87
3. สวัสดิการชุมชนจากกระบวนการแจกจ่ายและบริโภคของ	
<b>เศรษฐกิจชุมชน : การอนุเคราะห์ชุมชน</b>	<b>90</b>
3.1 การถวายทาน	91
3.2 การดำหัว	92
3.3 การแบ่งปันและแลกเปลี่ยน	93
3.4 การกรวดน้ำ	94
<b>บทที่ 6. พลวัต ศักยภาพ และความยั่งยืน: ระบบไขว้ขนาน</b>	<b>96</b>



ส่วนที่ 4 ปัจจัยภายนอกที่ชุมชนหมู่บ้านจัดการไม่ได้	
บทที่ 7 นโยบายสาธารณะ : กลไกสร้างวัฒนธรรมการบริหารระบบชุมชน	100
1. โครงสร้าง	101
2. กิจกรรม	107
3. ยุทธศาสตร์	109
4. รูปแบบวิธีการ	110
5. บทบาท	112
บทที่ 8 ปัญหาการบริหาร	119
1. ปัญหา	119
2. ปัญหาของปัญหาการบริหาร	123
ส่วนที่ 5 เศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชน : ความหวังต่อสังคมไทย	
บทที่ 9 ข้อค้นพบเชิงทฤษฎี : แนวคิดสำหรับยุค Post Modernization	126
1. ระบบเศรษฐกิจและสวัสดิการไขว้ขนาน	127
2. ระบบบริหารแบบกึ่งพึ่งกันเอง-พัฒนาของชุมชนหมู่บ้าน	129
3. ระบบบริหารแบบกึ่งพึ่งกันเอง-พัฒนาของชุมชนตำบล	130
4. ระบบเศรษฐกิจชุมชนแห่งชาติ : สหกรณ์แนวคิด	131
บทที่ 10 ข้อเสนอสำหรับอนาคต	
1. เชนนโยบาย	134
2. เชนการปฏิบัติงาน	136
3. เชนการวิจัย	139
บรรณานุกรม	142
ภาคผนวก	149
ตารางที่ 1 ลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของชุมชนและ ภายนอกที่เกี่ยวข้อง	149
ตารางที่ 2 แสดงตัวอย่างชุมชนกลุ่มย่อยในชุมชนหมู่บ้านชนบท	154
รายชื่อผลงานวิจัยเป็นหนังสือของชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	156

## สารบัญแผนภาพ

หน้า

แผนภาพที่ 1	แสดงเส้นกราฟการยอมรับระบบชุมชนชนบทไทยของระบบรัฐ (ชาติ) และทุน	2
แผนภาพที่ 2	การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจชุมชนในชนบท	4
แผนภาพที่ 3	ความสัมพันธ์ของชั้น 5 ของชุมชน	5
แผนภาพที่ 4	ความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนและระบบอื่นๆ	7
แผนภาพที่ 5	โครงสร้างของระบบชุมชนหมู่บ้านเมื่อความสัมพันธ์กับรัฐและทุน	15
แผนภาพที่ 6	แสดงโครงสร้างของชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนครอบครัว	17
แผนภาพที่ 7	ชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนกลุ่มย่อยต่างๆ	18
แผนภาพที่ 8	ชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนเครือข่าย	18
แผนภาพที่ 9	วิวัฒนาการและชุมชนกลุ่มย่อยในชุมชนหมู่บ้านชนบท	20
แผนภาพที่ 10	วิวัฒนาการของกลุ่มผู้นำของชุมชนหมู่บ้านชนบท	23
แผนภาพที่ 11	ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการดำเนินชีวิตใน 2 ระบบชุมชน	32
แผนภาพที่ 12	ส่วนเกิน และส่วนเกินเทียมของชุมชนหมู่บ้านชนบท	41
แผนภาพที่ 13	สถานะภาพของผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนหมู่บ้านกับผู้นำที่รัฐมาจัดตั้ง	46
แผนภาพที่ 14	แบบแผนการตั้งครอบครัวในชุมชนบ้านปาง	49
แผนภาพที่ 15	ระยะเวลาก่อเกิดและระยะห่างของชุมชนชนบทที่ศึกษาเทียบกับ ชุมชนเมืองใกล้ๆ	50
แผนภาพที่ 16	ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางของชุมชนหมู่บ้านชนบทกับถนนหลวง ที่เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเมือง	51
แผนภาพที่ 17	ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน และวัฒนธรรมชุมชนชนบท	57
แผนภาพที่ 18	เปรียบเทียบการมองระบบชุมชนหมู่บ้านแบบเหมารวมกับธรรมชาติ ที่เป็นจริง	85
แผนภาพที่ 19	แสดงการไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับชุมชนชนบทไทย ยุคพึ่งกันเอง	102
แผนภาพที่ 20	ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนชุมชน ชนบทกับภายนอกในยุคพึ่งกันเอง-พึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบกระจายอำนาจ	104

แผนภาพที่ 21 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้าน	
ชนบทกับภายนอกในยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบกระจายอำนาจ	105
แผนภาพที่ 22 แสดงโครงสร้างวงนอกของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทไทย	120
แผนภาพที่ 23 ระบบเศรษฐกิจและสวัสดิการไขว้ชนาน	128
แผนภาพที่ 24 ระบบการบริหารงานชุมชนที่เหมาะสมในอนาคต	129
แผนภาพที่ 25 สหกรณ์แนวตั้งของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท	132

\*\*\*\*\*

## ส่วนที่ 1

### บทนำ :

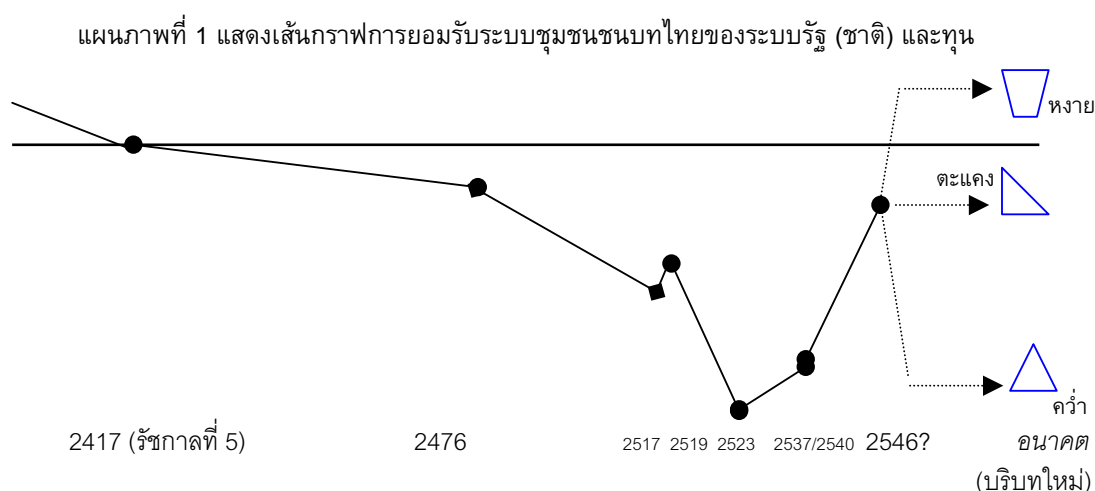
#### ระบบคู่ขนานกับความไม่พร้อมจะเป็นทางเลือกในยุค Post Modernization

ก่อนการเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตก ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยเป็นระบบหลักที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์กว้างขวางและจำนวนประชากรมีน้อย ระบบเศรษฐกิจชุมชนยุคนั้นยังไม่ถูกคุกคามจากระบบเศรษฐกิจระบบโลก ชุมชนหมู่บ้านชนบทมีระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อเลี้ยงตัวเอง การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนชนบทด้วยกันเป็นระบบใช้สิ่งของแลกกัน (Barter System) เวลาที่มีความเดือดร้อนหรือปัญหาของคนในชุมชนชนบทจะใช้อาศัยสวัสดิการชุมชนจากชุมชนครอบครัวและชุมชนเครือญาติ จนหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 แล้ว จึงเริ่มเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตทางเศรษฐกิจไปเป็นเพื่อขายมากขึ้น (ยุพา วงศ์ไชย 2529 : 4-5) แต่การผลิตหลักของชุมชนหมู่บ้านชนบทก็ยังเป็นเกษตรกรรมอยู่ (วรุณี โรมรัตน์พันธ์, 2536 : 26-29) หากจะอธิบายเชิงระบบและจากมุมมองของชุมชนชนบทแล้ว ชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยเป็นที่อยู่ของประชากรส่วนใหญ่ของไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ไม่มีการศึกษาและบันทึกเรื่องราวที่เป็นระบบ ทราบเพียงว่ามีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกันนี้เป็นอีกระบบหนึ่งที่แตกต่างจากระบบรัฐและทุน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2543)

เมื่อความยั่งยืนของสังคมในประเทศประเทศกำลังพัฒนาขึ้นอยู่กับความยั่งยืนของชุมชนชนบทเป็นสำคัญ (Uphoff อ้างใน ประเวศ วะสี 2542: 52) และหากประเทศกำลังพัฒนามุ่งเปลี่ยนแนวคิดการพัฒนาจากแบบรวมอำนาจตามโลกาภิวัตน์มาเป็นแนวคิดการพัฒนาชุมชนเพื่อชุมชนแล้ว หน่วยวิเคราะห์ของการพัฒนา คือ ชุมชน ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) อีกต่อไป การใช้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนา (Community-Based Development Approach) เป็นแนวทางที่เหมาะสม (Bungarten, 1998: 2) และต้องคำนึงถึงสิทธิพื้นฐานที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนหรือกลุ่มระดับจุลภาคที่มีศักยภาพในการสร้างภูมิคุ้มกันชุมชนของตนด้วยสิ่งที่นักวิชาการบางคนที่มีมองจากมุมมองชุมชนเมืองเรียกว่ายุทธศาสตร์ความขี้เกียจให้มาเชื่อมโยงกับระบบสังคมมหภาคให้ได้อย่างเหมาะสม ไม่เช่นนั้นจะเป็นสัมผัสเพียงผิวของความจริง (surfacing of facts) ของชุมชนชนบทเท่านั้น (Williams 1999 : 157-158) อีกประการหนึ่งการเลือกอธิบายชุมชนระดับชุมชนหมู่บ้านนั้นจำเป็นเพราะเป็นหน่วยนโยบายสาธารณะเล็กที่สุดและเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติงานและประเมินผลนโยบายสาธารณะของรัฐและทุน ซึ่งตรงกับวิสัยที่เป็นธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนของคนส่วนใหญ่ของสังคมไทยบนที่ตั้งของชุมชนในชนบทที่สามารถจัดการ/

บริหารกันเองกว้างที่สุดได้ในระดับชุมชนหมู่บ้านชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทในเชิงโครงสร้าง เพราะประเทศไทยเป็นประเทศโลกที่สามที่การบริหารการพัฒนามีปัญหาในเชิงโครงสร้าง (ดิน ปรัชญาพฤทธิ์ 2534)

แต่ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยถูกยอมรับจากรัฐว่าเป็นอีกระบบหนึ่งได้ลดลงตั้งแต่เกิดรัชกาลที่ 5 ต่ำลงไปอีกเมื่อรัฐออกพระราชบัญญัติการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476 แม้จะเห็นความหวังได้ 2 ปีหลังมีรัฐธรรมนูญ ปี 2517 แต่ต้องมาตกต่ำลงไปมากขึ้นหลังเหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 จนรัฐประกาศใช้นโยบาย 66/2523 จากนั้นระบบชุมชนก็ได้รับการยอมรับเพิ่มขึ้นจนมีนโยบายกระจายอำนาจให้องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในปี พ.ศ. 2537 ประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 และใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2549) ดังแสดงเส้นทางในแผนภาพที่ 1. โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญ ปี 2540 ที่มีเป้าหมายจะสร้างความเข้มแข็งหรือศักยภาพของชุมชนชนบทให้หวนกลับมาทำหน้าที่บนฐานความเข้มแข็งของตนเองในสังคมบริบทใหม่ (ประเวศ วะสี 2545 : 1)



หลังเกิดรัฐชาติและระบบชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่ยุคความทันสมัย (Modernization) ภายใต้อำนาจของระบบรัฐกับระบบทุนที่ประสานประโยชน์กันเป็นระบบรัฐและทุนในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยระบบรัฐและทุนเป็นฝ่ายใช้อำนาจกำหนดนโยบายสาธารณะ\* (Public Policy) ที่มีผลต่อระบบชุมชนชนบทเรื่อยมา ตั้งแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติการจัดการปกครองแบบสมุหเทศาภิบาล พ.ศ 2417 นโยบายสาธารณะสูงสุด คือ รัฐธรรมนูญมาหลายฉบับตั้งแต่ฉบับ พ.ศ.

\* นโยบายสาธารณะ แบ่งย่อยเป็น นโยบายเศรษฐกิจ นโยบายสังคม นโยบายต่างประเทศ นโยบายเทคโนโลยี ฯลฯ

2475 ถึงฉบับ 2540 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-9 (2504-2544) เป็นต้น ซึ่งนโยบายสาธารณะส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับ**นโยบายทางด้านเศรษฐกิจ** (Economic Policy) มากกว่า สวัสดิการสังคม (Social Welfare) และสวัสดิการชุมชน (Community Welfare) ดังจะเห็นได้จาก 1) เมื่อเริ่มกำหนดทิศทางของการพัฒนาประเทศไทยในปี พ.ศ. 2504 เรียกชื่อว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) และเพิ่งจะมีการให้ความสำคัญโดยเพิ่มคำว่า “สังคม” และมีการใช้คำว่า “พัฒนาสังคม” เข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (2510-2514) และ 2) หรือเริ่มใช้นโยบายสวัสดิการสังคมแห่งชาติฉบับแรกในปี 2530 และตอนแรกยังเรียกว่าแผนพัฒนาสังคมสงเคราะห์แห่งชาติฉบับที่ 1 (2530-2534) (คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการสังคมแห่งชาติ, 2540 : 1-2) ที่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของสวัสดิการสังคมที่มุ่งบริการแบบให้เปล่าของรัฐแก่คนพิการหรือด้อยโอกาสส่วนน้อยเป็นหลัก นโยบายสาธารณะด้านสวัสดิการสังคมและสวัสดิการชุมชนถูกนำไปฝากความหวังไว้กับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีตามแบบประเทศตะวันตกที่มีข้อสมมติว่าสวัสดิการสังคมหรือสวัสดิการชุมชนจะเริ่มต้นจากประชาชนส่วนน้อยในโครงสร้างส่วนบนของสังคมลงไป (Trickle Down) ถึงประชาชนส่วนใหญ่ในโครงสร้างส่วนล่างได้อย่างทั่วถึง ตามแนวทางการจัดสวัสดิการแบบเก็บตกที่ปล่อยให้เป็นที่ของสถาบันตลาดและครอบครัวเป็นผู้จัด ส่วนที่เหลือหรือตกขอบจากการทำหน้าที่ของ 2 สถาบันดังกล่าวรัฐจะเป็นผู้ดำเนินการ (วันทนี วาสิกะสิน และคณะ 2537 : 4)

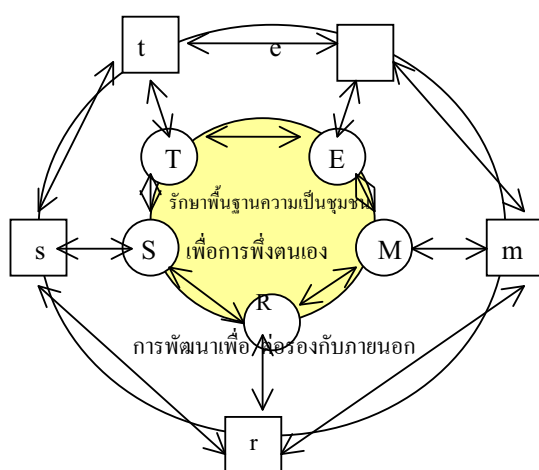
แม้ในช่วงปี พ.ศ. 2529-2539 เศรษฐกิจของประเทศไทยเติบโตเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะใน พ.ศ. 2537 ไทยมีภาวะการเติบโตทางเศรษฐกิจวัดจากผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) สูงเป็นอันดับหนึ่งของโลก (Thailand Development Research Institute 1998: 4) และผลแห่งการเติบโตทางเศรษฐกิจช่วงนั้นเหมือนกับจะเป็นเครื่องชี้วัดถึงความสำเร็จสูงสุดของแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมของไทยที่ฝากความหวังไว้กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจทุนนิยมในสังคมไทยว่าจะสามารถทำหน้าที่**เศรษฐกิจแห่งชาติ**และส่งผ่านสวัสดิการสังคมแก่ชุมชนชนบทได้ จนรัฐบาลไทยในช่วงนั้นวาดฝันว่าไทยจะเจริญเติบโตต่อไปจนนำสังคมไทยเข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า**ประเทศอุตสาหกรรมใหม่** หรือ NIC (มงคล ด้านธานินทร์ 2541: 2) แม้ว่าจะมีความพยายามกำหนดนโยบายสาธารณะด้านสังคม คือ กฎหมายประกันสังคม พ.ศ. 2497 แต่ก็ไม่มีผลในทางปฏิบัติ (วิชัย โสสุวรรณจินดา 2536 : 9) และเมื่อตราขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2533 ก็มีเป้าหมายเพื่อสร้างหลักประกันต่อบุคคลที่มีปัญหาหรือได้รับความเดือดร้อนและต้องการความช่วยเหลือเมื่อประสบภัยจากการทำงานหรือมีเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหากระทบกระเทือนความต้องการค่าครองชีพซึ่งถือว่าเป็นสวัสดิการ

สังคมที่ครอบคลุมเฉพาะผู้มีรายได้ประจำในเขตชุมชนเมืองหรือภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ขณะที่กฎหมายอันเป็นแม่บทของสวัสดิการสังคมที่ครอบคลุมถึงผู้ไม่มีรายได้ประจำที่อาศัยอยู่ใน ชุมชนหมู่บ้านชนบทที่ถูกเสนอมานานแต่ยังไม่ประกาศใช้จนถึงปัจจุบัน (นิคม จันทรวิทุร 2539: 29)

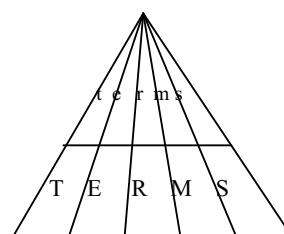
ผลกระทบด้านสังคม-วัฒนธรรมจากนโยบายที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจในยุคความทันสมัย (Modernization) ผลักดันให้ระบบชุมชนชนบทเข้าสู่กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและไร้ระเบียบอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จนอยู่ในสภาพที่มีปัญหาและไร้อำนาจต่อรองกับรัฐและทุน และความสามารถในการพึ่งกันเองอ่อนแอลงไป เนื่องจากวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามแรงกดดันจากวิถีการดำเนินชีวิตแบบระบบชุมชนเมืองที่เข้ามากระทบจิตใจ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยรวมด้วย (กรมประชาสัมพันธ์ 2536 : 66-67) ชุมชนหมู่บ้านชนบทไม่สามารถจะเข้าใจกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจและถูกเลือกปฏิบัติจากผู้ครองอำนาจรัฐ ชุมชนหมู่บ้านชนบทจึงเป็นผู้เคราะห์ร้ายในกระบวนการพัฒนาประเทศที่เน้นเศรษฐกิจนี้ (มงคล ด้านธานินทร์, 2541 : 2-3)

แต่ศักยภาพการพึ่งกันเองของชุมชนหมู่บ้านชนบทยังคงยังยืนภายใต้ยุคความทันสมัย โดยปรับตัวให้มีการพึ่งกันเองมาอยู่ที่โครงสร้างวงใน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2544) ตามแบบจำลองการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านชนบท ดังแสดงในแผนภาพที่ 1. โดยโครงสร้างวงนอกที่เพิ่มขึ้นมาทำหน้าที่พัฒนาชุมชนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งเป็นการยืนยัน

แผนภาพที่ 1 การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจชุมชนในชนบท



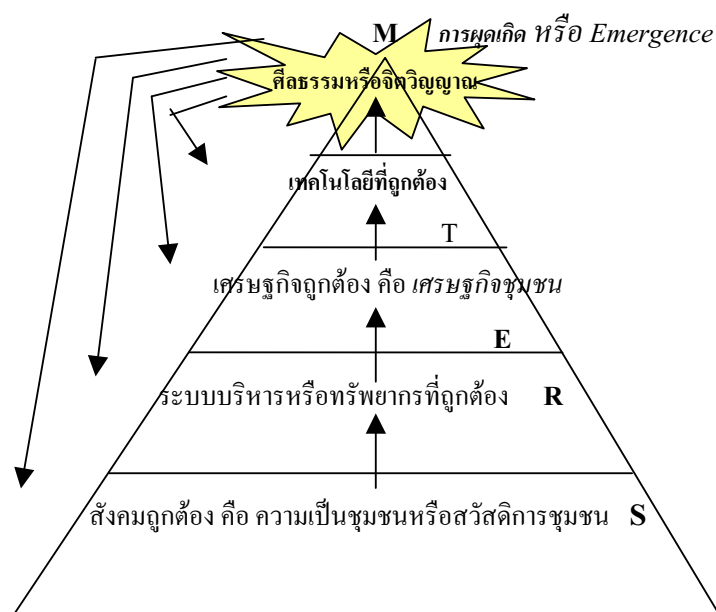
หรือ



ที่มา : สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2544 : 29

ว่าเกิดระบบชุมชนมีจริงและที่เกิดขึ้นบนที่ตั้งของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท โดยโครงสร้างแต่ละวงจะมีองค์ประกอบ 5 ด้าน เรียกว่า TERM\* (เมื่อ T คือ เทคโนโลยี/การศึกษา E คือ เศรษฐกิจ R คือ ทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการ M คือ จิตวิญญาณ/จิตใจ S คือ ชุมชนหรือสังคมหรือสวัสดิการ) ซึ่งประเวศ ะสี ได้อธิบายองค์ประกอบของชุมชนหมู่บ้านที่คล้ายกันนี้ เรียกว่า **“ขั้น 5 ของชุมชน”** (ดังแสดงในแผนภาพที่ 2.) โดยเรียงลำดับกระบวนการทั้ง**ขาขึ้นและขาลง** โดยขาขึ้นนั้นเริ่มต้นที่ความเป็นชุมชนหรือสวัสดิการชุมชนที่จะจัดการสภาพแวดล้อมภายนอก(ที่จัดการเองได้) หรือทรัพยากรธรรมชาติในกระบวนการเศรษฐกิจชุมชน ทำให้เกิดเทคโนโลยี/การศึกษาและสูงสุดจะ**ผุดเกิด**จิตวิญญาณหรือศีลธรรมที่เป็นนามธรรม และจิตวิญญาณหรือศีลธรรมนี้จะส่งผลในขาลงทั้งผ่านองค์ประกอบข้างบนลงมาหรือจากจิตวิญญาณโดยตรงลงมากำหนดและผลิตซ้ำกิจกรรมและกระบวนการตามองค์ประกอบต่างๆ อีก 4 ส่วน หมุนเวียนไปไม่มีที่สิ้นสุด ตราบที่ชุมชนยังมีชีวิตอยู่

แผนภาพที่ 5 ความสัมพันธ์ของขั้น 5 ของชุมชน



ที่มา: ปรับปรุงจาก ประเวศ ะสี, 2541 : 19

\* การศึกษานี้ใช้ชุมชนเป็นฐาน วงในจึงสำคัญที่สุด จึงแทน TERMS ด้วยอักษรตัวใหญ่ที่วงใน



แม้จะเป็นการมองระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทเฉพาะส่วนที่ดี แต่ ประเวศ วะสี ได้ละไว้ในฐานที่เข้าใจว่าหากมีชุมชนหรือสวัสดิการชุมชนที่ไม่ถูกต้องก็จะจัดการทรัพยากรไม่ถูกต้อง เศรษฐกิจชุมชนไม่ถูกต้องไปเรื่อย ๆ จนเกิดจิตวิญญาณไม่ถูกต้องหรือไม่มีศีลธรรม และชาลงก็จะมาผลิตซ้ำแต่ส่วนที่ไม่ถูกต้องทั้งระบบเช่นกัน

ตามแนวคิดของนักคิดของไทยหลายท่านข้างต้น พอสรุปลักษณะและสถานภาพของเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนที่เป็นสภาวะและกิจกรรมของระบบชุมชนชนบทส่วนที่ต้องต้องซ่อนอยู่แค่โครงสร้างวงในมาตลอดความทันสมัย (Modernization) หรือช่วง 120 กว่าปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นช่วงของการใช้นโยบายสาธารณะแบบเหมารวมเอาระบบชุมชนชนบทเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบรัฐและทุน แต่เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ-สังคมไทยเมื่อปลายปี พ.ศ. 2539 หลายฝ่ายเห็นว่ารัฐและทุนไม่อาจจะเป็นศูนย์กลางของระบบเหมารวมที่จะนำพาสังคมไทยทั้งหมดให้อยู่ดีกินดี (สวัสดิการ) อย่างทั่วหน้าได้ เพราะคนส่วนใหญ่ของสังคมไทยยังไม่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีและทันสมัยตามชุมชนเมืองส่วนน้อยไปหมด ยังคงเห็นอัตลักษณ์ของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เป็นอีกระบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากระบบชุมชนเมืองที่มีรัฐและทุนเป็นตัวแสดงมาถึงปัจจุบัน

ดังนั้นการตื่นตัวเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขและป้องกันปัญหาเศรษฐกิจและสวัสดิการสังคมที่หันมาให้ความหวังกับระบบชุมชนชนบท และได้กำหนดเป็นนโยบายสาธารณะไปบ้างแล้ว เช่น นโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีข้อสมมติว่าปัญหาต่างๆ ของสังคมไทยไม่ได้ตั้งอยู่เพียงเงื่อนไขด้านเศรษฐกิจเท่านั้น จึงจำเป็นต้องบูรณะเศรษฐกิจพร้อมไปกับการบูรณะสังคม วัฒนธรรม จิตใจ สิ่งแวดล้อม และการเมือง โดยใช้วิธีการส่งเสริมความเข้มแข็งของทุกระบบชุมชนชนบทในบริบทของสมัยใหม่ (ประเวศ วะสี, 2542ก : 8) หรือยุคหลังความทันสมัย (Post Modernization) ระบบชุมชนชนบทจึงกลับมามีความสำคัญและเป็นเป้าหมายของนโยบายสาธารณะระดับสูง เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) และรัฐธรรมนูญปี 2540 ที่ระบุชัดเจนว่า **ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา** (แทนการใช้ทุน) แต่การนำนโยบายสาธารณะต่างไปปฏิบัติที่ผ่านมายังไม่ประสบความสำเร็จเพราะยังแฝงไว้ด้วยระบบอำนาจนิยมและระบบอุปถัมภ์ (ดำรง บุญยืน 2545) ระบบคิดยังเป็นแบบเหมารวมอยู่มากไม่เห็นระบบชุมชนเป็นอีกระบบหนึ่งที่ต่างจากระบบรัฐและทุน ดังนั้นแนวคิดระบบคู่ขนานจึงยังจำกัดอยู่ในวงแคบต่อไป จึงมีความพยายามของหลายฝ่ายที่จะส่งเสริมสนับสนุนส่วนของระบบชุมชนชนบทที่ถูกละทิ้งและกดทับมานานให้กลับมาเป็นตัวแสดงที่เข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทในอนาคต เช่น การจัดตั้งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อชุมชนในระดับชาติ เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นต้น เพื่อสร้างองค์ความรู้และร่วมกันผลักดันและพัฒนานโยบายสาธารณะที่ส่งเสริม

ทั้งด้านเศรษฐกิจชุมชนคู่ขนานและสวัสดิการชุมชนคู่ขนานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลชัดเจนยิ่งขึ้น

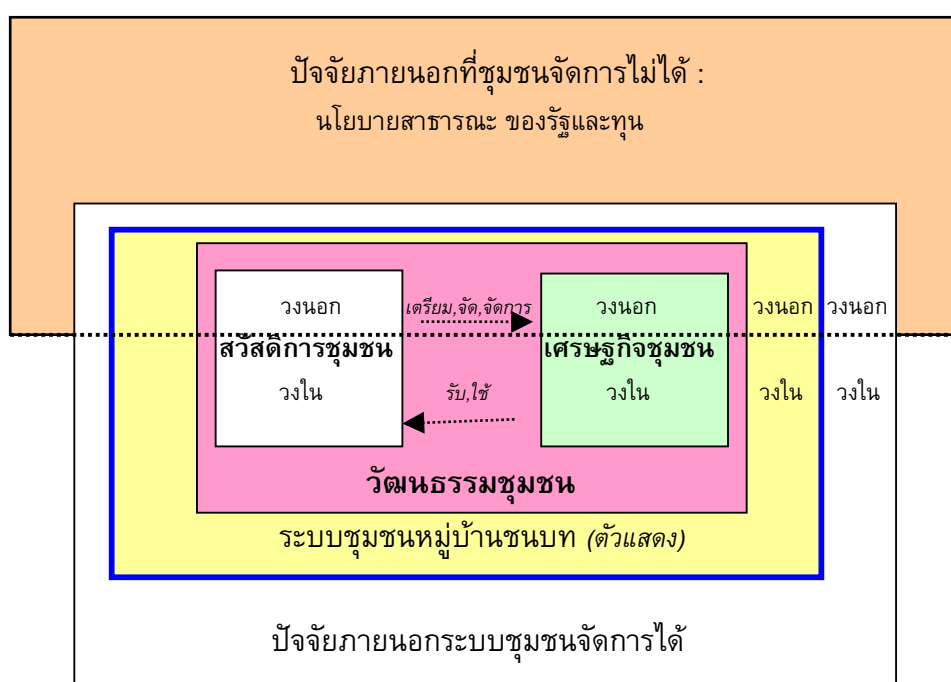
เศรษฐกิจชุมชนนั้นได้มีการศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้ หลักการ และแนวทางผลักดันให้เศรษฐกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งในเศรษฐกิจแห่งชาติที่คู่ขนานกับเศรษฐกิจกระแสหลัก หรือเรียกว่า **เศรษฐกิจสองขา** (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์และฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2542: 108, สังคิต พิริยะรังสรรค์ 2544 : 28) อันเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดระบบเศรษฐกิจคู่ขนานไว้แล้ว แต่ส่วนสวัสดิการชุมชนยังไม่มีการพัฒนาองค์ความรู้ของตนเอง จึงยังอยู่ห่างไกลแนวคิดระบบสวัสดิการคู่ขนาน ดังนั้นหากสามารถอธิบายระบบสวัสดิการชุมชนเทียบเคียงกันไปกับเศรษฐกิจชุมชนได้จะเป็นการประหยัดเวลาและทรัพยากรในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านสวัสดิการชุมชน เพราะโดยหลักการแล้วสามารถเทียบเคียงไปพร้อมกันได้เพราะต่างอยู่ในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เป็นตัวแสดงร่วมกัน และองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจชุมชนก็มีลักษณะพิเศษที่เป็นเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการบริโภคในชุมชนหมู่บ้านเป็นหลัก นั่นคือเป็นเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดสวัสดิการชุมชนนั่นเอง ดังนั้นองค์ความรู้ของเศรษฐกิจชุมชนก็ต้องการการอธิบายร่วมกับองค์ความรู้เรื่องสวัสดิการชุมชนด้วยเช่นกัน เพราะการพัฒนาประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจต้องไปด้วยกันกับเสถียรภาพและความเป็นธรรมทางสังคม (John Maynard Keynes อ้างในเสน่ห์ จามริก, 2542: 33-34)

ดังนั้นยุคหลังความทันสมัย (Post modernization) จึงฝากความหวังไว้กับองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนในชุมชนหมู่บ้านชนบท และการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความจริงของชุมชนหมู่บ้านได้ จะเกิดประโยชน์มหาศาลเพราะเปรียบเทียบการหายใจของที่ถูกคว่ำให้หายใจขึ้นมาจริงๆ ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนเพราะที่ผ่านมานโยบายสาธารณะนำไปใช้ไม่ได้ผลเป็นแค่การตะแคงชุมชนหมู่บ้านขึ้นมาเท่านั้น จากโอกาสที่จะเกิดขึ้นตามเป้าหมายที่มีอยู่ 3 กรณี (ดังแสดงในแผนภาพที่ 1) คือ 1) กลับคว่ำลงไปเหมือนเดิม 2) หายขึ้นตามเป้าหมายและ 3) ตะแคงข้างไปอีกด้านหนึ่งเท่านั้น ซึ่งเป้าหมายที่ต้องไปให้ถึงคือการหายใจจริง

ดังนั้นหนังสือเล่มนี้จะพยายามอีกครั้งเพื่อให้เกิดการหายใจศักยภาพของชุมชนชนบทขึ้นมาอย่างแท้จริง โดยจะพยายามอธิบายลึกลงไปถึงระบบคู่ขนานทั้งทางเศรษฐกิจและสวัสดิการของชุมชนหมู่บ้านชนบท บนข้อสมมติที่ว่าชุมชนจะยังคงตั้งอยู่บนที่ตั้งเดิม และชุมชนมีมุมมองของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทในเรื่องศักยภาพในการพึ่งกันเองมาในประวัติศาสตร์หลายพันปีก่อนที่จะเกิดรัฐและทุนขึ้นมาภายหลังเมืองร้อยกว่าปีที่ผ่านมา เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่จะสามารถเป็นทางเลือกสำหรับยุคหลังทันสมัยตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ปี 2540 ที่มุ่งใช้ชุมชนเป็นพื้นฐานของการพัฒนา โดยจะแบ่งอธิบายเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนตามองค์ประกอบ

เชิงระบบภายใต้ตัวแสดงคือชุมชนหมู่บ้านชนบท และปัจจัยภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้อง ดังแสดงความสัมพันธ์ในแผนภาพที่ 4 ซึ่งประเด็นหลักที่จะอธิบายมี 4 ประเด็น คือ

แผนภาพที่ 4 ความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนและระบบอื่นๆ



1. ตัวแสดง คือ ชุมชนหมู่บ้านชนบทซึ่งมีประวัติศาสตร์ และมีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยภายในทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรม และปัจจัยภายนอกที่จัดการเองได้
2. เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท คือ ความสัมพันธ์ระหว่างกัน พลวัต ศักยภาพ และความยั่งยืน
3. นโยบายสาธารณะของรัฐและทุน ที่เป็นปัจจัยภายนอกที่ระบบชุมชนหมู่บ้านจัดการไม่ได้ที่มาเกี่ยวข้อง
4. เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท : ความหวังต่อสังคมไทย ปัญหาในการบริหาร และข้อเสนอสำหรับอนาคต

\*\*\*\*\*

## ส่วนที่ 2

### ตัวแสดงเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชน

#### บทที่ 1

#### ชุมชนหมู่บ้านชนบท : ตัวแสดงที่มีประวัติศาสตร์

การอธิบายเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนเชิงระบบที่ถูกต้องและเป็นองค์รวม จำเป็นต้องเข้าใจระบบชุมชนหมู่บ้านชนบททุกมิติเพราะเป็นตัวแสดงพื้นฐานของระบบทั้งสอง โดยเฉพาะมิติการก่อเกิดและพลวัตตามช่วงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ซึ่งจะช่วยลดปัญหาการตัดตอนข้อมูลเพียงบางช่วงมาอธิบาย และช่วยให้ข้อเสนอแนะสำหรับอนาคตถูกต้องต่อไป

#### 1. การก่อเกิดชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้านแรกหรือหมู่บ้านแม่ เช่น ชุมชนบ้านปางจะมีอายุชุมชนยาวนานที่สุดในกลุ่มชุมชนหมู่บ้านชนบทที่อยู่ระหว่างชุมชนเมือง (อำเภอ) ลี้กับชุมชนเมือง (อำเภอ) บ้านโฮ่งในปัจจุบันนั้น ตอนเริ่มก่อตั้งชุมชนประมาณปี พ.ศ. 2345 พบชากวัดร้างและพระพุทธรูปทองเหลืองขนาดใหญ่ในบริเวณวัดร้างนั้น ซึ่งจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ทราบว่า เป็นชุมชนมาน\* เมื่อค้นคว้าประวัติศาสตร์ช่วงก่อนการก่อตั้งชุมชนหมู่บ้าน 200 ปีที่ผ่านมา ทราบว่า ชุมชนบ้านปางเป็นชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ระหว่างหัวเมืองใหญ่ 2 เมือง คือ หงสาวดีของพม่ากับทริภุญชัย\* ซึ่งเคยรุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 17 หรือประมาณ 900 ปีขึ้นไป (กรมศิลปากร : 2540) ช่วงที่ก่อตั้งชุมชนบ้านปางเมืองทริภุญชัยเป็นเมืองขึ้นของล้านนาไทยตอนปลาย ซึ่งตรงกับสมัยรัตนโกสินตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงที่มีสงครามระหว่างหัวเมืองนานหลายร้อยปีและเกิดโรคระบาดบ่อย ทำให้ชุมชนหมู่บ้านชนบทในช่วงนั้นอยู่ในสภาพไม่มีที่ตั้งถาวรและแตกตัวกระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ ไปตามป่าเขาที่ห่างไกลจากหัวเมือง เพื่อป้องกันการรุกรานและกวาดต้อนจากชุมชนหัวเมือง คล้ายกับชุมชนหมู่บ้านชนบทของพม่าใกล้แนวชายแดนไทยปัจจุบัน การก่อตั้งชุมชนบ้านปางเริ่มด้วย 2 - 3 ครอบครัว ซึ่งคล้ายกับชุมชนหมู่บ้านคีรีวงในจังหวัดนครศรีธรรมราชในภาคใต้ที่มีอายุชุมชนประมาณ 200 ปีเท่ากันที่เริ่มก่อตั้งด้วยครอบครัวสามัญชนไม่กี่ครอบครัวที่หนีการเป็นทหาร หรือหนีชุมชนเมือง\* ในยุคนั้นด้วยการลัดเลาะมาตามลำน้ำขึ้นมาถึงที่ราบระหว่างหุบเขา (พรพิไล เลิศวิชา 2531 : 25-26) หรือชุมชนบ้านโพนในจังหวัดอุบลราชธานีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่แม่มีอายุชุมชนประมาณ 120 ปี ที่เริ่มก่อตั้งชุมชนด้วยการหักร้างทางพงของสมาชิก 4 ครอบครัวและมีประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ระหว่างหัวเมืองก่อกำหนั้นเช่นกัน (รุ่งอรุณ ที่พชุนหเสถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข

\* เป็นชุมชนแบบใหม่ที่มีอัตลักษณ์ที่ต้องต่อสู้เพื่อการได้ยึดครองที่ตั้งที่แน่นอนเอาไว้เพื่อความยั่งยืน อำนาจและต้องการมีประวัติศาสตร์จารึกแก่คนรุ่นหลัง  
ดราบนานเท่านั้น

2532 : 18) และพบว่าเกือบทุกอำเภอจะตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านสามหลัง" เพราะเริ่มก่อตั้งด้วยสมาชิก 3 ครอบครัว

## 2. การเป็นชุมชนเปิด

ประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านชนบทของสามัญชนนี้เป็นชุมชนเปิด เพราะมีประวัติศาสตร์การติดต่อกับชุมชนภายนอกอื่นๆ ก่อนที่จะเกิดรัฐชาติในปี พ.ศ. 2417 มีการติดต่อกับสภาพแวดล้อมภายนอกที่สำคัญ 2 อย่าง คือ

1) ชุมชนชนบทด้วยกัน ดังจะพบว่าในเวลาต่อมาจะมีครอบครัวชนบทจากที่ต่างๆ อพยพมาอยู่ร่วมกันเพิ่มมากขึ้น แม้ไม่เป็นเครือญาติเดียวกัน เพราะเมื่อพิจารณาจากระบบเกื้อผีหรือระบบเครือญาติในชุมชนหมู่บ้านแล้วจะมีหลายตระกูลในหนึ่งชุมชนหมู่บ้าน และมีอายุการเข้ามาในชุมชนในช่วงเวลาที่ไม่เท่ากันเพราะมีอิสระที่จะเข้ามาได้ตลอดเวลา เช่น ชุมชนบ้านปางปัจจุบันที่มี 503 ครอบครัวนั้นมีทั้งหมด 11 ตระกูลและเข้ามาในชุมชนในช่วงเวลาไม่เท่ากัน ขณะที่ชุมชนคีรีวงในภาคใต้ ที่มีอายุชุมชนใกล้เคียงกัน คือ 200 ปี และจำนวนครอบครัวประมาณ 500 ครอบครัวใกล้เคียงกันมีแค่ 7 ตระกูล (พรพิไล เลิศวิชา 2531 : 36, 51)

2) สิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากร คือ 1) ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า อากาศ แสงแดด ฝน พื้นดิน ลำห้วย ลำน้ำ เป็นต้น และ 2) ทรัพยากรกึ่งธรรมชาติที่ร่วมกันสร้างขึ้นเมื่อชุมชนมีที่ตั้งถาวรแล้ว เช่น ตัวบ้าน คอกสัตว์ สวน ไร่ นา ทางเดิน (ถนน) เหมืองฝาย คลองส่งน้ำ วัด ลานวัด ลานบ้าน และฌาปนกิจสถาน เป็นต้น ในช่วงที่ชุมชนหมู่บ้านชนบทส่วนใหญ่ยังไม่มีที่ตั้งถาวรนั้นได้อพยพไปอยู่ตามป่าเขาที่อุดมสมบูรณ์ เช่น ตอนที่หมื่นผาบพาครอบครัวออกจากเมืองลำพูนไปก่อตั้งชุมชนบ้านปางนั้น บริเวณนั้นมีสภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เช่นเดียวกับที่ชุมชนคีรีวงในภาคใต้ (พรพิไล เลิศวิชา 2531 : 26) สรุปแล้วปัจจัยสิ่งแวดล้อมทั้งสองข้างต้นเป็นสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนจัดการเพื่อใช้ประโยชน์ได้ ไม่กินอาณาเขตกว้างไปกว่าความจำเป็นใช้ประโยชน์จริงแบบพอกินพอใช้ไม่กักตุน ไม่ถือเป็นการมสิทธิ์ส่วนบุคคล แต่ถือว่าป่า ลำห้วย วัด ฌาปนกิจสถาน ฯลฯ ล้วนเป็นของหน้าหมู่บ้าน

## 3. ความสัมพันธ์กับรัฐและทุน

หลังจากที่ก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านบนที่ตั้งถาวรมาได้ประมาณ 70 ปี เกิดรัฐชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2417 ชุมชนหมู่บ้านชนบทจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกเพิ่มขึ้นมา เป็นการเกี่ยวข้องกับแบบถูกกระทำจากปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอกที่จัดการเองไม่ได้ คือ รัฐและทุน ซึ่งเป็นตัวแสดงเชิงอำนาจของระบบชุมชนเมืองที่เกิดตามมาภายหลัง แม้วัตถุประสงค์ของชุมชนหมู่บ้านชนบทที่พยายามหนีหรือหลีกเลี่ยงการติดต่อกับชุมชนหัวเมืองในยุคก่อตั้งชุมชน เพราะว่าต้องการอิสระและไม่อยากร่วมในการทำสงครามที่นำโดยชุมชนหัวเมืองต่างๆ ที่ยาวนานไม่รู้จบสืบ (เช่นเดียวกับที่สามัญชนพม่าใกล้ชายแดนไทยประสพอยู่ในปัจจุบัน) ชุมชนหมู่บ้านชนบทจึงเข้าสู่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-

กึ่งพึงรัฐและทุน และจำเป็นต้องปรับตัวสร้างโครงสร้างนอกขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ป้องกันและประยุกต์สิ่งที่มีประโยชน์จากภายนอกมาใช้แทนที่ดั้งเดิมที่หลบไปอยู่ในโครงสร้างวงใน แต่ความสัมพันธ์กับระบบชุมชนเมืองอีกด้านหนึ่งเป็นโอกาสให้ระบบชุมชนชนบทได้เกี่ยวข้องกับบุคคล ชุมชน องค์กร เทคโนโลยี และชุมชนหรือสังคมภายนอกอื่นๆ พร้อมไปกับพลวัตที่เกิดขึ้นของ ปัจจัยภายในตามเงื่อนไขของกาลเวลาและกลไกธรรมชาติ

แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนบทกับรัฐและทุนหรือชุมชนเมืองที่พบโดยทั่วไปจะเป็นลักษณะที่ระบบชุมชนชนบทจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับระบบชุมชนเมือง และชุมชนเมืองต้องพึ่งพาชุมชนชนบทในเชิงเศรษฐกิจและสวัสดิการในหลายรูปแบบ จำนวนมาก และตลอดเวลา ผ่านวิธีการทางเศรษฐกิจการเมืองแบบหัวเมืองแบบไทยๆ ในยุคนั้น เช่น การเกณฑ์แรงงานไปสร้างเมือง หรือไปเป็นทหารและการผลิตทางการเกษตร ด้วยวิธีเก็บส่วย ฤชา หรือภาษีในยามปกติ ทั้งในรูปอาหาร ทรัพย์สิน เงินทอง สิ่งของ เครื่องใช้ต่าง ๆ แล้วนำไปกักตุนไว้ให้มากที่สุด เพื่อใช้ในการแข่งขัน รุกราน และป้องกันสงครามจากหัวเมืองอื่น รวมถึงใช้เลี้ยงดูบรรดาเหล่าข้าทาสบริวาร

#### 4. การปรับตัว

จากตัวอย่างของชุมชนบ้านปางใน ตารางที่ 1 ภาคผนวกที่ 1 สามารถสรุปแบบแผนและพลวัตของการปรับตัวเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกตามเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของชุมชน ดังนี้

1. ก่อนตั้งชุมชนหมู่บ้านชนบทที่พบเห็นอยู่ในปัจจุบันเคยมีชุมชนหมู่บ้านชนบทอื่นตั้งอยู่ตรงบริเวณนี้มาก่อน และศาสนาพุทธมีอิทธิพลในหมู่ชุมชนชนบทยุคก่อนหน้านั้นมาแล้ว

2. ในช่วงต้น ๆ ของการตั้งชุมชนหมู่บ้านชนบทนั้นยังมีความมั่นใจว่าจะต้องอพยพต่อไปอีกหรือไม่ จากสงครามระหว่างหัวเมืองหรือโรคระบาด โดยพิจารณาจากการตั้งบ้านเรือนเป็นแบบชั่วคราวและมีจำนวนครอบครัวไม่มาก และไม่มีกิจกรรมที่แสดงถึงความเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทที่มั่นคง เช่น วัด ซึ่งชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยหลายแห่งแถบอำเภอลี้มีแบบแผนการก่อเกิดชุมชนคล้ายกับชุมชนบ้านปางนี้ กล่าวคือ ไม่ใช่ชุมชนชนบทดั้งเดิม และก่อตั้งด้วยครอบครัวจำนวนไม่ถึง 10 ครอบครัว และมีอายุชุมชนน้อยกว่าหัวเมือง 2 เมืองที่มีอยู่ก่อน

3. เมื่อตั้งชุมชนมานานจนมีจำนวนครอบครัวเพิ่มขึ้นประมาณ 100 ครอบครัวในคนรุ่นที่ 3-4 อายุชุมชนหมู่บ้านนานประมาณ 100 ปี สงครามระหว่างหัวเมืองสงบลงเพราะการเข้ามาล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียและประเทศข้างเคียงตกเป็นเมืองขึ้นหมด ชุมชนชนบทเริ่มทราบถึงการมีโอกาสตั้งชุมชนถาวร จึงมีกิจกรรมเพื่อสร้างความมั่นคงของชุมชนที่สำคัญ คือ การสร้างของหน้าหมู่ เช่น วัด สร้างฝาย ฼าปนกิจสถาน ฝึบ้าน ลานหมู่บ้าน ศาลกลางบ้าน เสาหลักบ้าน (เสี้ยวบ้าน) เป็นต้น

4. เมื่อเข้าสู่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจเริ่มมีความขัดแย้งระหว่างระบบ ชุมชนชนบทกับชุมชนเมืองหรือรัฐและทุน ซึ่งแสดงถึงการเป็นคนละระบบกัน ดังนั้นในประวัติศาสตร์จึง

เกิดเหตุการณ์ที่ครูบาศรีวิชัยเจ้าอาวาสวัดบ้านปางต้องถูกจับไปพิจารณาความผิดถึง 3 ครั้ง หรือกรณีที่บางท้องถิ่นถูกรัฐใช้กำลังปราบปรามในฐานะขบถและถูกฆ่าตายเป็นจำนวนมาก เช่น ขบถเงี้ยวเมืองแพร่ในภาคเหนือ และขบถผีบุญในภาคอีสาน เป็นต้น

5. ต่อมาชุมชนหมู่บ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยการปกครองแบบรวมอำนาจของรัฐ เช่น ชุมชนบ้านปางจะขึ้นกับตำบลแม่ตื่น (อำเภอลี) เพราะเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ห่างถนนหลวง และชุมชนบ้านปางเป็นหมู่บ้านที่ทางราชการไม่พอใจ เพราะเคยสร้างปัญหาแก่รัฐในกรณีครูบาศรีวิชัย (แต่ต่อมาอีก 1 ชั่วโมงคนภาพลักษณ์ของชุมชนหมู่บ้านดีขึ้น จึงได้ตั้งตำบลใหม่ที่แยกออกจากตำบลแม่ตื่นที่ชุมชนบ้านปางตั้งอยู่เป็น “ตำบลศรีวิชัย” ใน พ.ศ.2532 ทั้งที่ไม่มีหมู่บ้านใดในตำบลนี้มีชื่อว่า “บ้านศรีวิชัย” เลย)

6. ยุคที่พึ่งกันเอง-พึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจตอนปลายตรงกับรุ่นคนที่ 5-6 ของชุมชนบ้านปางจะตกเป็นฝ่ายรับกับระบบรัฐและทุนในที่ตั้งของตนเป็นส่วนใหญ่ โดยรัฐส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาประจำในชุมชน และจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ตามนโยบายสาธารณะที่มุ่งการพัฒนาชุมชนชนบทให้ทันสมัยของรัฐ แม้ระบอบการปกครองเปลี่ยนเป็นแบบประชาธิปไตยก็ยังคงเร่งพัฒนาชุมชน โดยอ้างว่าจะสร้างความอยู่ดีกินดีให้แก่ชุมชนชนบท ตลอดจนจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในเมืองลำพูนที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของชุมชนชนบทเป็นวงกว้างแผ่มาถึงชุมชนชนบทอย่างบ้านปางที่อยู่ห่าง 70 กว่า กิโลเมตร ช่วงนี้ชุมชนบ้านปางไม่ได้แสดงกิจกรรมวงในดั้งเดิมอย่างเปิดเผยต่อวงนอกมากอีก แต่วงในยังคงมีกิจกรรมของตนเท่าที่จะทำกันเองได้เพื่อผลิตซ้ำความเป็นชุมชนชนบทอย่างต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะกิจกรรมด้านจิตวิญญาณจากศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ เป็นต้น

7. ในยุคที่พึ่งกันเอง-พึ่งพัฒนาแบบกระจายอำนาจด้านหนึ่งชุมชนจะมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งผู้นำและการบริหารแบบองค์การปกครองท้องถิ่นที่เรียกว่าองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แต่การแทรกแซงจากรัฐและทุนยังมีสูงและรุนแรง โดยเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการมาใช้เงินกองทุนก้อนใหญ่ลงไปให้ชุมชนบริหารจัดการกันเอง ชุมชนหมู่บ้านได้ตอบโดยการมีผู้นำชุมชนหมู่บ้านที่เปลี่ยนมาเป็นกลุ่มเขย-สะใภ้หรือผู้ที่เคยมีประสบการณ์เคยอยู่หรือทำงานในเมืองมาก่อน รัฐและทุนแทรกแซงระบบชุมชนอย่างต่อเนื่องและทุกรูปแบบที่จะทำได้ด้านสังคมวัฒนธรรม เช่น การแต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดในชุมชนหมู่บ้านเป็นพระครู การขายบริการสินค้าหรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่ทันสมัยแบบเมืองผ่านทางหลวง การโฆษณาสินค้าผ่านสื่อสารมวลชน เป็นต้น ขณะที่ชุมชนบ้านปางที่มีจำนวนครอบครัวประมาณ 503 ครอบครัว (2 หมู่บ้าน) เริ่มฟื้นฟูกิจกรรมที่แสดงความเป็นชุมชนชนบทแบบดั้งเดิมของชุมชนเองขึ้นมาเป็นของหน้าหมู่บ้าน เช่น ประเพณีแห่รูปเหมือนครูบาศรีวิชัย สรงน้ำพระธาตุวัดบ้านปาง แห่ไม้ค้ำสะหรี (โพธิ์) ตั้งกองผ้าป่าไว้ซ่อมแซมป่าช้า รวมถึงการรวมกับชุมชนใกล้เคียงชนบทด้วยกันจัดตั้งตลาดนัดวันศุกร์ในบริเวณขอบถนนหลวงในชุมชนหมู่บ้านร่วมกับชุมชนชนบทอื่นๆ เป็นต้น

โดยสรุปภายใต้ความสัมพันธ์กับชุมชนเมืองหรือรัฐ โดยทุนชุมชนหมู่บ้านเป็นฝ่ายถูกกระทำ เช่น รัฐและทุนพยายามทำให้ที่ตั้งของชุมชนเมืองขยับเข้ามาใกล้โดยการตัดถนนเข้ามาในชุมชนหรือ

ผ่านชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงการเข้ามาตัดไม้สัก ขุดแร่ธาตุในชุมชน การนำไฟฟ้า เครื่องใช้ไฟฟ้า รถจักรยานสองล้อ เครื่องจักรกล เทคโนโลยีเข้ามาแนะนำและขาย รวมถึงการสอนหนังสือภาษาไทยภาคกลาง และการรักษาสุขภาพแบบเมืองที่รับมาจากตะวันตกอีกต่อหนึ่ง โดยที่กฎหมายหรือนโยบายสาธารณะของรัฐเอื้ออำนวยต่อการทำเช่นนี้

## 5. ประวัติศาสตร์การพึ่งกันเอง 3 ยุค

เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นอีกระบบหนึ่งที่มีที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชนเมืองหรือเดินทางเข้ามาลำบาก ทำให้ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทอย่างชุมชนบ้านปางในภาคเหนือและชุมชนคีรีวงในภาคใต้ยังมีสภาพการพึ่งกันเองแบบมีอนาธิปไตยในช่วงท้ายของยุคพึ่งกันเองได้ประมาณ 70 ปี หลังการก่อตั้งชุมชน จากนั้นชุมชนชนบทได้เข้าสู่ยุคพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบกระจายอำนาจเมื่อเกิดรัฐชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2417 และอยู่ภายใต้ระบบชุมชนเมืองแบบศักดินาแบบไทยๆ ยุคนั้น และรัฐเผด็จการทหาร-พลเรือน-ขุนนางแบบไทยๆ จนถึงปี พ.ศ. 2537 (อีกประมาณ 120 ปีต่อมา) จากนั้นจึงเริ่มเข้าสู่ยุคพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบกระจายอำนาจหลัง พ.ศ. 2537 มาถึงปัจจุบันเพราะการกระทำของรัฐและทุนเช่นกัน เช่น การกำหนดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี 2540 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (2540-2544) ที่มีเป้าหมายที่จะสนับสนุนให้ใช้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนา เพราะชุมชนหมู่บ้านชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งวงในไม่ได้ต่อสู้เรียกร้องแต่ประการใด ยุคพึ่งกันเองกึ่งพัฒนาแบบกระจายอำนาจในปัจจุบันพบว่าในทางปฏิบัติรัฐและทุนก็ยังเป็นฝ่ายกระทำแบบเดิม และไม่ได้เอาชุมชนบทส่วนใหญ่เป็นฐานของการพัฒนาอย่างแท้จริง แม้จะถูกรัฐและทุนเรียกร้องให้ชุมชนหมู่บ้านชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาในรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ แต่ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทภายใต้เงื่อนไขของการถูกกระทำของระบบรัฐและทุนนิยมล้าหลัง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2545) ที่ยาวนานพอสมควร ทำให้ชุมชนหมู่บ้านชนบทโดยรวมจึงยังคงรับรู้ที่ต้องเป็นฝ่ายรับ ถอย ยอมตาม และปรับตัวตามภายใต้ความสัมพัทธ์นี้ตลอดมา

สรุปแล้วในมุมมองของชุมชนหมู่บ้านชนบท ชุมชนหมู่บ้านชนบทมีพลวัตของการโต้ตอบกับปัจจัยสิ่งแวดล้อมภายในและปัจจัยสิ่งแวดล้อมภายนอกทั้งที่ชุมชนหมู่บ้านจัดการได้และจัดการไม่ได้จากพื้นฐานการพึ่งกันเองเป็นหลักตลอดช่วงประวัติศาสตร์ชุมชนประมาณ 200 ปีมาจนถึงปัจจุบันซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ยุค ดังนี้

1. ยุคพึ่งกันเองและมีอนาธิปไตยในบริบทดั้งเดิม หรือก่อน พ.ศ. 2417
2. ยุคพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจ หรือ พ.ศ.2417-2537
3. ยุคพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบกระจายอำนาจ หรือ พ.ศ. 2537 – ปัจจุบัน (2545)

\*\*\*\*\*



## บทที่ 2

### ชุมชนหมู่บ้านชนบท : ตัวแสดงที่มีปัจจัยสภาพแวดล้อมภายใน

เศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนมีตัวแสดงร่วมกันคือ ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท ชุมชนหมู่บ้านชนบทนี้มีปัจจัยสภาพแวดล้อมภายในระบบทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ปัจจัยเหล่านี้เป็นพื้นฐานของศักยภาพ ความยั่งยืน เป็นปัจจัยที่แสดงถึงขนาด แนวโน้ม และทิศทางของพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนท่ามกลางสภาพแวดล้อมนอกทั้งที่จัดการได้และจัดการไม่ได้ที่เข้ามามีกระทบ และเป็นปัจจัยที่ทำหน้าที่รักษาความสมดุลระหว่างปัจจัยแวดล้อมภายนอกและภายใน รวมถึงระหว่างองค์ประกอบของแต่ละปัจจัยให้คงความสามารถหรือศักยภาพในการผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ปัจจัยสภาพแวดล้อมภายในที่สำคัญของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท มีดังนี้

#### 1. โครงสร้าง-หน้าที่

ชุมชนหมู่บ้านชนบทในยุคพึ่งกันเองทั้งช่วงที่ต้องย้ายถิ่นฐานบ่อยๆ และช่วงที่มีที่ตั้งถาวรนั้นเป็นชุมชนกลุ่มเล็กๆ แบบมีอนาธิปไตยที่มีโครงสร้างวงเดียว เพื่อทำหน้าที่ผลิตซ้ำกระบวนการและกิจกรรมของความเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบท เศรษฐกิจชุมชน และสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทได้เกือบสิ้นเชิง เมื่อเวลาผ่านไปพร้อมกับจำนวนสมาชิกที่เป็นครอบครัวที่เพิ่มมากขึ้น จนเกิดรัฐชาติสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มจัดการปกครองแบบรวมอำนาจและพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบสังคมตะวันตกมากขึ้นเรื่อยๆ โครงสร้างของชุมชนหมู่บ้านชนบทได้สร้างนวัตกรรมใหม่ขึ้นมาได้ตอบกับการรุกร้าของนโยบายสาธารณะของรัฐและทุน คือ เพิ่มโครงสร้างส่วนวงนอกขึ้นมาคุ้มครองโครงสร้างวงในเอาไว้ โดยวงในก็คือชุมชนหมู่บ้านดั้งเดิมในยุคพึ่งกันเองที่มีพลวัตข้ามกาลเวลาและข้ามรุ่นของสมาชิกมาถึงปัจจุบัน ชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยจึงกลายมาเป็นชุมชนที่มีโครงสร้าง 2 วงที่เกี่ยวข้องกัน ที่เปรียบเหมือนก้อนน้ำแข็งที่ลอยน้ำ กล่าวคือ โครงสร้างวงในเป็นน้ำแข็งส่วนได้น้ำที่เป็นพื้นฐานและควบคุมวงนอกหรือน้ำแข็งส่วนที่โผล่พ้นน้ำให้โต้ตอบต่อปัจจัยสิ่งแวดล้อมนอกที่จัดการไม่ได้ เพื่อทำให้เกิดความสมดุลระหว่างองค์ประกอบแบบองค์รวมของปัจจัยภายในของระบบชุมชนหมู่บ้านทั้งระบบ (ดังแสดงในแผนภาพที่ 5) โดยแต่ละวงจะมีลักษณะและทำหน้าที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. วงใน เป็นส่วนที่เป็นแกนแท้ ที่พิจารณาจากมุมมองของภายนอกแล้ว จะเห็นว่าเป็นส่วนที่เฉื่อยชา (Passive) ต่อการติดต่อกับภายนอกหรือรัฐและทุน แต่กระตือรือร้น (Active) ต่อการติดต่อกับภายนอกที่เป็นชุมชนชนบทด้วยกัน และระหว่างสมาชิกครอบครัวในส่วนของวงในด้วยกัน โดยทำหน้าที่ผลิตซ้ำความเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทให้มีศักยภาพ ยั่งยืน และเป็นความหวังของระบบชุมชนชนบททั้งระบบได้ต่อไป

2. วงนอก เป็นส่วนที่เป็นเปลือก ที่หากพิจารณาจากภายนอก คือ ส่วนที่ (Active) ต่อการ

ติดต่อกับภายนอกที่สำคัญคือ ระบบรัฐกับทุน เพราะส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการเข้ามาจัดตั้งหรือให้การศึกษาอบรม และประชาสัมพันธ์โดยรัฐและทุน ส่วนวงนอกทำหน้าที่อย่างน้อย 2 อย่าง คือ 1) กรอง

แผนภาพที่ 5 โครงสร้างของระบบชุมชนหมู่บ้านเมื่อสัมพันธ์กับรัฐและทุน



และ 2) ประยุกต์รับสิ่งที่มีประโยชน์จากรัฐและทุนภายนอกมาใช้ประโยชน์ต่อระบบชุมชนหมู่บ้าน ทั้งระบบให้มากที่สุด เป็นกระบวนการเชิงรุกหรือป้องกันแบบอหิงสาบนที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้าน และเป็นยุทธศาสตร์ที่ชาญฉลาดจากภูมิปัญญาของชุมชนหมู่บ้านชนบทเองเพื่อให้สามารถจัดการกับสิ่งแวดล้อมภายนอกที่จัดการไม่ได้ให้สามารถจัดการเองได้มากขึ้นเท่าที่จะทำได้ เพื่อไม่ให้ตกเป็นฝ่ายรับและเปลี่ยนแปลงตามภายนอกอย่างสิ้นเชิง

กระบวนการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง-หน้าที่เป็นวงนอกและวงในของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทเหล่านี้สามารถสังเกตได้ชัดเจน เนื่องจากเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการ คือ

1. การที่ระบบชุมชนหมู่บ้านมีที่ตั้งถาวร จึงมีความต่อเนื่องในช่วงเวลาที่ยาวนานพอจะจับกฎเกณฑ์และแบบแผนนี้ได้
2. เป็นโครงสร้างระบบคู่ขนานที่เริ่มเกิดขึ้นกับระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทบนที่ตั้งถาวรของชุมชนหมู่บ้านชนบทเองมีมาตั้งแต่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจ โดยชุมชนหมู่บ้านชนบทสร้างและกำหนดเงื่อนไขจากการเรียนรู้ด้วยตนเองที่จะรักษาความสมดุลระหว่างองค์ประกอบทั้งหมดในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท เมื่อต้องเกี่ยวข้องกับรัฐและทุนแบบเป็นฝ่ายถูกกระทำเป็นหลักตลอดเวลา โดยวงในเป็นพื้นฐานกำหนดขนาด แบบแผน และทิศทางของโครงสร้างวงนอก แต่บางครั้งก็จะเกิดความผิดพลาดทำให้โครงสร้างวงนอกมีกำลังมากเกินไปจนกดดันให้วงในให้อ่อนแอลงไปได้ เพราะวงนอกมีรัฐและทุนที่มีวัฒนธรรมและกลไกแห่งอำนาจสนับสนุนอยู่

โดยรวมแล้วโครงสร้างวงในของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นโครงสร้างที่มีการเปลี่ยนแปลงตัวเองน้อยและเชื่องช้าจากพื้นฐานเดิม ขณะที่วงนอกมีการเปลี่ยนแปลงมากและรวดเร็วทั้ง

จากพื้นฐานเดิมของวงนอกและจากพื้นฐานวงใน บางครั้งบางอย่างไม่รักษาฐานดั้งเดิมไว้เลย เช่น การใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และการศึกษาของบุตรหลานในเมืองหลวงหรือต่างประเทศ เป็นต้น

## 2. สมาชิกชุมชน

### 2.1 สมาชิกพื้นฐาน : ชุมชนครอบครัว

#### จำนวนชุมชนพื้นฐาน

การเป็นสมาชิกชุมชนหมู่บ้านชนบททางในมีนัยของการดำเนินชีวิตร่วมกัน ไม่นิยมหน่วยสมาชิกหน่วยพื้นฐานเป็นปัจเจกชนแบบการนับแรงงานของสังคมตะวันตก ตั้งแต่ครอบครัว โดยเรียกสมาชิกของแต่ละครอบครัวว่า “เฮือน” ซึ่งหลังยุคกึ่งพึ่งตนเอง-กึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจ เป็นต้นมาได้รับผลกระทบจากความก้าวหน้าทางด้านการวางแผนครอบครัวทำให้มีจำนวนสมาชิกในครอบครัวมีจำนวนน้อยลง ขณะที่จำนวนครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้นและเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น รุ่นสมาชิกของชุมชนที่แสดงพลวัตของกิจกรรมความเป็นชุมชนชนบทที่ซ่อนอยู่ภายในของชุมชนหมู่บ้านชนบทแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ไม่ใช่คนรุ่นเดิม เพราะหมุนเวียนต่อจากสมาชิกรุ่นคนก่อนที่ทยอยตายไป การที่ต้องมีชุมชนหมู่บ้านเพราะ ชุมชนพื้นฐานคือชุมชนครอบครัวที่ต่อกันโดยสายเลือดมีอายุยาวแค่ 2 รุ่นคน ชุมชนเครือญาติที่มีอายุ 3-4 รุ่นคน ไม่ยาวนานเพียงพอที่จะให้หลักประกันทางที่ตั้ง เศรษฐกิจ สวัสดิการ การจัดการ ฯลฯ อย่างต่อเนื่องไปอนาคตได้ครบ ดังนั้นนอกจากจะเพิ่มชุมชนเพื่อนบ้านและชุมชนเพื่อนฝูงที่อายุไม่แน่นอนแล้ว จำเป็นต้องมีชุมชนหมู่บ้านมีโครงสร้างที่ประกอบด้วยครอบครัวจำนวนมากและหลายรุ่นปีเหลื่อมซ้อนกันไปอยู่ตลอดเวลา และเป็นระบบที่เห็นสังขรณ์ของชีวิตที่มีทั้งการเกิด แก่ เจ็บ และตาย ได้ในที่ตั้งเดียวกันที่ถาวรตลอดเวลา นอกจากนี้ชุมชนหมู่บ้านยังแสดงออกถึงความสมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มย่อยๆ ที่มีขึ้นทั้งชั่วคราวและค่อนข้างถาวร ในระดับชุมชนหมู่บ้านยังมีกลุ่มตามที่ตั้งตามภูมิศาสตร์ ซึ่งจะมีอิทธิพลในการแบ่งหมวดในช่วงต่อมา และอาจถึงขั้นแยกตัวออกไปตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้านใหม่ได้ โดยขณะที่แยกชุมชนหมู่บ้านใหม่จะมีจำนวนครอบครัวน้อยกว่าที่เป็นชุมชนหมู่บ้านหลักเสมอ การแยกตัวหลายครั้งหลายช่วงเวลาในชุมชนหมู่บ้านจากชุมชนหมู่บ้านแม่มีเหตุผลหลายประการ คือ

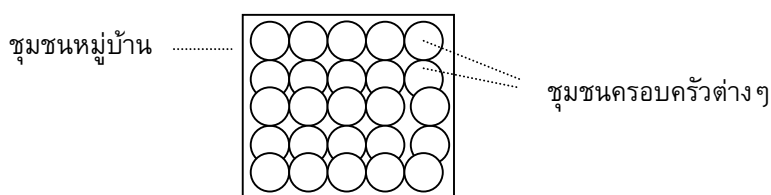
- 1) จำนวนครอบครัวมากยุ่งยากในการบริหารจัดการ
- 2) ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ห่างไกลกัน
- 3) ราชการสนับสนุนให้แยกเขตการปกครอง
- 4) ต้องการงบประมาณกองทุนหมู่บ้าน (1 ล้านบาท) เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่า ซึ่งเป็นแบบแผนใหม่ล่าสุด ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายสังคม เช่น กองทุนหมู่บ้านของรัฐทำให้เกิดการแยกตัวเป็นหลายชุมชนหมู่บ้านทั้งที่มีความเป็นชุมชนเดียวกัน

### 2.2 สมาชิกชุมชนหมู่บ้าน

โครงสร้างชุมชนหมู่บ้านชนบทโดยรวมจะเกาะเกี่ยวกันจนเกิดเป็นความเป็นชุมชนหมู่บ้านเดียวกันจากชุมชนพื้นฐานมีอยู่ 3 ประเภท ดังนี้

1. ชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนครอบครัว (ดังแสดงในภาพ 6) เช่น ชุมชนบ้านปางที่ แม้ชุมชนครอบครัวจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นจากประมาณ 2-3 ครอบครัวเมื่อ 200 ปีก่อนมาเป็น ประมาณ 47 ครอบครัวในปี พ.ศ. 2475 และเป็น 503 ครอบครัวในปี 2545 และประกอบด้วยรุ่น ประชากรที่เปลี่ยนแปลงมาประมาณ 7-8 รุ่นจนถึงปัจจุบัน แต่หากไม่นับแค่ชุมชนที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ เป็นชุมชนหมู่บ้านที่เห็นชัดเจนใน 2 หมู่บ้าน (ตามเขตการปกครอง) แล้ว จะมีจำนวนครอบครัวใน ชุมชนลูก/หลาน/เหลนประมาณ 3000 ครอบครัว ใน 2 ตำบล คือ ตำบลแม่ตืนและตำบลศรีวิชัย อำเภอสีบัวทอง แต่ที่ยังเหลือความเป็นชุมชนหมู่บ้านร่วมกับชุมชนหมู่บ้านแม่ปัจจุบันชุมชนคงมี มีอยู่ 2 หมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดต่อกันคนละฝั่งทางหลวง คือ บ้านปางหมู่ที่ 1 และบ้านศรีบุญเรือง หมู่ที่ 9 ตั้งใหม่ โดยรวมแล้วสมาชิกชุมชนหมู่บ้านจะประกอบด้วยทั้งกลุ่มคนดั้งเดิมและที่เข้ามาอยู่ ใหม่ภายหลัง ขณะที่ขนาดและองค์ประกอบของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือ ขนาด ครอบครัวเล็กลงเพราะมีจำนวนบุตรน้อยลงเหลือ ประมาณ 2 คน หลังปี พ.ศ. 2520 จากที่เคยมี บุตรที่มีชีวิตประมาณ 5-8 คน ตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนมาถึง พ.ศ. 2480 เพราะแม้อัตราการเกิดจะลดลงแต่

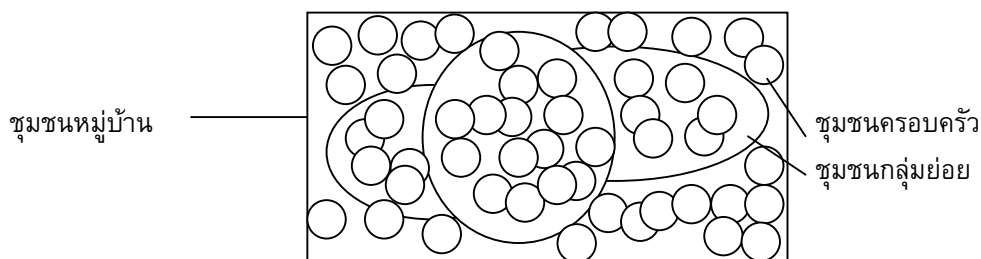
แผนภาพที่ 6 แสดงโครงสร้างของชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนครอบครัว



อัตราการตายก็มีสูงสมดุลกันไป การเพิ่มจำนวนครอบครัวช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงเชื่องช้า และการลดจำนวนบุตรในชุมชนครอบครัวเพราะรับการคุมกำเนิดจากประเทศตะวันตกและนโยบาย สังคมเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวของรัฐตั้งแต่ พ.ศ. 2513

2. ชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนกลุ่มย่อยต่างๆ ได้แก่ ชุมชนเครือญาติ ชุมชนเพื่อน บ้าน ชุมชนเพื่อนฝูง ชุมชนกลุ่มสนใจต่างๆ ชุมชนกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ชุมชนกลุ่มตามลักษณะ อื่นๆ เป็นต้น ซึ่งจากวิวัฒนาการเพิ่มจำนวนเป็นเกิน 100 ประเภทในปัจจุบัน (ยังไม่แน่ว่า 1 ประเภทมีหลายกลุ่ม) ทั้งที่มีโดยธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนรัฐและทุนลงมาจัดตั้งโดยแต่ละ ชุมชนย่อยมีครอบครัวเป็นพื้นฐานเช่นกัน และครอบครัวหนึ่งๆ มีอิสระที่สามารถร่วมกิจกรรมกลุ่ม ได้หลายกลุ่มที่แตกต่างกันขนาด กาละ และเทศะ (ดังแสดงในแผนภาพที่ 7) ชุมชนกลุ่มย่อยต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 2 วง คือ วงใน หรือกลุ่มธรรมชาติซึ่งยังเป็นชุมชนส่วนใหญ่ และวงนอกที่รัฐและทุน มาจัดตั้งมีจำนวนน้อยกว่า แต่นับแล้วก็เกิน 25 กลุ่ม (ดังแสดงในตาราง 2 ในภาคผนวก) และพบว่า ในชุมชนบ้านปางยังขาดบางกลุ่มที่ชุมชนอื่นมี เช่น กลุ่มคนเร่ร่อน โสเภณี กลุ่มมือปืน กลุ่มนักการ เมืองระดับจังหวัดขึ้นไป กลุ่มชาวประเทศตะวันตก คนว่างงาน (ที่อาการครบ32) ฯลฯ นอกจากนี้ ชุมชนเครือญาติเป็นชุมชนกลุ่มย่อยวงในที่มีบทบาททั้งสนับสนุนชุมชนครอบครัว โดยมีบทบาทและ

แผนภาพที่ 7 ชุมชนหมู่บ้านที่ประกอบด้วยชุมชนกลุ่มย่อยต่างๆ

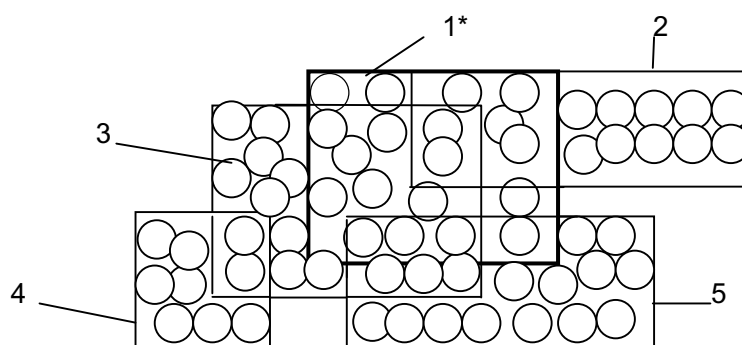


และหน้าที่เฉพาะของตนเองได้มาก เป็นระบบที่ขาดแคลนในระบบชุมชนเมือง เพราะเป็นชุมชนเชิงเศรษฐกิจแบบทุนของปัจเจกชนจึงไม่อยู่ในเงื่อนไขของชุมชนเชิงวัฒนธรรมและสวัสดิการแบบชุมชนหมู่บ้านชนบท ชุมชนเครือญาติมีความมั่นคงยั่งยืนมาได้ถึงปัจจุบันเพราะเป็นโครงสร้างสิ่งที่ยังมีถึงสายโลหิตและเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ที่แต่ละกลุ่มใช้เป็นสายใยผูกมัดและสื่อสารระหว่างกันได้ชัดเจน รองลงมาจากชุมชนครอบครัวแต่กว้างกว่า สิ่งที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนเครือญาติมีทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ คือ แก้วฝี และผู้อาวุโส ส่วนที่ตายไปแล้วเรียกว่า ฝีปู่ย่า (ฝีบรพบุรุษ) ขณะที่ครอบครัวมีความจำเป็นที่ต้องสื่อสารเพื่อการผลิตซ้ำคุณค่าแห่งความรักและเอื้ออาทรอย่างลึกซึ้งต่อกันนั้น ระบบชุมชนเครือญาติก็เสริมหนุนไปในทิศทางเดียวกัน การสื่อสารที่เกิดจากความจำเป็นในการดำรงอยู่ของมนุษย์ในอนาคตรอบครอบครัวไม่สามารถสนองตอบได้ต่อเนื่องนานกว่าชุมชนเครือญาติ

### 3. ชุมชนหมู่บ้านที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเครือข่าย ซึ่งมีอยู่ 2 ประเภท

3.1 เครือข่ายกับชุมชนหมู่บ้านชนบทอื่น เช่น ชุมชนกลุ่มเหมืองฝาย ชุมชนกลุ่มหัววัด กลุ่มฌาปนกิจศพ ชุมชนกลุ่มเพื่อนสนิท ชุมชนเครือญาติที่อยู่ในหลายหมู่บ้าน ชุมชนกลุ่มชนไก่ ชุมชนกลุ่มกระเทย กลุ่มตลาดนัด กลุ่มสงฆ์พระธาตุวัดบ้านปาง กลุ่มซื้อหอยใต้ดิน กลุ่มแซร์ กลุ่มทรงเจ้า กลุ่มเช่ารถแท็กซี่เตอร์ เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และบางกลุ่ม เช่น กลุ่มชมรมผู้ใหญ่วัยบ้านก้านัน/อบต. ฯลฯ จะเป็นกลุ่มไม่เป็นทางการที่ซ่อนอยู่ใต้ความเป็นทางการเป็นโครงสร้างวงในที่แฝงในวงนอกเพื่อการทำหน้าที่หลัก คือ รักษาแก่นแท้ของความเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นหลัก โดยมีชุมชนครอบครัวเป็นพื้นฐานเสมอ (ดังแสดงในแผนภาพ 8)

แผนภาพที่ 8 ชุมชนหมู่บ้านที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเครือข่าย



หมายเหตุ 1\* คือ ชุมชนหมู่บ้านหลัก และ 2, 3, 4, 5 คือชุมชนหมู่บ้านอื่น

3.2. เครือข่ายกับชุมชนเมืองหรือรัฐและทุนเป็นโครงสร้างที่เกิดหลังจากที่รัฐและทุนเข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนหมู่บ้านชนบทตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เริ่มจากมีการจัดการบริหารแบบมณฑลเทศาภิบาล หรือเริ่มยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจเข้ามาส่งเสริมชุมชนเครือข่ายเชิงการปกครอง ที่ไม่มีแนวคิดพื้นฐานที่ใช้ชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นฐานของการพัฒนาดังกล่าว แต่เป็นการส่งเสริมระบบองค์กรหรือสหกรณ์ตามแบบทุนนิยม เช่น ชุมชนสภาตำบลหรือ อบต. ชุมชนกลุ่มพัฒนาสตรีระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด กลุ่มสมาชิก ธกส. กลุ่มสหกรณ์การเกษตร กลุ่ม อสม. กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ (ทส.ปช.) กลุ่มนักเรียนโรงเรียนมัธยม กลุ่มผู้ซื้ออุปกรณ์การเกษตรแผนใหม่ กลุ่มผู้ซื้ออุปกรณ์การก่อสร้าง กลุ่มสนุกเกอร์ กลุ่มขายประกัน กลุ่มผู้ซื้อ-ขายล็อตเตอรี่รัฐบาล เป็นต้น เป็นโครงสร้างกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับรัฐและทุนกับชุมชนหมู่บ้านชนบท แต่มีรูปแบบและเนื้อหาที่ต่างกัน บนโครงสร้าง 2 วง ที่ใช้คน เวลา พื้นที่ จิตวิญญาณร่วมกันและถูกกระทำบนที่ตั้งถาวรของชุมชนหมู่บ้าน เช่น

1) เกี่ยวข้องกับรัฐที่ต้องการให้มีคนในชุมชนเข้าร่วมการฝึกอบรมหลักสูตรต่างๆ ตามงบประมาณที่หน่วยงานจัดสรรลงมาหรือต้อนรับ “นาย” หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของหน่วยราชการที่จะมาตรวจราชการ ร่วมขบวนพาเหรดในงานประเพณีที่ทางราชการจัดขึ้นในนามอำเภอ จังหวัด และร่วมงานเลี้ยงรับหรือส่งเจ้าหน้าที่ที่ย้ายที่ทำงานหรือย้ายตำแหน่ง เป็นต้น

2) เกี่ยวข้องกับชุมชนหมู่บ้านชนบท เช่น จัดสรรเงิน สิ่งของ ปัจจัยการผลิต ฯลฯ ตามโครงการพัฒนาของรัฐที่จัดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านชนบทให้บรรลุเป้าหมายของโครงการและให้เหมาะสมกับพื้นฐานของชุมชนหมู่บ้านด้วย เป็นต้น

### 2.3 สมาชิกประยุกต์ : ชุมชนกลุ่มย่อย

ชุมชนกลุ่มย่อยในชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นสมาชิกชุมชนหมู่บ้านที่มีโครงสร้างประยุกต์บนความเปลี่ยนแปลงแบบไม่สม่ำเสมอในด้านหน้าที่ จำนวนสมาชิกกลุ่ม กระบวนการ และคุณค่าการปรับตัวของชุมชนหมู่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน ชุมชนกลุ่มย่อยจะแตกต่างกันไปหลายแบบแผน คือ

1. บางส่วนเกิดขึ้นแล้วทำหน้าที่และมีพลวัตอยู่ช่วงหนึ่งแล้วสิ้นสุด เช่น กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองเพื่อใช้เองในครอบครัว

2. บางส่วนปรับรูปแบบวิธีการไปจากเดิม เช่น กลุ่มลงแขกช่วยงานสวัสดิการชุมชนด้านวัฒนธรรมที่จะไม่ลงแขกทั้งหมู่บ้านเพราะจะมีจำนวนมากเกินไป จึงแบ่งออกเป็น 10 หมวด ในปัจจุบัน โดยเวียนกันมาทำหน้าที่ช่วยงานประเพณีในชุมชนหมู่บ้าน เป็นต้น

3. บางส่วนผสมผสานกับชุมชนย่อยอื่นทั้งในและนอกชุมชนหมู่บ้านชนบท เช่น กลุ่มเหมืองฝายที่ยอมรับฝายน้ำล้นคอนกรีตเสริมเหล็กและการจัดการตามระเบียบของรัฐ โดยยังคงกติกาและวิถีคิดดั้งเดิม บางส่วนไว้ที่วงใน เป็นต้น

4. บางส่วนเกิดขึ้นมาใหม่ทั้งเพื่อทดแทนของเก่าหรือเพื่อทำหน้าที่ใหม่ เช่น กลุ่มแห่



### ชุมชนตำบล

แม้ว่าตำบลจะเป็นชุมชนเครือข่ายเชิงการปกครองที่รัฐและทุนเข้ามาจัดตั้งด้วยกฎหมาย ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 แต่แนวโน้มของชุมชนก็มีส่วนกำหนดกลุ่มหมู่บ้านที่จะร่วมเป็นตำบลเดียวกันด้วย ดังนั้นแต่ละตำบลในประเทศไทยมีขนาดและจำนวนประชากรที่แตกต่างกันไป แต่มีแบบแผนที่เหมือนกัน คือ ตำบลประกอบด้วยหลายหมู่บ้าน ซึ่งพบว่า บางชุมชน (ส่วนน้อย) ของชุมชนลูก/หลานของชุมชนบ้านปางจะมีชาติพันธุ์กระเหรี่ยงปนอยู่ด้วย และตั้งอยู่กระจายจากหมู่บ้านชาติพันธุ์กระเหรี่ยงอื่นๆ ที่มีอยู่หลายตำบลของอำเภอสี ไม่พบแบบแผนของการอพยพมาตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงกัน จนสามารถตั้งเป็นตำบลของชาติพันธุ์กระเหรี่ยงโดยเฉพาะเลยทั้งที่ว่างของป่ายังพอมีใกล้ชุมชนกระเหรี่ยงเดิมที่ตั้งอยู่ก่อน แสดงถึงชุมชนหมู่บ้านเป็นอิสระจากกัน และไม่ใช้ชุมชนเชิงการเมืองที่จะรวมกันมาก ๆ เพื่อมีพลังต่อรองหรือจะต่อสู้กับชุมชนเมืองหรือสร้างรัฐใหม่แข่งกับรัฐชาติที่มีอยู่ เป็นการสนับสนุนแนวคิดที่ว่าชุมชนหมู่บ้าน คือ ชุมชนเชิงเศรษฐกิจ-สังคมหรือวัฒนธรรม ที่รักอิสระและพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน (เป็นชุมชน) เป็นเอกเทศในแต่ละหมู่บ้าน ไม่มีกฎเกณฑ์เคร่งครัดจนอพยพหรือแต่งงานข้ามชุมชนหมู่บ้านไม่ได้

### 3. ผู้นำชุมชน

#### 3.1 ผู้นำชุมชนหมู่บ้านในอดีต

ชุมชนชนบทดั้งเดิมนั้นมีระบบผู้นำที่เป็นทั้งผู้นำครอบครัวและผู้นำชุมชนหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนหมู่บ้าน ผู้นำชุมชนหมู่บ้านมาจาก 2 ทาง คือ

1. ระบบตระกูลหรือเครือญาติ ผู้นำคือผู้หญิงที่อายุมากที่สุดที่อยู่ในครอบครัวหลังที่มีเก๊าผี เคยอาศัยอยู่ ต่อมาก่อนผู้หญิงที่อาจเป็นลูกหรือหลานสาวของเก๊าผีคนเดิมจะเป็นเก๊าผีคนต่อไป ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันและเป็นศูนย์กลางของตระกูลด้วย

2. ระบบผู้อาวุโส ชายหลายคนที่มีอายุมากในชุมชนหมู่บ้านเป็นเหมือน“สภาผู้เฒ่า” โดยในจำนวนนั้นจะมีอยู่คนหนึ่งที่มีทั้งอาวุโส ความสามารถ และความฉลาดเหนือคนอื่นจะเป็นเหมือนประธาน และเมื่อชราภาพหรือเจ็บไข้จะมีคนชรารุ่นใหม่ที่มีคุณสมบัติคล้ายกันทำหน้าที่เป็นกลางแทนโดยไม่ต้องเลือกตั้งแบบหย่อนบัตร และจะอาศัยบ้านผู้นำคนนั้นเป็นที่ทำการหรือสำนักงานในการจัดการประชุมเพื่อปรึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมชุมชนหมู่บ้าน ส่วนปัญหาเล็กน้อยกว่าชุมชนหมู่บ้าน ผู้นำระบบญาติและครอบครัวจะทำหน้าที่แก้ไขกันไปตามธรรมเนียมปฏิบัติที่ไม่ต้องเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ เมื่อสร้างวัดประจำชุมชนหมู่บ้านแล้ว พระสงฆ์เจ้าอาวาส ซึ่งปกติจะมีอาวุโสมากกว่าพระองค์อื่นๆ ในวัดจะเป็นผู้มีบทบาทมากในการเป็นผู้นำด้านจิตใจ ศีลธรรม และคุณธรรมอีกทางหนึ่งคู่ขนานไปกับผู้นำที่เป็นฆราวาสที่บริหารกิจการของชุมชนหมู่บ้านทางโลก

\* หญิงที่อายุมากที่สุดของตระกูล และใกล้ชิดและ/หรืออยู่บ้านหลังเดียวกับบรรพบุรุษคนก่อน



### 3.2 ผู้นำชุมชนหมู่บ้านชนบทในปัจจุบัน

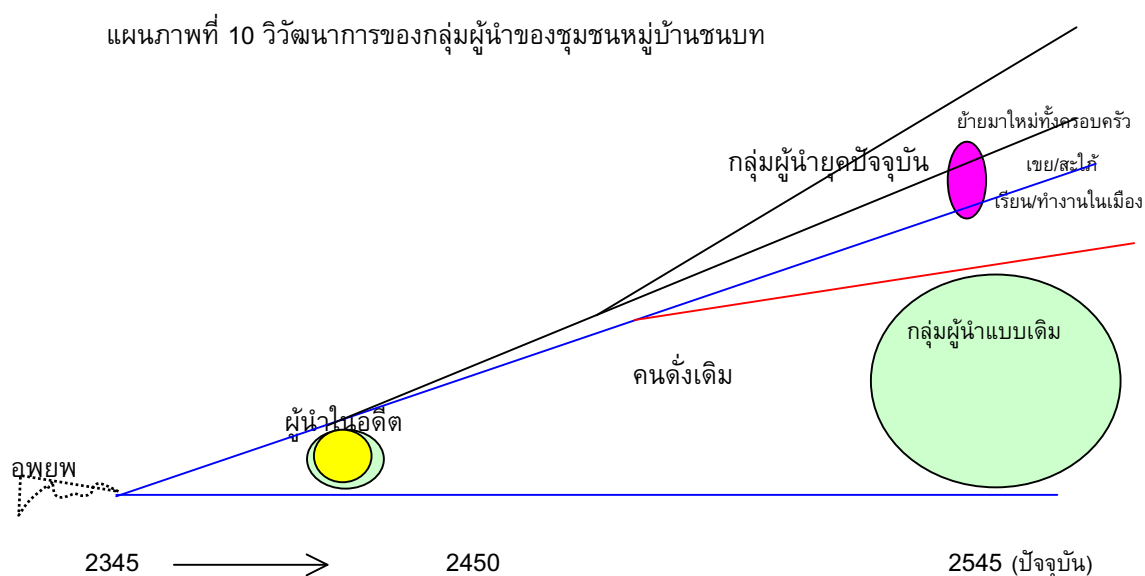
ยุคกึ่งพึ่งตนเอง-กึ่งพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทมีจำนวนครอบครัวเพิ่มขึ้น บทบาทของผู้นำแบบดั้งเดิมหรือผู้นำตามธรรมชาติจะทำหน้าที่ในโครงสร้าง วงใน ส่วนโครงสร้างวงนอกจะเป็นหน้าที่ของผู้นำชุมชนที่เป็นฆราวาสที่เป็นผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ซึ่งปัจจุบันจะเป็นเขยหรือที่เคยอยู่ในเมืองมาก่อน แต่ในวันสงกรานต์ผู้ใหญ่บ้านหรือกรรมการหมู่บ้าน (กม.) เหล่านี้ต้องไปดำหัวเจ้าอาวาส มรรคทายก และผู้เฒ่าผู้แก่ (อาวุโส) ของชุมชนหมู่บ้านที่เป็นผู้นำแบบดั้งเดิม วงใน หากจะทำพิธีกรรมหรือจัดประเพณีเกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้าน เช่น เลี้ยงผีบ้าน ผีเมือง สืบชะตาบ้าน ตัดถนนใหม่ ซ่อมแซมวัดหรือสาธารณะสมบัติต่างๆ ตัดต้นไม้ใหญ่ที่เก่าแก่ของชุมชนหมู่บ้าน ผู้นำวงนอกเหล่านี้ต้องปรึกษาและขอความร่วมมือจากผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้นำวงในของชุมชนหมู่บ้าน ทุกครั้งต้องปรึกษาผู้นำตามธรรมชาติไม่มีการยกเว้น หากวันแค่ครั้งเดียวเท่านั้นสถานภาพการเป็นผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านวงนอกจะคลอนแคลนทันที แสดงถึงการเป็นผู้นำที่แท้จริงของผู้นำวงในที่มีตามธรรมชาติ และไม่ใช่ผู้นำเชิงอำนาจปกครอง

### 3.3 ผู้นำวงในเป็นผู้นำตามคุณสมบัติ

ส่วนผู้นำชุมชนกลุ่มย่อยที่รัฐไม่สนใจหรือกลุ่มชาตินั้นเลือกกันด้วยระบบคุณธรรม โดยพิจารณาจากคุณสมบัติที่จะสามารถทำหน้าที่นั้นได้จริงๆ คือ มีความรู้ ความชำนาญ ความสามารถ ความเหมาะสม ประวัติ วงศ์ตระกูล ฯลฯ กลุ่มย่อยวงใน เช่น มรรคทายก แก่เมืองฝ่าย กรรมการกลุ่ม ฌาปนกิจศพ เป็นต้น การเลือกผู้นำเป็นแบบประชาธิปไตยโดยตรงไม่ได้มีการแก่งแย่งกัน เพราะสมาชิกที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกันจะถูกเลื่อนขึ้นไปเป็นผู้นำแทนเพื่อทำหน้าที่ตามกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมารับใช้กลุ่มหรือชุมชนหมู่บ้านจริงๆ โดยมีการชาวเสี่ยงกันเองและลงความเห็นว่าจะเป็นคนนั้นคนนี้แล้วจึงไปขอร้องคนนั้นและพูดที่เล่นที่จริงในกลุ่มอยู่ก่อนการเลือกตั้งแบบเปิดเผยจะเกิดขึ้น ซึ่งหากคนคนนั้นไม่สนใจจะถอนตัวก่อน ซึ่งกลุ่มก็จะหาตัวคนใหม่โดยวิธีการเดียวกันต่อไป แต่ส่วนใหญ่ผู้ที่ได้รับการขอร้องจะไม่ถอนตัว เพราะถือว่าเป็นเกียรติสำหรับวงศ์ตระกูลที่ได้ทำหน้าที่เสียสละเช่นนี้ ผู้นำธรรมชาติในชุมชนหมู่บ้านวงในจะมีการสืบตำแหน่งตามสายเลือดหรือวงศ์ตระกูล และบุตรหลานของผู้นำประเภทนั้นๆ จะมีโอกาสเรียนรู้หรือรับประสบการณ์จริงจากผู้ใหญ่ในตระกูลให้มีลักษณะผู้นำคล้ายบรรพบุรุษต่อไป เช่น เจ้าอาวาสและพระในวัดส่วนใหญ่จะเป็นลูกหลานคนในตระกูลของครูบาศรีวิชัยมาถึงปัจจุบัน หัวหน้าและรองหัวหน้าเหมืองฝายก็จะเป็นลูกหรือหลานของหัวหน้าคนก่อนๆ เป็นต้น การทำหน้าที่ผู้นำกลุ่มธรรมชาติเหล่านี้ ผู้ได้รับตำแหน่งจะภูมิใจและจะทำหน้าที่ให้ดีที่สุด เพื่อว่าวันหน้าลูกหลานจะได้มาเป็นตำแหน่งนี้ต่อไปได้อีก

นอกจากนี้ในระบบชุมชนชนบทยังมีผู้นำวงในแบบประเพณีหรือความเชื่ออีกระดับหนึ่ง คือ ผู้นำทางจิตวิญญาณ (หรือผู้นำที่เป็นนักปราชญ์ตามที่เพลโตเคยกล่าวถึง) คือ พระสงฆ์ ที่มีชีวิตอยู่ เช่น เจ้าอาวาส และผู้นำทางประเพณี คือ มรรคทายก ผู้นำที่อยู่ในระบบความเชื่อสูงสุด คือ พระพุทธเจ้าและครูบาศรีวิชัย เพราะในการทำบุญตักบาตรจะตั้งรูปเหมือนครูบาศรีวิชัยเพิ่มเข้าไประหว่างพระพุทธรูปและเจ้าอาวาส และมีถาดอาหารและข้าวตอกดอกไม้ 1 สำหรับสำหรับท่านทุกครั้ง

น่าสังเกตว่าในยุคที่พึ่งกันเอง-พึ่งพัฒนาจนถึงปัจจุบัน ชุมชนหมู่บ้านชนบททั้งหลายล้วนได้ตอบกับการพัฒนาของรัฐและทุนโดยสร้างโครงสร้าง**ผู้นำวงนอก** ที่ส่วนใหญ่จะเป็นเขยหรือสะใภ้หรือหากเป็นคนดั้งเดิมก็ต้องเป็นคนที่เคยมีประสบการณ์การอาศัยอยู่หรือการเรียนหนังสือหรือทำงานในเขตชุมชนเมืองมาก่อน ดังแสดงในแผนภาพที่ 10 ผู้นำชุมชนหมู่บ้านแต่ละคนจะทำหน้าที่ผู้นำหรือกรรมการกลุ่มย่อยจำนวนหลายๆกลุ่ม และทุกคนจะบ่นว่า “อยากจะทำอะไร เสียเวลา เสียเงินมากในการทำงานเพื่อชุมชนหมู่บ้านหรือกลุ่ม” ชุมชนหมู่บ้านต้องมีผู้นำที่เป็น “นักพัฒนา” และจะเปรียบเทียบกับผลงานกับผู้นำชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียง โดยนิยามคำว่า “นักพัฒนา” หมายถึงเป็นคนที่



ความสามารถ**ดั่งงับ\*** โครงการพัฒนาต่างๆของรัฐและเอกชนเข้ามาในหมู่บ้านให้มากที่สุด รวมถึงดึงผ้าป่าและกฐินจากกรุงเทพฯ มาให้วัดประจำชุมชนหมู่บ้านด้วย การมีคำว่า “**ดั่งงับ**” ขึ้นในชุมชนหมู่บ้านแสดงถึงโครงสร้าง**วงนอก**มีลักษณะต้องพึ่งพารัฐและทุนภายนอกในกิจกรรมการดำเนินชีวิตของชุมชนหมู่บ้านชนบทบางอย่าง และการใช้คำย่อต่างๆของกลุ่มที่รัฐลงมาจัดตั้งและตราไว้ให้ตามกฎหมายทำนองล้อเลียน เช่น กม. (กรรมการหมู่บ้าน) แปลว่า “**กินกับเมีย**” (อยู่ได้เพราะเมีย) อบต. แปลว่า “**อมทุกบาททุกสตางค์**” และ ธกส. แปลว่า “**ตระหนักรณแสง**” เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแสดงว่า ผู้สวมบทบาทผู้นำชุมชนหมู่บ้านวงนอกต้องเสียสละเวลาและเงินของครอบครัวมาใช้ในกิจกรรมของหมู่บ้านที่เกี่ยวกับภายนอก เช่น ต้อนรับเจ้าหน้าที่ของทางราชการหรือคนจากชุมชนเมืองที่มาเยี่ยมเยียน ดูงาน หรือ เก็บข้อมูลการทำวิจัย แสดงถึงวัฒนธรรมของโครงการพัฒนาที่สร้างในโครงสร้างวงนอกของชุมชนชนบทคือการคอร์รัปชัน และแสดงถึงนโยบายสาธารณะของรัฐที่มักจะใช้เงินหรือกำไรเป็นตัวตั้งนำมาซึ่งการเป็นหนี้สินและที่ดินหลุดไปเป็นของธนาคารที่ไปกู้เงินมาเป็นต้น และที่สำคัญ คือ การไปทำงานของชุมชนกลุ่มย่อยที่รัฐลงมาจัดตั้งในระดับสูงกว่าชุมชน

\* หมายถึงงบประมาณแผ่นดิน

หมู่บ้าน คือ อบต. ชุมชนหมู่บ้านไม่รับตรวจสอบหรือลงโทษ และยังไม่เลือกกลับเข้าไปในตำแหน่งอีกครั้ง เพราะด้านหนึ่งมีความสามารถดึงบเข้าชุมชนหมู่บ้านในบางครั้งได้เก่งกว่าผู้นำใหม่ แม้จะรู้ข่าวการคอร์รัปชันประจำปีจากผู้นำเหล่านี้และบางคนยอมรับออกมาตรงๆ ว่ามีการได้ผลประโยชน์โดยที่ชุมชนหมู่บ้านแค่รับฟัง ไม่มีส่วนในการตรวจสอบหรือประท้วง เพราะเป็นเรื่องของชุมชนอีกระบบหนึ่งและไม่มีพื้นฐานจากวิถีชุมชนหมู่บ้านอยู่นอกวิสัยการที่ชุมชนหมู่บ้านจะจัดการได้ เพราะสมาชิก อบต. เป็นตัวแทนของการเลือกตั้งด้วยคะแนนจึงเป็นตัวแทนของคะแนน ไม่ใช่ตัวแทนของชุมชนหมู่บ้าน และอาจนำภัยมาสู่ครอบครัวได้หากไปตรวจสอบ เพราะเจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะเข้าข้างคนทำผิดเสมอ เพราะว่าเป็นพวกเดียวกัน

การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านนอกตามกฎหมายของรัฐเลือกตั้งตั้งแต่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาจนถึงปัจจุบันมีมาตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการบริหารมาเป็นแบบสมุหเทศาภิบาลตั้งแต่ พ.ศ. 2417 และในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นรัฐสั่งปลดผู้ใหญ่บ้านที่ไม่เคยเป็นทหารออกและเลือกตั้งใหม่จากคนที่เป้นทหารมาก่อน และในประวัติศาสตร์การบริหารปกครองชุมชนหมู่บ้านบางแห่งมีผู้ใหญ่บ้านและได้รับเลือกเป็นกำนันและสมาชิกสภาจังหวัด (สจ.) ด้วย

การเลือกตั้งผู้นำทางการแบบชุมชนหมู่บ้านหรือผู้ใหญ่บ้านปัจจุบันนั้นยังเป็นฐานให้โดยวิธี “ขอกันไว้ก่อน” ในช่วง 1-2 วันก่อนที่นายอำเภอหรือปลัดอำเภอจะมาประชุมชาวบ้านเพื่อลงคะแนน โดยผู้สมัครต้องไปยื่นความจำนงและหลักฐานในที่ประชุมชาวบ้านหรือที่ว่าการอำเภอ ซึ่งหากในชุมชนหมู่บ้านที่ชาวบ้านไม่มีความหวังกับการเลือกผู้นำที่เป็นทางการแล้วผู้นำคนเดิมก็ไปสมัครเองและเลือกไว้อย่างนั้นไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนหมู่บ้านที่วุ่นวายมาก หากชาวบ้านสนใจจะมีส่วนร่วมมากก็รวมตัวกันไปขอร้องให้คนบางคนที่ชุมชนหมู่บ้านต้องการไปสมัคร แต่แบบหลังนี้มีข้อเสียตรงที่มักสร้างความแตกแยกในชุมชนหมู่บ้านที่มีหลายกลุ่ม และเมื่อเลือกได้ผู้นำแล้ว โครงสร้างก็ไม่ได้ทำให้เกิดการพัฒนาไปตามทิศทางที่สร้างสรรค์ ปัจจุบันการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งผู้นำของชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่ใน 2 ตำบลที่ลงไปศึกษาเริ่มลดลง เพราะคนในชุมชนไม่มีความหวังอะไรกับการเลือกผู้นำระบบเลือกตั้งที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือสมาชิก อบต. เพราะเหมือนเลือกให้เขาไปหาเงินสร้างฐานะจากการกินเงินหลวงหรือเงินโครงการพัฒนาที่ส่งผ่านมาทาง อบต. แต่ส่วนที่ดีก็มีบ้างเหมือนกัน แต่ไม่ยั่งยืนเพราะโครงสร้างไม่เอื้อให้คนดีเข้ามาทำงาน

ผู้นำชุมชนกลุ่มย่อยต่างๆ ที่รัฐลงมาจัดตั้งนั้น จะเป็นภาระของผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และการรวมหมู่บ้าน และการขยายของผู้ใหญ่บ้านที่จะเป็นคนที่รับหน้าเจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะลงไปประชุมหรืออบรมก่อน 2-3 วันแล้วตั้งกรรมการกลุ่ม ซึ่งตำแหน่งส่วนใหญ่จะตกแก่ผู้ใหญ่บ้านหรือภรรยา เพราะเหตุผลดังนี้

1. เกรงใจผู้ใหญ่บ้านหากจะลงแข่ง และไม่มีระบบแข่งขันรายบุคคลในชุมชนบท
3. หากผู้ใหญ่บ้านเป็นจะสามารถจะบริหารงานในหมู่บ้านได้ เพราะตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านก็ประสานงานในหมู่บ้านอยู่แล้ว

\*\* ศัพท์ชาวบ้านแปลว่า “คอร์รัปชัน”

4. ผู้ใหญ่บ้านคือผู้ที่อาสาสามารถรับใช้ชุมชนหมู่บ้านและมีเงินประจำตำแหน่งอยู่แล้วไปไหนมาไหนสะดวก โดยเฉพาะการติดต่อประสานงาน และรู้เท่าทันข้าราชการหรือคนจากชุมชนเมืองที่เข้ามาติดต่อ

5. เพื่อเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่บ้านไม่มีการแข่งขันกันเป็นผู้นำกลุ่มที่จะต้องติดต่อกับอำนาจรัฐ (แม้ต่างหน่วยงานก็คือตัวแทนของรัฐเหมือนกัน) เพราะผู้หนึ่งจะมีอำนาจโดยอัตโนมัติ และสมาชิกพร้อมจะทำตามผู้ใหญ่บ้านในกิจกรรมวงนอกบางอย่างที่พอร่วมได้

### 3.4 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำวงในและวงนอก

ระบบผู้นำที่เป็นทางการวงนอกของชุมชนหมู่บ้านชนบท เช่น บ้านปางปัจจุบัน เมื่อนำระบบนี้ไปหรือระบบเครือญาติมาพิจารณาพร้อมกับผู้นำทางการ พบว่า ผู้นำวงนอกที่รัฐจัดตั้งไม่ได้มาจากตระกูลที่มีจำนวนครอบครัวมากที่สุด คือ ตระกูลญาติครูบาศรีวิชัย มานานแล้ว แต่เลือกตามกฎหมายของรัฐโดยเลือกจากตระกูลอื่น และพบว่า

1. ผู้นำที่แท้จริงที่คนดั้งเดิมยังทำหน้าที่อยู่ คือ พระสงฆ์ มรรคทายก หัวหน้าเหมืองฝาย ผู้อาวุโส และกรรมการกลุ่มฌาปนกิจศพ เป็นต้น โดยชุมชนหมู่บ้านชนบทนิยามคำว่าผู้นำทางการต่างกับที่รัฐพยายามมายัดเหยียดว่า คือ ผู้นำเชิงอำนาจแบบผู้บริหารองค์กร ดังนั้นจึงจะมีครอบครัวที่เป็นตระกูลใหญ่ มีฐานะมั่นคง มีความรู้ความสามารถดีกว่าผู้นำวงนอกปัจจุบันก็ไม่สมควรเป็นผู้นำวงนอกที่ต้องไปยุ่งเกี่ยวกับการคอร์รัปชันเงินจากโครงการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทและต้องประจบประแจงข้าราชการที่เป็นตัวแทนของระบบชุมชนเมือง ดังนั้นโครงสร้างการบริหารชุมชนปัจจุบันไม่เอื้อต่อกลุ่มคนดีมีความสามารถจริงจะเป็นผู้นำที่แท้จริงในการบริหารชุมชนหมู่บ้าน และชุมชนหมู่บ้านในช่วงต้นของยุคหลังความทันสมัย (Post modernization) ย่อมเสียศักยภาพและศักดิ์ศรีไปกับโครงสร้างวงนอกเพื่อแลกกับ**ความอยู่รอด**ของชุมชนหมู่บ้านชนบทโดยรวม

2. หลักการเลือกผู้นำของชุมชนหมู่บ้านในชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เป็นผู้ใหญ่บ้านและ อบต.ที่ใช้ชุมชนวงในเป็นฐานมีเพียงว่า “ขออย่ากินเงินวัดหรือเงินหมู่บ้านก็พอ” ซึ่งหมายความว่าจะไปกินเงินหลวงหรือไม่นั้นชุมชนหมู่บ้านไม่ขอเกี่ยวข้องด้วย และในทางปฏิบัติหากกินแล้วนำมาแบ่งสร้างความเจริญแก่ชุมชนหมู่บ้านหรือดึงงบประมาณที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานให้ชุมชนหมู่บ้านบ้างก็จะเป็นการดีกว่าไม่ทำอะไรเลย แสดงถึง**การไม่รับตรวจสอบ**การใช้งบและการดำเนินงานของโครงการพัฒนาตามงบประมาณที่รัฐจัดสรรมาให้อย่างเต็มที่ ซึ่งผิดไปจากวัตถุประสงค์การบริหารงานที่ดี

การเลือกตั้ง อบต. เพิ่งมีขึ้นในยุคที่พึ่งกันเอง-พึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบกระจายอำนาจ พ.ศ. 2537 นั้น ชุมชนหมู่บ้านชนบทที่รักษาความสมดุลได้ดีจะใช้ประโยชน์จากวงใน กล่าวคือ มีการคัดเลือกตัวแทนไว้ก่อนจากบุคคลที่เคยทำกิจกรรมกลุ่มย่อยหรือชุมชนหมู่บ้าน และต้องมีฐานะดีหรือพอใช้ในช่วงแรกมีโอกาสดำเนินการเลือกตั้งโดยง่าย ส่วนการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สส.) วุฒิสภา (สว.) สมาชิกสภาจังหวัด (สจ.) ซึ่งเป็นทำหน้าที่ไกลวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านชนบทมากจนมองไม่ออก จึงมีส่วนร่วมไม่ได้อย่างแท้จริง นอกจากไปหย่อนบัตรเลือกตั้งเพื่อเป็นพิธี ในกลุ่มที่ไม่ถูกอิทธิพลการซื้อเสียงมาครอบงำ จะใช้หลักการง่ายๆ ว่า “เลือกคนใหม่ๆ เข้าไว้ เพราะจะยังไม่ค่อยรู้เรื่อง

อะไรมากจะได้ไม่โง่มาก” แสดงถึงความพยายามจะช่วยตรวจสอบที่ชุมชนหมู่บ้านมีให้ระบบเลือกตั้งเพื่อการบริหารของรัฐบาล แต่ทำได้นิดหน่อยและในเงื่อนไขตามที่คิดได้ และระบบการเมืองแบบมหาคแบบของชุมชนเมืองในสายตาของชุมชนชนบทแล้วมีแต่การแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว โดยที่คนชนบทก็ไม่ว่าจะช่วยเหลืออะไรได้อย่างเต็มที่ ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ก็พูดโดยใช้คำกล่าวของครูบาศรีวิชัยที่เคยกล่าวว่า “คนดีเหลือแค่ 3 ร่มไม้สะหรี (ต้นโพธิ์) เท่านั้น คนธรรมดาอย่างเราจะไปแก้ไขอะไรได้ ก็คงจะเป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าจะมีต้นบุญเกิดขึ้นมาในโลก เพื่อเปิดหูเปิดตาให้มนุษย์ที่ทำผิดบาปได้รู้ตัว และหันมาทำความดี”

\*\*\*\*\*

### บทที่ 3

#### ชุมชนหมู่บ้าน : ตัวแสดงที่มีวัฒนธรรมชุมชน

##### 1. วัตถุประสงค์ของชุมชนหมู่บ้านชนบท

ชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยไม่ได้เกิดขึ้นโดยความบังเอิญหรือมีใครขึ้นนำตั้งแต่ก่อตั้งชุมชน เช่น ชุมชนบ้านปางที่ก่อตั้งราว พ.ศ. 2345 ด้วยสมาชิก 2-3 ครอบครัวท่ามกลางความแตกแยกเป็นกลุ่มๆ รบราฆ่าฟัน กวาดต้อน และปกครองกันไปมาระหว่างหัวเมืองในล้านนาไทยและหัวเมืองข้างเคียง การตั้งอยู่ใกล้เส้นทางเท้าระหว่างเมืองเก่าที่สำคัญทางทิศเหนือ คือ เมืองหริภุญชัย และทางทิศใต้คือเมืองลี้ การที่ประวัติของลูกหลาน**หมื่นผาบุ**ผู้นำการจัดตั้งชุมชนชนบทอย่างบ้านปางไม่มีคำนำหน้าชื่อเป็นทหารเลยล้วนเป็นการแสดงให้เห็นว่าไม่มีเจตนาจะให้ลูกหลานเป็นทหารให้ชุมชนหัวเมืองอีก หรือตั้งใจจะสร้างเป็นเมืองขึ้นมาใหม่เพื่อแข่งกับเมืองใหญ่ที่มีอยู่ก่อน และการที่ไม่มี**ระบบทาส**ในประวัติศาสตร์ชุมชนชนบทแถบนี้เลย ล้วนแสดงถึงวัตถุประสงค์ของชุมชนชนบทที่ต้องการ**หนีห่างเมือง**และการปกครองแบบทาสของเมืองในยุคหนึ่งให้มากที่สุด ชุมชนหมู่บ้านชนบทในกรณีนี้จึงเป็นชุมชนหมู่บ้านชาวบ้านที่ต้องการ**อิสระของตนเองแบบอหิงสา**หรือต้องการความสงบสุขร่วมกันแบบชุมชนหมู่บ้านชนบทด้วยกันให้มากที่สุดเป็นในเชิงสังคมวัฒนธรรมไม่ใช่เชิงการเมือง

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนชนบทไทยอย่างชุมชนบ้านปางเลือกที่จะ**หันหน้าเข้าหาป่าและ/หรือหันหลังให้เมือง** และ**ไม่ต้องการสู้รบ**เพื่ออิสระภาพของตนแบบระบบคิดของชุมชนเมืองหรือหัวเมืองที่เป็นประเทศราช ขณะที่ระบบชุมชนเมืองนั้นมีสองหน้าคือหน้าหนึ่งหันหน้าเข้าหาชุมชนชนบทตลอดเวลา เพื่อเอารัดเอาเปรียบชุมชนชนบท และอีกด้านหนึ่งหันหน้าเข้าหาทุนต่างประเทศ เพื่อรับทุนและเทคโนโลยีและนำทรัพยากรที่ได้จากชุมชนชนบทไปขายเอากำไร ตลอดจนนำสินค้าจากต่างประเทศมาขายเอากำไรกับคนในชุมชนชนบท

##### วัตถุประสงค์ยังไม่เปลี่ยนแปลง

ในปัจจุบันชุมชนชนบทจะมีจำนวนครอบครัวและประชากรมากกว่าเดิมถึง 170 เท่า แต่ก็ยังแสดงพฤติกรรมเช่นนี้ให้เห็นถึงการ**หันหลังให้ถนนหลวง** ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเมืองที่ล้ำหรือรุกรานแบบใหม่เข้ามาหาชุมชนชนบทตั้งแต่ 50 ปีที่ผ่านมา โดยชุมชนหมู่บ้านชนบทยังคง**หันหน้าเข้าหาป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติ** เพราะเป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นคุณและชุมชนสามารถจัดการเองได้ โดยหักล้างทางพงเข้าไปในป่าลึกเข้าไปเรื่อยๆ และสามารถจะขายที่ดินที่ติดถนนให้คนมีเงิน (นายทุน) จากเมืองหรือกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสิ่งแสดงว่าชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยสามารถที่จะทิ้งกรรมสิทธิ์ของที่ดินที่ราคาแพงไปสู่ที่ดินที่ราคาถูกกว่าได้ เพราะไม่ได้ดูที่ราคาแต่ดูที่มีปริมาณเนื้อที่และคุณค่ามากกว่าเป็นสำคัญ ชุมชนชนบทถือว่านอกจากแรงงานของครอบครัวแล้วที่ดินของครอบครัวเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับการอยู่อาศัยร่วมกันและการผลิตเพื่อบริโภคแบบ

เศรษฐกิจชุมชนชนบทที่ต้องพอเพียงเป็นหลักไม่เหลือขายก็ไม่เดือดร้อน และต้องการการผลิตที่อยู่ร่วมและอาศัยธรรมชาติที่จัดการเองได้ตามศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านชนบท

ปัจจุบันมีการอพยพของแรงงานหนุ่มสาวและมาแต่งงานกันตั้งเป็นครอบครัวใหม่แบบเมืองในยุคที่ทุนนิยมเข้ามาเติบโตและต้องอยู่ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มาทำงานแลกกับเงินเดือนประจำที่มีจำนวนมากขึ้น แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งในกลุ่มแรงงานอพยพออกจากชุมชนหมู่บ้านชนบทที่อพยพเข้าไปทำงานและอยู่ในเมืองนั้นเป็นรายบุคคลหรือสมาชิกเพียงบางส่วนของครอบครัวเท่านั้น ซึ่งต่างจากการอพยพมาตั้งหลักแหล่งระหว่างชุมชนชนบทด้วยกันที่จะอพยพมาทั้งครอบครัวและจะมาพร้อมกันหลายครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครือญาติเดียวกันหรือเพื่อนบ้านกันมาก่อน ขณะที่ชุมชนเมืองหรือรัฐและทุนจะเป็นผู้ประกาศขยายเขตชุมชนเมืองออกมาทับเขตชุมชนชนบทที่มีที่ตั้งถาวรและมีจำนวนครอบครัวเพิ่มที่เรียกชื่อว่าเขตสุขาภิบาลหรือเทศบาล

## 2. จิตวิญญาณและศีลธรรม

### พุทธศาสนาเป็นหลักในการดำรงชีวิต

วิถีชีวิตของครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านชนบทอย่างชุมชนบ้านปางแนบแน่นอยู่กับหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่แทรกเข้ามาในวิถีชีวิตของคน ชุมชนครอบครัว และชุมชนกลุ่มต่างๆ ที่เชื่อว่าสรรพสิ่งในจักรวาลเป็นสิ่งสัมพันธ์ และชีวิตมนุษย์และชุมชนมนุษย์เป็นวงรอบหรือวัฏฏะตามปรัชญาแบบตะวันออก (ไม่ใช่เป็นเส้นตรงเหมือนแนวคิดปรัชญาตะวันตกโดยรวม) กล่าวคือ เชื่อว่าชีวิตมนุษย์และทุกสรรพสิ่งมีวันสิ้นสุดเป็นรอบๆ ไป คือ มีการ เกิด แก่ เจ็บ และตาย มนุษย์จึงเป็นสัตว์ชนิดเดียวที่มีโอกาสและมีเวลากลับมาเกิดใหม่เพื่อกระทำในสิ่งที่ถูกต้อง (สัมมา) ได้ในรอบต่อไป ตามกฎแห่งกรรม (การกระทำ) เพราะหากกระทำเหตุดีแล้วผลก็ย่อมดี ตามเป็นทุนเก็บไว้เป็นฐานของการทำถูกต้องในรอบต่อไป ตรงกันข้ามหากทำเหตุไม่ถูกต้องในรอบนั้นผลของรอบนั้นก็ย่อมไม่ถูกต้องเช่นกัน หรือต้องมาเสียเวลากลับมาเริ่มทำดีใหม่อีก และเชื่อว่าทุกข์ทางใจคือโลก และการทำถูกต้องในทางสายกลางหรือมรรค 8 จะเป็นเหตุให้ประสบผลที่ถูกต้องในชีวิตรอบต่อไปและที่สูงขึ้นไปจนถึงขั้นสูงสุด คือ พ้นทุกข์หรืออยู่ในสภาวะโลกุตระ คือ เหนือโลก/เหนือวัตถุต่างๆ ที่เคยมีอิทธิพลต่อจิตใจได้ และบุคคลที่ครองเรือนสามารถเป็นอริยะบุคคลในระดับโสดาบันและกสิณาคามีได้ ส่วนอริยะบุคคลขั้นสูงกว่านั้นอีก 2 ขั้น คือ อนาคามีและอรหันต์จะเข้าถึงได้ต้องบวชและสละการเป็นเจ้าของหรือกรรมสิทธิ์ในวัตถุสิ่งของต่างๆ ออกไปประพฤติปฏิบัติสิ่งถูกต้อง(สัมมา) ที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก และในชุมชนหมู่บ้านชนบททุกครอบครัวจะยอมรับความจริงว่า “คนเราอายุไม่ถึง 100 ปี”

ส่วนฆราวาสหรือผู้ครองเรือนนั้นมีหลักปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ เบญจศีล ได้แก่ ห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามลักทรัพย์ ห้ามประพฤตินอกใจในกาม ห้ามพูดเท็จ และห้ามดื่มสุราเมรัย เบญจธรรม ได้แก่ การมีเมตตา กรุณา การประกอบสัมมาอาชีพ การพึงพอใจในสามภรรยา การพูดในสิ่งที่เกิดประโยชน์ และการดื่มเครื่องดื่มที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย ฆราวาสธรรม 4 ได้แก่ สัจจะ

ทมะ ปิติ จาคะ สังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยะวาจา อรรถจริยา และสมานัตตา และฆราวาสที่เป็นผู้นำหรือนักบริหารชุมชนชนบทนั้นมีหลักปฏิบัติที่สำคัญ คือ ทศพิธราชธรรม เป็นต้น

ในวิถีชีวิตของคนและครอบครัวในชุมชนชนบทนั้นมีมาตราหน่วยนับตามความเชื่อพุทธศาสนาที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติของชีวิตมนุษย์กับวิถีธรรมชาติของการเคลื่อนที่ของวัตถุ เช่น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดวงดาว เป็นต้น ไม่ใช่ช่วงเวลาปกครองของราชวงศ์ของกษัตริย์ในสังคมเช่นในประเทศญี่ปุ่นหรือในอาณาจักรโรมัน หรือตามหลักของประเทศตะวันตกที่มีหลักธรรมของศาสนาคริสต์แทรกอยู่ที่นับเวลาเป็นเส้นตรงต่อเนื่องไปถึงที่ไม่สิ้นสุด (Infinity) และแบ่งหน่วยเวลาออกเป็น ชั่วโมง นาที วินาที หรือแบ่งความยาวออกเป็นระบบเมตริก ช่วงละ 10 สเกล และในแต่ละสเกล ก็แบ่งออกเป็น 10 สเกลต่อไป เช่น กิโลเมตร เมตร เซนติเมตร เดซิเมตร มิลลิเมตร เป็นต้น ชุมชนหมู่บ้านชนบทแบ่งเวลาการดำเนินชีวิตออกเป็นวงรอบตามจันทรคติตามแบบพุทธศาสนาหรือแบบเอเชีย (ไม่ใช่สุริยคติแบบตะวันตก) เพราะเอเชียมีช่วงเวลากลางวันและกลางคืนที่แน่นอน ซึ่งมักเตือนกันในเรื่องการดำเนินชีวิตว่า มิได้ก็มีเสีย มิมีดก็มีสว่าง คือชีวิตไม่มีอะไรด้านเดียว และใช้ช่วงเวลาบางส่วนในพิธีกรรมทางศาสนาคู่ไปกับการดำเนินชีวิตแบบฆราวาส เช่น

วงรอบวัน ระยะเวลา 1 วันตามการขึ้นของดวงอาทิตย์ไม่เป็นสเกลชั่วโมง นาที วินาทีแบบตะวันตก แต่แบ่งเป็นช่วงๆคล้ายแบบจันทรคติ คือ เวลาก่อนแจ้ง เวลาเช้า เวลาสาย เวลาเพล เวลากลางวัน เวลาบ่าย เวลาแลง (เย็น) เวลาค่ำ และเวลาค่ำตอน แสดงถึงว่าเวลาของการดำเนินชีวิตของชุมชนครอบครัวที่ต้องตื่นสว่างหรือก่อนไก่ขันมาหุงหาอาหารและฝ่ายหญิงตัดกบฏ ฝ่ายชายออกไปทำงานในไร่นา กลับมารับประทานอาหารเช้า และออกทำงานหลังอาหารเช้า กลับมาบ้านถวายอาหารเพลแด่พระสงฆ์ เทียงวันพักหลบแดดร้อนที่บ้าน บ่ายออกไปทำงานต่อ เย็นกลับบ้านเรือน ทำอาหาร รับประทานอาหารเย็น อยู่กับครอบครัว (เขียนโบราณ ศึกษาตำราหรืออบรมสั่งสอนลูกหลาน) แล้วนอนพักผ่อนจนครบรอบเวลา 1 วัน ซึ่งจะสังเกตว่า เวลาเพล จะถูกกำหนดไว้ในช่วงเวลาของชุมชนด้วย แสดงถึงอิทธิพลศาสนาพุทธที่เข้ามาในวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนชนบทอย่างแนบแน่น หากจะมีภารกิจของชุมชนอื่นที่กว้างออกไปหรือต้องออกไปเกี่ยวข้องกับครอบครัวอื่น ผู้แทนครอบครัวซึ่งปกติจะเป็นหัวหน้าครอบครัวจะไปเช่นไปร่วมลงแขกทำนา เป็นต้น ก็ยังนับเวลาคัลลยกัน เพียงแต่งานที่ทำนั้นไม่ได้อยู่บนที่ดินของครอบครัวเท่านั้น ในยุคพึ่งกันเองชุมชนหมู่บ้านชนบทแบ่งวันออกเป็น 3 วันเท่านั้น แสดงถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในวิถีชีวิต คือ

- 1) วันโกนหรือวันก่อนวันพระ 1 วันที่สมาชิกบางคนต้องหยุดงานในไร่นาสวนมาเตรียมอาหารขนมไว้ไปทำบุญที่วันในวันพระที่จะมาถึงในวันรุ่งขึ้น
- 2) วันพระหรือวันศีล ที่ทุกครอบครัวต้องถือศีลเข้าวัดฟังธรรม ทำจิตใจให้บริสุทธิ์และเยียมเยียนกัน หากตรงกับวันพระสำคัญ เช่น มาฆบูชา อาสาฬหบูชา วิสาขบูชา ฯลฯ
- 3) วันไม่ใช่วันพระ คือวันอีก 5 วันที่เหลือ ซึ่งใช้เพื่อการทำงานตามปกติ

วงรอบเดือน (ในชุมชนชนบทไม่มีวงรอบสัปดาห์แบบตะวันตก) แบ่งช่วงเดือนออกเป็นช่วงละ 8 วันตามจันทรคติ คือช่วงขึ้น 1 ค่ำ ถึงขึ้น 8 ค่ำ ซึ่งวันขึ้น 8 ค่ำเป็นวันพระไปทำบุญฟังเทศน์ที่วัดขึ้น 9 ค่ำถึงขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งวันขึ้น 15 เป็นวันพระครั้งที่ 2 ของเดือน จากนั้นเป็นแรม 1 ค่ำถึงแรม 8



คำ ซึ่งวันแรม 8 คำเป็นวันพระครั้งที่ 3 นับต่อเป็นแรม 9 คำถึงแรม 15 คำ ซึ่งวันแรม 15 คำเป็นวันพระครั้งที่ 4 ในรอบ 1 เดือน แล้วนับเวียนไปที่ขึ้น 1 คำใหม่เช่นนี้ต่อไป และเรียกเดือนว่า เดือนอ้าย (เดือนที่ 1) เดือนยี่ เดือนสอง(ตรงกับเดือน 12 หรือ เดือนตุลาคมหรือพฤศจิกายนของไทยภาคกลางเดือนนี้มีประเพณีลอยกระทง) เดือนสาม เดือนสี่ เดือนห้า...ต่อไปเรื่อย ๆ จนถึงเดือน 12 เมื่อครบ 1 ปี จะเริ่มปีใหม่เมืองในเดือนเมษายนของทุกปี และในรอบ 10 ปี จะมีเดือน 8 สองหน เหล่านี้ แสดงถึงชุมชนชนบทในอดีตใช้เวลาปฏิบัติธรรมสลับกับการทำงาน ซึ่งรวมเวลาการประกอบอาชีพ 26 วันใน 1 เดือน และไปทำบุญที่วัดและฟังเทศน์ 4 ครั้งใน 1 เดือน โดยเฉพาะในฤดูเข้าพรรษาหลังการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารแล้วจะมีประเพณีเทศมหาชาติและทำบุญที่วัดทุกวันพระ คือ ขึ้น 8 และ 15 คำ และแรม 8 และ 15 คำ ตลอด 3 เดือน ซึ่งในยุคฟุ้งกันเองครอบครัวส่วนใหญ่จะไปปัจจุบันมีจำนวนลดเหลือไม่ถึงครึ่งของจำนวนครอบครัวที่มีอยู่ แต่ถ้านับจำนวนจริงจะมากกว่าเพราะฐานประชากรปัจจุบันมีมากเกินกว่ายุคฟุ้งกันเองหลายเท่า

วงรอบปี ชุมชนหมู่บ้านชนบทนิยามต่างไปจากของชุมชนเมืองที่ ปี หมายถึง เวลาสเกลใหญ่ที่แบ่งออกเป็นเดือน สัปดาห์ และวัน ชั่วโมง นาทีและวินาทีได้ เพราะในชุมชนชนบทใช้ “ปี” ใน 2 กรณี คือ

1. ปี หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตที่แบ่งออกเป็น 3 หน้า คือ 1)หน้าแล้ง 2)หน้าฝนหรือฤดูทำนาหรือกลางวษา (ช่วงเข้าพรรษา) และ 3) หน้าหนาว

2. ปี หมายถึง ราศีเกิด เพื่อเปรียบเทียบและเรียงรุ่นคนและลำดับอายุโสของคนในชุมชน โดยแบ่งรอบปีออกทีละ 12 ปี หรือ 12 ราศี คือ ใจ (ชวดหรือหนู) เป้า (ฉลูหรือวัว) ยี่ (ขาล หรือ เสือ) แมว (เถาะหรือกระต่าย) สี่ ( มะเร็งหรืองูใหญ่) ไล่ (มะเส็งหรืองูเล็ก) สก้า (มะเมียหรือม้า) เม็ด (มะแมหรือแพะ) สัน (วอกหรือลิง) เล้า (ระกาหรือไก่) เส็ด (จอหรือหมา) ไก่ (จอหรือหมู) เป็นการแสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิดหลายชาติของปุถุชนที่ยังไม่พ้นวัฏฏสงสารเป็นอริยะบุคคลตามหลักพุทธศาสนา เพราะสัตว์แต่ละชนิดมีวิบากกรรมที่ดีและเสียแตกต่างกันไป และมีเพียงสัตว์จำพวกมนุษย์เท่านั้น (สสาร พืช และสัตว์อื่น ๆ ไม่มีโอกาส) ที่จะมีโอกาสบรรลุธรรมขั้นสูง คือ ระดับโลกุตระ (พ้นทุกข์หรือพ้นโลก) ได้ และโลกุตระบุคคล มี 4 ชั้น คือ โสดาบัน กสิทาคามี อนาคามี และอรหันต์ โดยอริยะบุคคลระดับโสดาบันและกสิทาคามี เป็นระดับที่มีกิเลสเบาบางแต่ยังมีครอบครองบ้านเรือนทรัพย์สมบัติได้ แต่ไม่ติดยึด อีกประการหนึ่งแสดงถึงการเห็นสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาในโลกยุคสมัยเดียวกับเราเป็นเพื่อนร่วม เกิด แก่ เจ็บ ตาย ของเราไม่ใช่ศัตรูที่ต้องฆ่า ทรมาน หรือ ตกแต่ง/เปลี่ยนพันธุกรรมใหม่ให้สัตว์ประเภทอื่นรวมถึงสัตว์มนุษย์

วงรอบชีวิตมนุษย์ แบ่งช่วงตามธรรมชาติของสังขาร<sup>\*</sup> ร่างกายที่เป็นจริงว่าทุกคนต้องมีภาวะของการเกิด แก่ เจ็บ และตาย แสดงถึง ไตรลักษณ์ คือ 1) สัจจะหรือความเป็นจริงที่ไม่มีสิ่งในตั้งอยู่อย่างถาวร (อนิจจัง) 2) สภาวะที่เป็นทุกข์ถูกยึดให้คนติดอยู่กับสภาพใดสภาพหนึ่งอย่างไม่

\* หมายถึงฤดู ที่มี 3 ฤดู

\*\* ในพุทธศาสนานิยามสังขารว่า คือ ร่างกายสิ่งมีชีวิตที่ปรุงแต่งจากธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ

เป็นอิสระ (ทุกช่วง) และ 3) สภาวะที่ดูเหมือนมีอยู่แต่จับต้องหรือยึดไว้ได้แต่จริง ๆ ทำไม่ได้ (อนัตตา) แสดงถึงความเชื่อในความเป็นจริง (สังขธรรม) ที่ว่า คนเราเกิดมาแล้วต้องตายทุกคน ดังนั้นก่อนตายไปต้องพัฒนาตนเองตามแนวทางจากคำสอนของพระพุทธเจ้าให้บรรลุธรรมขั้นสูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อเกิดใหม่อีกครั้งจะได้ต่อยอดต่อไปหากไม่ประมาท ซึ่งทุกครอบครัวฝากไว้กับความเป็นชุมชนในทุกระดับที่จะสร้างหลักประกันแก่กันและกัน และมีการขัดเกลาสังคมใหม่ (Resocialization) ไม่ได้ปล่อยให้เด็กหรือปัจเจกชนเป็นหลักเหมือนสังคมตะวันตก และกระทำได้อย่างสม่ำเสมอทุกชาติของรอบชีวิตแล้ว ในที่สุดต้องบรรลุถึงการพ้นทุกข์ หรือ นิพาน ได้ในขณะที่เป็นสัตว์มนุษย์ หรือ เป็นมนุษย์แล้วทำแต่สิ่งผิดบาปและไม่เป็นมงคลแล้ว จะต้องไปเกิดเป็นสัตว์ต่อไป

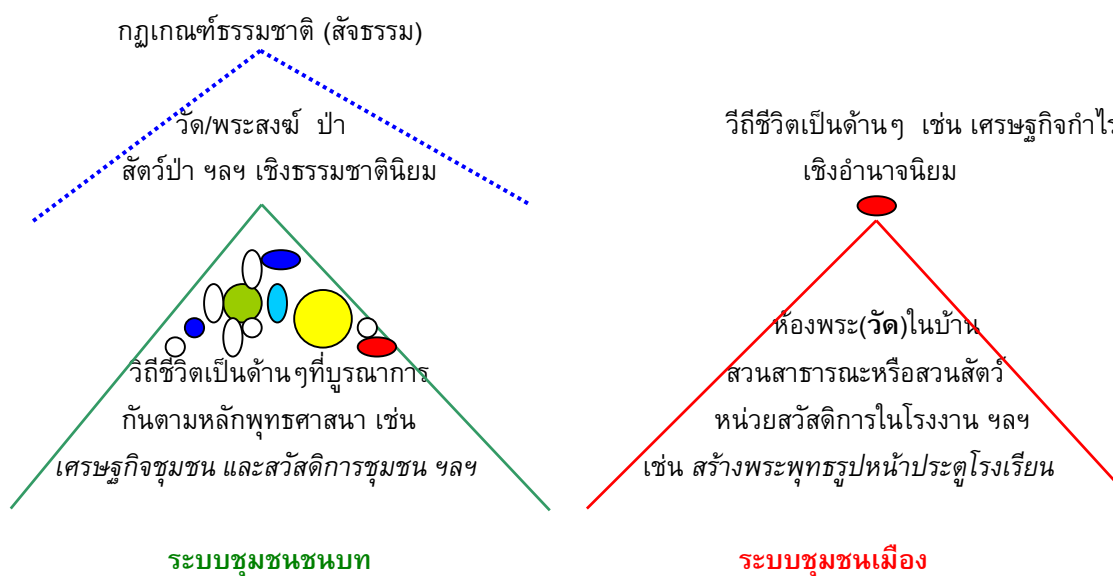
**วงรอบชีวิตชุมชนครอบครัว** ชุมชนหมู่บ้านชนบทให้ความสำคัญกับชุมชนพื้นฐาน คือ ชุมชนครอบครัว โดยแบ่งธรรมชาติวงจรชีวิตครอบครัว คือ มีครอบครัว (แต่งงานมีบุตร) ประกอบอาชีพเลี้ยงดูบุตร (ในเมืองเป็นหาเลี้ยงบุตร) ครอบครองทรัพย์สินสมบัติ บำรุงสาธารณะ/ศาสนา สละทุกสิ่งทุกอย่างหรือ “เข้าวัดเข้าวา” และตายไป โดยถือว่าทุกการกระทำในวงจรชีวิตของสมาชิกครอบครัวนี้เป็นเหตุการณ์ของชุมชนครอบครัวไม่ใช่ของปัจเจกบุคคล ชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยจึงให้ความสำคัญกับคุณค่าของการตายมากกว่าการแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เจ็บไข้ และอื่นๆ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นวาระสุดท้ายของชีวิตในชาตินี้ที่ได้ร่วมเวรร่วมกรรมกันมาในชุมชนชาตินี้ตามหลักพุทธศาสนา ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ในชุมชนครอบครัวและชุมชนกลุ่มย่อยอื่นๆ ที่เกิดจากชุมชนที่ครอบครัวนั้นเป็นสมาชิกอยู่มารวมกันที่ต้องเป็นตัวแทนแสดงจัดและรับสวัสดิการชุมชนระหว่างกันเป็นชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้ภูเขาที่เป็นที่ตั้งของวัดขณะที่ชุมชนทั่วไปจะเลือกที่ตั้งใกล้ที่ราบใกล้แม่น้ำใหญ่ และการอุปถัมภ์ของต้นบุญ ที่เป็นลูกหลานของสามัญชนในชุมชนหมู่บ้านในยุคหนึ่งครั้งนั้น เป็นสิ่งแสดงว่าอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ผ่านมาจากท่านครูบาศรีวิชัยจะมีอิทธิพลต่อผู้คนและความเชื่อของประชาชนบ้านปางอย่างมาก เหมือนกับที่มีต่อประชาชนในล้านนาไทยที่ได้รับรู้ในแก่นธรรมที่ท่าน ครูบาศรีวิชัยได้สั่งสอนไว้ ซึ่งจะคล้ายกับในอดีตที่ได้ฟังเทศน์จากท่านพุทธทาส หลวงปู่มั่น หรือปัจจุบันจากหลวงตามหาบัว พระธรรมปิฎก หลวงพ่อคุณ และสมณะโพธิรักษ์ เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามพุทธวิธีของชาวราชบุรีที่สำคัญที่ถูกประยุกต์ให้เหมาะสมกับยุคสมัยและผู้คนในท้องถิ่นชนบทซึ่งชุมชนบ้านปางที่อยู่ใกล้ชิดกับผู้มีบุญบารมีย่อมได้รับรู้และนำไปประพฤติปฏิบัติอย่างมากและสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

จิตวิญญาณหรือคุณธรรมในระบบชุมชนชนบทแตกต่างจากจิตวิญญาณของระบบเมืองที่มาจากพื้นฐานของสังคมตะวันตกที่มีประวัติศาสตร์ภายใต้ธรรมชาติที่โหดร้ายต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิต ความโหดร้ายเหล่านั้นทำให้มนุษย์ในสังคมแถบนั้นต้องมีพื้นฐานของการกักตุน ดังนั้นต่อสู้ และเอาชนะธรรมชาติ หรือแบบอำนาจนิยม ดังนั้นเมื่อเข้ามาร่วมมือกับรัฐบาลไทยๆ ในอดีตให้กลายเป็นระบบรัฐและทุนแบบรวมอำนาจ เมื่อ 125 ปีที่แล้วเป็นต้นมา แม้มาเป็นชุมชนส่วนน้อยในสังคมไทย

\* ผู้มีบุญบารมีในตัวเอง โดยมีต้องแสวงหาในโลกนี้ แต่เกิดมาเพื่อใช้บุญบารมีนั้นโปรดสัตว์โลก

ขณะที่มีชุมชนส่วนใหญ่มีพื้นฐานของจิตวิญญาณที่ถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือธรรมชาตินิยมแล้ว อาจเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างหลักในการดำเนินชีวิตกับสถานภาพของธรรมชาติ ของ 2 ระบบชุมชน ดังในแผนภาพที่ 11

แผนภาพที่ 11 ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการดำเนินชีวิตใน 2 ระบบชุมชน



ว่าในระบบชุมชนชนบทแบบธรรมชาตินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาจะครอบคลุมวิถีการดำเนินชีวิตทุกด้านของชุมชนชนบทไว้ได้หมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน ขณะที่ในระบบชุมชนเมืองนั้นเอาวิถีการดำเนินชีวิตบางด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจทุนนิยมที่เอากำไรเป็นตัวตั้งนั้น และเอาธรรมชาติมาเป็นอุปกรณ์บำบัดปัญหาที่ผิดธรรมชาติของธรรมชาติ เช่น สร้างห้องพระ (วัด) ในบ้าน สร้างพระพุทธรูป (วัด) หน้าเสาธงหรือประตูรั้วโรงเรียน เอาวัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ปลุกป่าแบบสวนสาธารณะ เลี้ยงสัตว์ป่าในสวนสัตว์ เลี้ยงปลาในตู้กระจก การไม่แต่งงานในวัยเจริญพันธุ์เต็มทีเพราะมีเงื่อนไขว่าต้องเรียนจบทำงานหาเงินได้จำนวนหนึ่งก่อน เป็นต้น

### 3. ฮีต

ฮีต หรือจารีต ในการดำเนินชีวิตในชุมชนชนบทก็เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมชั้นสูงคือหลักอปทปัตตยตา ตัวอย่างของฮีตที่แสดงออกมาจากการนับวันเดือนปีและประเพณีแบบคนไทยเดิมที่นำมาจากชุมชนหมู่บ้านชนบทที่จัดพิธีกรรมทางศาสนาพร้อมกันไปกับวันรื่นเริงในเทศกาลปีใหม่เมือง หรือวันสงกรานต์ กล่าวคือ

\* กฎแห่งการเป็นเช่นนั้นเองตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติของสรรพสิ่ง

วันที่ 13 เมษายน (วันสงกรานต์) คือ วันสังขารล่อง (สังขารแปลว่าการผ่านไป) ทุกคนจะทำความสะอาดร่างกาย บ้านเรือน บริเวณบ้าน และสิ่งของเครื่องใช้ เช่นการยิงปืนเพื่อล้างลำกล้องในเวลาหลังเที่ยงคืนจนถึงเช้าตรู่ เป็นการเตือนให้รู้ว่าชีวิตผ่านไปอีก 1 ปีแล้วต้องสำรวจตนเองที่จะทำดี ทำถูกต้องยิ่งขึ้นในปีต่อไป และเริ่มงานรื่นเริงของปีใหม่ด้วยการเล่นสาดน้ำ (ของจริง) กันอย่างเป็นกันเอง

วันที่ 14 เมษายน คือ วันเนา เป็นวันที่ทุกคนต้องฝึกข่มใจตนเองไม่พูดหรือแสดงท่าทางที่รุนแรง หรือการวิวาท ซึ่งเป็นการตั้งสติในการประพฤติดัวดีดีในการอยู่ร่วมกันในชุมชนหรือสังคม ในตอนบ่ายจะมีประเพณีขนทรายเข้าวัด โดยในชุมชนบ้านปางจะเคร่งครัดกว่าที่อื่น คือ การไปหาทรายมูล\*\* เข้าวัดทุกปีนั้นมีเหตุผลหลายอย่าง คือ เป็นการรำลึกถึงบุญคุณของวัด เป็นการทดแทนเมตตาที่วัดทำเราออกจากวัดขณะมาทำบุญที่วัด และล้างบาปแก่เด็กและเราตอนเป็นเด็กที่อาจมาปัสสาวะรดพื้นที่วัด ทรายนี้จะเป็นสิ่งกรองบาปนั้นออกไป โดยในวันนั้นจะมีการก่อเป็นกองทรายไว้สำหรับการใช้ตุงผ้าหรือกระดาษมาประดับและใช้สายสิญจน์ที่ทำด้วยด้ายสีขาวบริสุทธิ์พันล้อมไว้ทุกกองทรายในวันที่จะมาทำบุญในเช้าวันรุ่งขึ้น

วันที่ 15 เมษายน คือ วันพญาวัน หรือ วันศีล เป็นการผลิตซ้ำการนับเวลารอบวัน โดยทุกคนครบครัว (ไม่ใช่ปัจเจกชน) จะไปทำบุญที่วัดแต่เช้ามืด โดยนำอาหาร ขนม และดอกไม้ รูปเทียนที่ทำหรือเตรียมในวันเนา และเสื้อผ้าที่ซักและภาชนะที่ทำความสะอาดและเตรียมไว้ในวันที่ 14 ตอนบ่ายเสร็จพิธีทำบุญที่วัดตอนเช้ามืดแล้ว จะพาครอบครัวไปดำหัวพ่อแม่ทั้งของฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ปู่ย่าตายายที่เป็นบรรพบุรุษทั้งที่มีชีวิตอยู่ยังบ้านของท่านโดยการเตรียมข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน อาหาร ผลไม้ เสื้อผ้า ยารักษาโรค ของใช้ที่จำเป็น และเงินทอง และขอสมมาลาโทษ (ขอโทษ) จากการที่ล่วงเกินด้วยกาย วาจา และใจ และขอพรจากท่านเพื่อเป็นสิริมงคลกับตนเองและครอบครัวในการดำเนินชีวิตด้วยพิธีรดน้ำดำหัว ส่วนบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วก็จะนำดอกไม้และรูปเทียนไปเคารพพร้อมการกรวดน้ำ ณ สถูปที่เก็บกระดูกและหรือห่อผีบรรพบุรุษ

วันที่ 16 คือ วันปากปี เป็นการผลิตซ้ำการนับเวลาเป็นวงรอบปี เป็นวันที่ฆราวาสจะทำพิธีอาบน้ำดำหัวพระสงฆ์ในวัด และวันที่ผู้มีอาวุโสน้อยกว่าจะไปดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนหมู่บ้านทุกคนทั้งชายและหญิงโดยให้นำข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน อาหาร ผลไม้ เสื้อผ้า ยารักษาโรค ของใช้ที่จำเป็น และเงินทอง และขอสมมาลาโทษ (ขอโทษ) จากการที่ล่วงเกินด้วยกาย วาจา และใจ และขอพรเพื่อเป็นสิริมงคลกับตนเองและครอบครัวในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการสงน้ำ เสียวบ้านหรือไ้บ้าน มาถึงปัจจุบัน

วันที่ 17 เมษายน เป็น วันปากเดือน เป็นการผลิตซ้ำการนับเวลาเป็นวงรอบเดือน เป็นวันที่ทั้งพระและฆราวาสจะไปอาบน้ำดำหัวพระสงฆ์และผู้มีอาวุโสนอกชุมชนหมู่บ้าน โดยการนำ

\*\* ทรายที่เกิดจากการไหลของน้ำฝนที่ชะเอาทรายเม็ดเล็กๆ สีขาวจากไหลเขมารวมกันในลำห้วยบางแห่ง เช่นที่ห้วยทรายขาวทางทิศเหนือของชุมชนบ้านปาง เป็นต้น

\* ภาษาเหนือ หมายถึง เสียวบ้าน หรือ เส้าหลักบ้าน

ข้าวตอก ดอกไม้ ฐูปเทียน อาหาร ผลไม้ เสื้อผ้า ยารักษาโรค ของใช้ที่จำเป็น และเงินทอง และขอสมาลาโทษ (ขอโทษ) จากการที่ล่วงเกินด้วยกาย วาจา และใจ และขอพรจากท่านเพื่อเป็นสิริมงคลกับตนเองและครอบครัวในการดำเนินชีวิตต่อไป

ส่วนวันปีใหม่แบบสากล หรือวันที่ 1 มกราคม นั้นไม่ใช่วันสำคัญในพิเศษทางศาสนาและของชุมชนหมู่บ้านชนบท เพราะจะมีคนไปทำบุญที่วัดประมาณ 25 ครอบครัวหรือประมาณร้อยละ 5 เท่านั้น จากปกติอย่างน้อยวันละ 5-10 ครอบครัว (ร้อยละ 1-2) เพราะวันที่สำคัญและมีครอบครัวไปวัด ร้อยเปอร์เซ็นต์ในรอบปีนั้นมี 10 วัน ได้แก่

1. วันปีใหม่เมือง หรือวันสงกรานต์ เดือนเจ็ด \*\* (13 เมษายน)
2. วันวิสาขบูชา เดือนแปด วันขึ้น 15 ค่ำ (พฤษภาคม)
3. วันอาสาฬหบูชา เดือนเก้า วันขึ้น 15 ค่ำ (กรกฎาคม)
4. วันเข้าพรรษา เดือนเก้า วันแรม 1 ค่ำ (กรกฎาคม)
5. วันออกพรรษา เดือนอ้าย (เดือน 1) แรม 1 ค่ำ (ตุลาคม)
6. วันกฐิน วันใดวันหนึ่งในระยะเวลา 1 เดือนหลังออกพรรษา
7. วันลอยกระทง เดือนยี่ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสองหรือ เดือนยี่เป็ง (พฤศจิกายน)
8. วันทำบุญข้าวใหม่ เดือนสาม วันขึ้น 15 ค่ำ (ธันวาคม) ที่ชุมชนหมู่บ้านกำหนด/จัดการเอง
9. วันมาฆบูชา เดือนห้า วันขึ้น 15 ค่ำ (กุมภาพันธ์)
10. วันสงฆ์น้ำพระธาตุ เดือนหก วันขึ้น 15 ค่ำ (มีนาคม) ที่ชุมชนหมู่บ้านกำหนด/จัดการเอง

ทั้งนี้ไม่รวมวันเทศกาลปอยหลวง ผ้าป่า เข้ากรรมของพระที่ป่าช้า สืบชะตาหมู่บ้าน และวันฉลองพิธีสารธารณะสมบัติพิเศษบางครั้ง ซึ่งจะเห็นได้ว่าวัดจะทำหน้าที่ผลิตซ้ำความเชื่อและความเป็นชุมชนหมู่บ้านได้ตลอดเวลา หากสังเกตให้ดีจะมีอยู่ 2 วันใน 9 วันที่เป็นวันที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและศูนย์รวมจิตใจของชุมชนหมู่บ้านชนบทที่ชุมชนกำหนดกันขึ้นมาเอง คือ วันทำบุญข้าวใหม่และวันสงฆ์น้ำพระธาตุวัดบ้านปาง

นอกจากนี้คำสอนทางศาสนาและท่านครูบาศรีวิชัยที่ยังมีการจดจำและเล่าต่อกันมาในชุมชนสำหรับชาวบ้าน เช่น

1. คนที่ย้ายออกจากบ้านปางไปจะไม่ได้ดีและจะกลับมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ที่บ้านปาง
2. คนที่ทำดีทำถูกในโลกนี้จะมีเหลืออยู่แค่ 3 ร่มเงาต้นสะหรี่หรือต้นโพธิ์เท่านั้น ดังนั้นทุกคนในชุมชนหรือที่เข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธเจ้าจึงรีบกินदान (ทำทาน) ให้สม่ำเสมอ (ไม่เน้นมาก) ก่อนที่จะตายไป
3. ทางหนูหนูไต่ทางไหนไหนเดียว ฮิตไผ่ฮอยมันแต่นกันบ่อได้ หมายความว่า จารีตของชุมชนไหนก็เหมาะสมกับคนชุมชนนั้นทดแทนกันไม่ได้ จึงไม่ควรไปมัวเมากับจารีตสังคมอื่นจนลืมจารีตของชุมชนหรือสังคมของตนเอง

\*\* เดือนเจ็ดนับแบบล้านนาไทย (หรือเดือนเจ็ดเหนือ) จะเท่ากับ เดือน 5 ของกรุงเทพฯ (หรือเดือน 5 ใต้)

4. ห้ามรื้อสิ่งก่อสร้างในวัดบ้านปางเพื่อสร้างใหม่ แต่ให้ใช้วิธีซ่อมแซม
5. ห้ามนำผลไม้ที่ปลูกในที่คนอื่นแต่หล่นในที่ของเราไปถวายพระสงฆ์จะเป็นบาป
6. หากลูกหลานที่เป็นเด็กร้องไห้จะกินอาหารที่จะนำไปถวายพระให้เด็กกินได้
7. พ่อแม่คือพระอันดับ 1 ของบุตร (สูงกว่าสงฆ์) ต้องให้พ่อแม่ได้อยู่ดีกินดีเหมือนกับที่นำมาถวายพระ และทุกวันพระสำคัญทุกครั้ง เป็นต้น

ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนวงในของชุมชนมีส่วนของความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและคุ้มครองเวลาที่มีการชุมนุมกันจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่อง **ท้าวทั้ง 4** ที่มีพระยาอินตาที่เป็นหัวหน้า ซึ่งที่จริงคือธรรมชาติทั้ง 6 ทิศ ได้แก่ ทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ตะวันออก ตะวันตก ใต้ และทิศเบื้องบน หรือพระยาอินตาบนท้องฟ้าหรืออากาศ และทิศเบื้องล่าง คือ แม่ธรณีหรือที่ดิน ซึ่งหากมีการชุมนุมผู้คนจำนวนมากในกิจกรรมประเพณีต่างๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมของศาสนาและวัด ผู้อาวุโสจะต้องบูชาท้าวทั้ง 4 (หรือธรรมชาติทั้ง 6 ทิศ) ด้วยดอกไม้ธูปเทียน ข้าว และอาหารบ้างเล็กน้อย เพื่อคุ้มครองไม่ให้เกิดเหตุร้ายระหว่งผู้คน และเป็นจิตวิญญาณที่ยอมรับการอยู่ใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาติทั้ง 6 ทิศในโลกที่มีอยู่ ไม่มีกิจกรรมใดไปทำลายหรือพยายามเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ธรรมชาติทั้งหมดในชุมชนหมู่บ้านชนบทหรือหากทำบ้าง เพราะจำเป็นก่อนทำต้องทำพิธี **บูชา (บูชา)** เมื่อเสร็จก็ทำพิธีขอสมา (ขอโทษ) ท้าวทั้ง 4 ทุกครั้ง ไม่มีข้อยกเว้น

#### 4. ความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผี เป็นผีที่บ่งบอกถึงคุณค่าที่ดีหรือ **God** โดยผีจะบ่งบอกถึงความเป็นชุมชนหลายระดับคู่ขนานไปกับระดับของชุมชน ดังนี้

1. ผีเรือน คือ ผีของ **ชุมชนครอบครัว** ในบ้านเรือน และผีเจ้าที่ คือผีของชุมชนครอบครัวในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย ซึ่งจะช่วยให้ครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่าง อยู่เย็นเป็นสุข และทำไร่ทำนาทำสวนได้ผลดี
2. ผีปู่ย่า คือผีของ **ชุมชนเครือญาติ** ซึ่งปกติการนับญาติจะนับจากฝ่ายหญิงที่มีชีวิตอยู่และมีอายุมากที่สุดจะเป็น **แก้วผี** หรือต้นตระกูล ส่วนคนที่ตายไปแล้วจะรวมเรียกว่า **ผีปู่ย่า** ดังนั้นจึงไม่มีทางที่ชุมชนชนบทจะเป็นชุมชนเชิงการเมืองและใช้ความรุนแรงได้เพราะเหตุผลนี้ด้วย ปัจจุบันเพิ่มจากแก้วผี 1 ตระกูลเดิมมาเป็น 11 ตระกูลในชุมชนหมู่บ้านปาง
3. ผีต้นไม้ใหญ่ ผีสันเขา หรือลำห้วย เป็นผีของ **ชุมชนกลุ่มย่อยหรือเพื่อนบ้าน** ที่อยู่อาศัยหรือทำมาหากินบริเวณใกล้ๆ นั้นได้เคารพนับถือร่วมกัน
4. ผีบ้าน และ/หรือเสื่อบ้าน เป็นผีของ**ชุมชนหมู่บ้าน** คือ หมื่นผาบ ที่เป็นผู้นำในการจัดตั้งชุมชนแห่งนี้โดยทุกคนในหมู่บ้านต้องมาร่วมในพิธีเพื่อบูชาและเลี้ยงผีพร้อมกับผีเมืองที่มีศาลใกล้กันทุกปี
5. ผีเมือง เป็นผีของ **ชุมชนเครือข่ายวงใน** คือ ขุนบรม ซึ่งมีนัยของเครือข่ายเชิงการเมือง การทหาร และการปกครอง ที่ครอบคลุมพื้นที่การนับถือหลายตำบลในแถบนั้น และพื้น

ที่อื่นก็นับถือผีเมืององค์อื่นไป ชุมชนนี้เป็นผีเมืองที่หมื่นผาบน้ำมานับถือในชุมชนบ้านปางตั้งแต่แรกก่อตั้งชุมชนและมีมาจนถึงปัจจุบัน ก่อนหน้านั้นจะมีคนทรงเจ้าทำพิธีติดต่อกับชุมชนได้ แต่ได้เลิกไปประมาณ 20 ปีมาแล้ว ซึ่งแสดงถึงการต่อสู้กับรัฐระดับจิตวิญญาณ เช่น ใช้บนบานไม่ให้ลูกชายติดทหารเกณฑ์ในระบบของรัฐ เป็นต้น

### ผีปัจเจกทำร้ายชุมชน

ในชุมชนหมู่บ้านชนบทยังมีผีปัจเจกชนด้วย แต่เป็นผีในความหมายที่ไม่ดีหรือ **Ghost** ที่คอยจะหลอกหลอนหรือทำร้ายผู้คนในชุมชนที่พบบ่อยจนทุกวันนี้ เช่น ผีกระดังงา โดยจะทำให้บางคนเป็นไข้ เพ้อ อะอะโววาย ต้องตามนัยหรือหนาน ที่มีคาถาอาคมมารदन้ามน์หรือเขียนดีจึงจะหาย นอกจากนี้ยังมีผีตายโหง ผีเปรต ผีโป๊กะโหล่ง เป็นต้น ที่จะหลอกหลอนหรือขอส่วนบุญจากผู้คนตอนค่ำคืนหรือตอนเข้าป่าหาหนาน การหลอกหลอนหรือขอส่วนบุญเป็นวิสัยของผีพวกนี้ที่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ (เป็นปัจเจกชน) มุ่งเอากำไร/เอาเปรียบผู้คนที่มีชีวิตด้วยกันตลอดชีวิต เมื่อชุมชนครบครันชนบทมีสมาชิกถูกรบกวนหรือทำร้ายก็ต้องสละ **ส่วนเกิน** กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่บรรดาญาติผีพวกนี้ และผีพวกนี้จะไม่วิน้อมหรือพ่อยังวนเวียนหลอกหลอนผู้คนในชุมชนอยู่รำไป ชุมชนชนบทเชื่อว่าตอนมีชีวิตอยู่ผีพวกนี้เคยเป็นคนที่ทำผิดบาป และ/หรือไม่เคยเสียสละทำบุญทำทานหรือทำแต่่น้อยคอยแต่เอารัดเอาเปรียบเอากำไรคนอื่นเพื่อตนเองจะได้บริโภคมากๆ ซึ่งในชุมชนหมู่บ้านปัจจุบันก็จะมีตัวอย่างให้เห็นกัน แม้ใกล้ตายวิญญาณก็ยังไมยอมออกจากร่างได้ง่ายๆ เหมือนคนทำบุญมามากเพราะไม่มีทางไป ต้องเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือกันในชุมชนว่าทำบุญกุศลไว้มากๆ มาอนุเคราะห์วิญญาณ โดยทำพิธีสร้างสะพานหรือทางไปให้แก่ดวงวิญญาณเสียก่อนจึงจะตายลงได้ แสดงว่าปัจเจก ในจิตวิญญาณของชุมชนชนบทนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดีทั้งตอนมีชีวิตอยู่และตายไปแล้ว แต่การอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกันเป็นชุมชนและการเสียสละแก่ผู้อื่นในชุมชนทุกระดับเป็นและนำมาซึ่งการกระทำร่วมกันในสิ่งที่ถูกต้อง จึงมีผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แบบชุมชนทุกระดับคำจุนช่วยเหลือ

## 5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก

### วิถีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน

“ชุมชนชนบทไทยนั้นนอกจากจะโชคดีที่ตั้งอยู่ในเขตศูนย์สูตรที่มีพื้นที่เพียงร้อยละ 7 ของโลกที่เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ยังเป็นที่มาขององค์ความรู้เรื่อง การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่น่าสนใจที่สุดแห่งหนึ่งของโลก” (เสนห์ จามริก, 2545) ดังตัวอย่างของชุมชนหมู่บ้านชนบทรุ่นใหม่ในยุคที่ตั้งหลักแหล่งถาวรอย่างชุมชนบ้านปางที่เริ่มก่อตั้งด้วยครอบครัวประมาณ 2-3 ครอบครัวประมาณ พ.ศ. 2345 เพิ่มเป็นประมาณ 15 กว่าครอบครัว ใน พ.ศ.2370 หรือ 25 ปีต่อมา ที่ผลิตและบริโภคข้าวบนที่ดินบนที่ราบผืนเดียวประมาณ 70 ไร่ที่อยู่ใกล้ดงหอยและอาศัยน้ำจากลำห้วยแม่ปางที่มีตาน้ำอยู่ใกล้ปางช้างก็พอ

\* คนที่เคยบวชเรียนเป็นเณรหรือพระมาแล้ว

เพียงใช้ในการเพาะปลูกและบริโภค และต่อมาสมัยคนรุ่นที่ 3-4 เกิดมีอิทธิพลเสริมจากการมีวัดบ้านปางที่เป็นวัดชั่วคราวเก่าที่สร้างขึ้นกลางหมู่บ้านทางทิศเหนือในปี พ.ศ. 2437 และความเป็นชุมชนระดับหมู่บ้านและเครือข่ายชัดเจนขึ้นเมื่อครูบาศรีวิชัยตอนอายุได้ 24 พรรษา สร้างวัดบ้านปางขึ้นมาใหม่บนเนินเขาในปี พ.ศ. 2444 แทนวัดชั่วคราว เพราะเกิดกระบวนการร่วมกันทำกิจกรรมที่แสดงจิตวิญญาณ หรือคุณค่าทางจิตใจร่วมกันที่สำคัญสิ่งแรกของชุมชนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นการก่อสร้างวัดบนภูเขาซึ่งยากในการขึ้นลงและการขนวัสดุอุปกรณ์ก่อสร้างในสมัยที่ยังไม่มีเครื่องจักรกล ตอนที่สร้างวัดนั้นมีผู้คนจากทุกสารทิศนอกชุมชนบ้านปางที่ตอนนั้นมีไม่ถึง 30 ครอบครัวมาร่วมสร้าง กลุ่มที่สำคัญ คือ กระเหรี่ยงจากพม่า คนไทยล้านนา เป็นต้น ผู้ที่มำต้องนำข้าวปลา อาหาร อุปกรณ์เครื่องมือ แรงงาน และเวลาของตนเองเพื่อร่วมกันสร้างวัดบนเนื้อที่ 160 ไร่ และก่อกำแพงหิน 4 ชั้นรอบพื้นที่ชั้นในจำนวน 20 ไร่ เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านต่างๆที่มาตั้งชุมชนหมู่บ้านใหม่ในรัศมี 20 กิโลเมตรมาเป็น**ศรัทธา**\* วัดบ้านปางก่อนจนกว่าจะมีจำนวนครอบครัวมากและสร้างวัดของชุมชนได้ แล้วความเป็นชุมชนของชุมชนใหม่ก็จะชัดเจนขึ้นก็ไม่ต้องมาเป็นศรัทธาที่วัดบ้านปางอีกต่อไป และอาจจะเสริมด้วยการสร้างโรงเรียนและสิ่งสาธารณะร่วมกันของหมู่บ้านขึ้นมาอีกก็ได้ ดังจะเห็นได้ทั่วไปว่าชื่อโรงเรียนหรือสาธารณะสมบัติในลำพูนจะมีคำวงเล็บต่อท้ายเสมอ เช่น คำว่า “สามัคคีประชาสรรค์” หรือคำว่า “ราษฎร์รัฐพัฒนา” เป็นต้น

#### ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

จิตวิญญาณต่างๆของชุมชนชนบททุกระดับที่สะท้อนออกมาเป็นการอยู่ร่วมกันนี้ไม่ใช่ความบังเอิญในการก่อตั้งและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงชุมชน แต่แสดงถึงการอยู่ร่วมกันของชุมชนชนบทที่ไม่ใช่**ชุมชนเชิงการเมืองหรือสัมพันธ์เชิงอำนาจนิยมแนวดิ่ง** แต่เป็น**ชุมชนเชิงสังคม-วัฒนธรรม** เป็นหลักบนพื้นฐานของเศรษฐกิจ สวัสดิการ และวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กันอย่างเอื้ออาทรเชิงธรรมชาติ นิยมหรือมนุษยนิยมแนวนราบจากระบบ**เศรษฐกิจแบบพึ่งกันเอง**มาตั้งแต่ก่อตั้ง เพราะตั้งอยู่ท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เกินกำลังการบริโภคของประชากรที่มีจำนวนน้อย การผลิตจึงผสมผสานหรือสอดคล้องไปกับการอาศัยธรรมชาติ เช่น การหาของป่า ลำสัตว์ เป็นต้น

ปัจจุบันชุมชนบ้านปางจะขยายตัวเพราะเกิดชุมชนใหม่และแยกพื้นที่ตามภูมิศาสตร์และเขตการปกครองประมาณ 15 หมู่บ้าน 3,000 ครอบครัว ในตำบลศรีวิชัยและตำบลแม่ตื่น แต่ความเป็นชุมชนของบ้านปางแต่ดั้งเดิมยังคงอยู่ให้เห็นชัดเจนในบ้านปางหมู่ที่ 1 และบ้านศรีบุญเรือง หมู่ที่ 9 ตำบลศรีวิชัย ใน พ.ศ. 2539 เพราะมีอาณาเขตติดต่อกันแม้จะถูกแบ่งออกเป็น 2 เขต การปกครองหรือหมู่บ้านแบบทางการ และมีถนนพหลโยธินผ่ากลางระหว่าง 2 หมู่บ้าน แต่สาเหตุที่แท้จริง คือ ความต้องการร่วมกันของกลุ่มผู้นำวงนอกที่ต้องการงบประมาณจากโครงการพัฒนาของรัฐบาล (กองทุน 1 ล้านบาท) มากขึ้นเป็น 2 เท่าและสัดส่วนของประชากรก็ลดลงครึ่งหนึ่ง แต่ไม่มีความแตกแยก เพราะในปัจจุบันยังมีสาธารณะสมบัติและกิจกรรมที่ยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนร่วมกันยังมีอยู่หลายอย่างและมากกว่าเดิมด้วยซ้ำ เช่น วัดบ้านปาง ประเพณีของวัด โรงเรียน ฝับ้าน ฝัเมือง ฝัปู้ยา กลุ่ม

\* เป็นสมาชิกโดยตั้งใจมาทำบุญประจำที่วัดนี้



ฉาปนกิจศพบ้านปาง กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มน้ำประปาภูเขา และที่เกิดขึ้นมาใหม่ตามยุคสมัย เช่น ไฟฟ้า โทรศัพท์สาธารณะ สถานีอนามัย เป็นต้น

## 6. กิจกรรมการดำเนินชีวิต

### รูปแบบพื้นฐาน

ชุมชนหมู่บ้านชนบทดั้งเดิมมีวิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งกันเองเป็นการดำเนินกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มที่หลากหลายและต่างระดับที่ไม่มีการแยกห่างกัน เช่น ครอบครัวรุ่นคนที่ 1-4 จะตั้งชุมชนครอบครัวห่างจากกันมาก เป็นการกระจายตัวและดำเนินชีวิตแบบชุมชนที่มีอิสระบนพื้นที่ราบและทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชและสัตว์ที่สามารถใช้เป็นอาหารอย่างเหลือเฟือ ในยุคพึ่งกันเอง ชุมชนมีจิตวิญญาณของความเป็นชุมชนชนบทที่กำหนดบทบาทในกระบวนการทางเศรษฐกิจ คือกระบวนการแจกจ่าย แบ่งปัน และบริโภค โดยแทบจะไม่ต้องผลิตอะไรที่เกินสิ่งที่ธรรมชาติผลิตให้จากป่า ยกเว้น ข้าว ฝ้าย นุ่น ปอ และเกลือ ดินปืน ของใช้ที่เป็นโลหะ เป็นต้น หรือปัจจัย 4 บางส่วนที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในยุคที่ไม่พันผูกอพยพมาเป็นยุคมีที่ตั้งถาวร ชุมชนชนบทตั้งแต่ยุคพึ่งกันเอง และวงในของชุมชนยุคพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนานั้น ไม่มีคำว่า “อาชีพ” แบบที่ราชการให้ระบุเวลากรอบประวัติส่วนตัวว่ามีอาชีพทำนาหรือทำไร่ เป็นต้น แต่ใช้คำว่า **หากิน**\* ที่มีหมายความว่าแบบองค์รวมทั้งเพาะปลูกพืชผักสวนครัว พืชสวน พืชไร่ เลี้ยงสัตว์ หาของป่า ล่าสัตว์ป่า หาปลา เป็นต้น กิจกรรมทั้งหมดที่ทำเพื่อวัตถุประสงค์บริโภคในครอบครัวเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ และส่วนเกินที่เหลือก็ไม่สนใจที่จะกักตุนหรือนำไปขาย อาจปล่อยให้เน่าเปื่อยผุพังกลับไปเป็นดินเป็นปุ๋ยตามธรรมชาติต่อไป ไม่มีการเอาเปรียบธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาจนถึงปัจจุบัน เป็นการทำงานที่ใช้แรงงานครอบครัวตนเองเป็นหลัก และการเพาะปลูกใช้วิถีธรรมชาติที่ประหยัดต้นทุนทุกอย่าง กล่าวคือการปลูกต้นไม้ยืนต้นที่คล้ายปลูกป่า ซึ่งจะสามารถเก็บผลไม้ต่อได้อีกหลายสิบปี เพราะปีท้ายๆจะเก็บกินผลจากการลงทุนในปีแรก การปลูกพืชผักสวนครัวทั้งออกและเติบโตได้เองตามฤดูกาล ซึ่งจะมีสลับกันไปทุกฤดู แม้ในหน้าแล้งก็มีพืชผักกิน เหล่านี้ คือ การเกษตรแบบผสมผสาน ตามภูมิปัญญาของชุมชนครอบครัวชนบทในแบบง่ายๆในวิถีชีวิตชุมชนชนบทที่จัดการเองได้

### การขอแรง

ในยุคพึ่งกันเองและวงในปัจจุบันมีกิจกรรมการทำงานร่วมกันที่แสดงถึงความเอื้ออาทรต่อกันเรียกว่าการขอแรง (ลงแขก) ในการทำงานที่เกินกำลังแรงงานของหนึ่งครอบครัว เช่น การสร้างวัด การสร้างหรือปรับปรุงถนน การสร้างบ้าน งานศพ งานแต่งงาน งานวัด งานบวช การจัดงานนันทนาการ งานรื่นเริง เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องเรื่องการบริโภค เพราะเรื่องอาหารพบบ่อยๆ มีเพียง การปลูกและเกี่ยวข้าว และการทำเหมืองฝาย การล่าสัตว์ เท่านั้น แต่โดยรวมถือว่าปัจจุบันยังมี กิจกรรมขอแรงเกือบครบทุกอย่างในยุคพึ่งกันเองที่วงในของชุมชนหมู่บ้าน ส่วน

\* ออกเสียงแบบภาษาเหนือ ซึ่งตรงกับภาษาไทยว่า “หากิน” แต่มีความหมายคล้ายกับคำว่า ทำมาหากิน

วงนอกนั้นก็มีกิจกรรมในแต่ละชุมชนหมู่บ้านที่มีความหนักเบาต่างกันไปตามสภาพทั้งภายในและภายนอกที่เป็นจริงของแต่ละชุมชนหมู่บ้าน และที่สำคัญกระบวนการขายผลผลิตในรูปกลุ่มในชุมชนหมู่บ้านแก่ภายนอกแทบไม่มีเลย เพราะจะตัดสินใจอย่างเป็นอิสระในรูปชุมชนครอบครัวเป็นหลัก

### ทำงานสร้างความสุขและคุณธรรม

ชุมชนชนบทจะรู้สึกดีใจมากขณะทำงานร่วมกัน เพราะมีแรงงานเพิ่มเข้ามาช่วยกันอีก งานจะได้เสร็จเร็ว งานจะมีคุณภาพดีขึ้น และที่สำคัญ**สนุก**เพิ่มขึ้นด้วย เป็น**สุขภาวะ**ที่เกิดขึ้นพร้อมไปกับการทำงานในวิถีชีวิตแบบชุมชนชนบทที่ไม่ต้องแยกส่วนไปหาซื้อด้วยเงิน กิจกรรมการทำงานในไร่ นาจะหยุดพักในตอนเที่ยงที่อากาศร้อน เนื่องจากอยู่ในเขตเส้นศูนย์สูตรที่ระยะเวลากลางวันจะยาวนานที่สุดในโลก และอุณหภูมิความร้อนจะขึ้นสูง คนในครอบครัวจะนั่งหรือนอนพักที่เตียงหรือเปลยวนใต้ถุนบ้านหรือใต้ต้นไม้ เป็นการพักผ่อน พุดคุยหยอกล้อกันสนุกสนานในครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน จะหักโหมเฉพาะช่วงที่ผลผลิตจะเสียหาย เช่น การเก็บเกี่ยวผลผลิต เช่น พืช ผัก ข้าว ผลไม้ เป็นต้น

### ระบบเงินตราชุมชน

การซื้อขายในระบบชุมชนชนบทที่มีที่วงในมาตั้งแต่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนมาถึงปัจจุบันจะเป็นระบบคุณธรรมและเอื้อเฟื้อในระบบซื้อขาย โดยใช้**เงินตราของชุมชน** เรียกว่า**หมากคำพลูใบ** กล่าวคือ ในงานประเพณีต่างๆที่บางครอบครัวจัดขึ้นและขาดเครื่องปรุง พืชผัก อุปกรณ์จำนวนมาก แต่ไม่มีหรือไม่เพียงพอ เช่น มะพร้าว มะนาว ใบตองกล้วย ไม้ไผ่เครื่องเทศต่างๆ ฯลฯ กลุ่มคนที่ไปช่วยงานจะนำ**หมากคำพลูใบ**นี้ไปมอบให้เจ้าของสวนของครอบครัวไหนก็ได้ที่มีสิ่งของ พืชผัก ฯลฯ ที่งานประเพณีของครอบครัวนั้นต้องการจริง แล้วเข้าไปช่วยกันเลือกเก็บเอาเองได้ตามจำนวนที่จำเป็นใช้ บางครั้งเจ้าของสวนลงไปช่วยเก็บด้วย

ความสัมพันธ์ในเศรษฐกิจชุมชนในระบบชุมชนชนบทจากอดีตถึงปัจจุบันวงในนั้นไม่มีการแข่งขันเพื่อความเป็นเลิศระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่ม แต่เป็นการพัฒนาและยกระดับไปพร้อมกันด้วยระบบชุมชนกลุ่มย่อยๆที่มีเกิดขึ้นหลายชนิดและหลายมิติตามสถานการณ์ ความเป็นชุมชนกลุ่มย่อยแบบเปิด ทำให้กลุ่มที่ทำงานร่วมกันและประสบผลสำเร็จโดยครอบครัวอื่นสามารถเข้ามาร่วมเรียนรู้ หรือมาช่วยการผลิตซ้ำความสำเร็จนั้นด้วยกันเสมอไม่มีการปิดกัน เช่นเกี่ยวข้าวในนาของครอบครัวหนึ่งเสร็จเร็ว ยังมีเวลาเหลือก็จะพากัน (บางส่วน) ไปช่วยเกี่ยวข้าวอีกครอบครัวหนึ่ง เป็นต้น ซึ่งระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทมีความเข้มแข็งในตัวระบบเองในเรื่องนี้ ดังนั้นชุมชนหมู่บ้านชนบทจึงมีพลังมหาศาลในการผลิตธัญพืชและปศุสัตว์เลี้ยงส่งคมได้โดยใช้ต้นทุนแบบทุนนิยมที่ต่ำมากๆ ได้ มีการเรียนรู้ร่วมกันที่จะจัดการผลิตตามแบบแผนนี้ได้จริง เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อสร้างส่วนเกินเทียมตามที่ระบบอุตสาหกรรมแนะนำที่ทำให้คนในชุมชนหมู่บ้านชนบทยากจนอยู่ทุกวันนี้มาจาก**กลไกตลาด**ภายนอกเอาไรต์เอาเปรียบในเรื่องดอกเบี้ย ไม่ใช่มาจากกำลังการผลิตและปัจจัยการผลิตของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทไม่ดีหรือคุณภาพสินค้าไม่ได้มาตรฐานตามที่รัฐและทุนกล่าวอ้าง

### ภาวะอดอยากในระบบเศรษฐกิจชุมชน

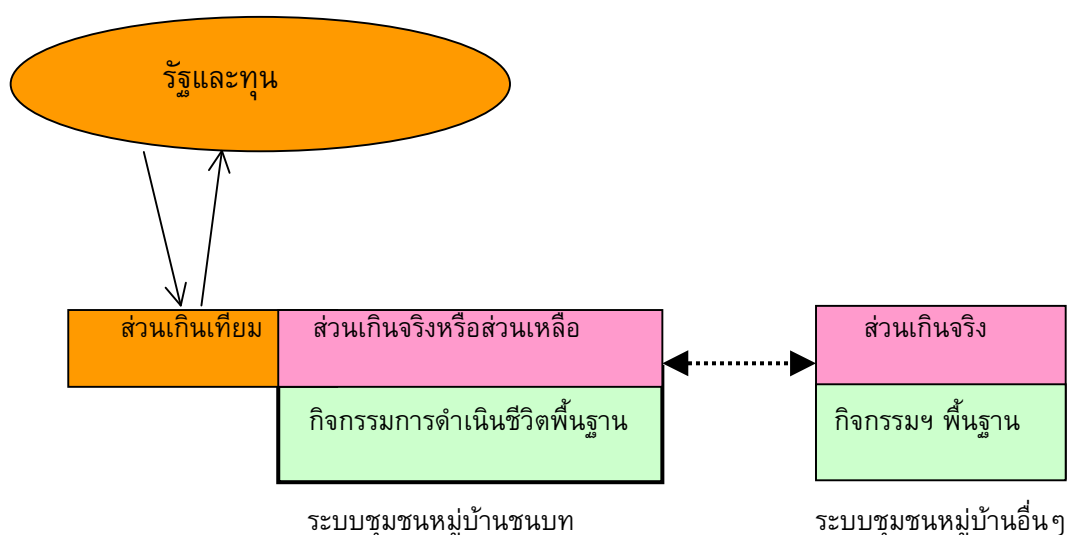
ชุมชนหมู่บ้านชนบทมีกระบวนการปรับตัวตลอดเวลา เช่น เริ่มก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านจะไม่มีปัญหาในเรื่องการอยู่อาศัย เช่น บ้านเรือน วัสดุอุปกรณ์ และที่ดินสร้างบ้านและที่ดินทำกิน แต่เรื่องมาตรฐานและคุณภาพยังต้องการพัฒนาปรับปรุง แม้ปัจจุบันส่วนของเศรษฐกิจชุมชนด้านการบริโภคเคยตกอยู่ในภาวะอดอยากข้าว ในขณะที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งกันเองในช่วง พ.ศ. 2470-2495 เพราะสาเหตุการมีโอกาสมิที่ดั่งถาวรและไม่แยกออกเป็นกลุ่มเล็กๆเหมือนเคยและการมีภาวะเจริญพันธุ์ที่สูงมากทำให้ประชากรทั้งชุมชนมีมากเกินที่ดินจำนวนจำกัด เพราะมีที่ราบแคบจึงขยายที่จะผลิตข้าวได้ไม่มาก ข้าวจึงไม่เพียงพอ ขณะที่การเดินทาง พาหนะลำบากเพราะแหล่งซื้ออยู่ห่างออกไปประมาณ 30 กิโลเมตรทำได้ลำบากและมีเงินไม่มากสำหรับการซื้อข้าวจากชุมชนชนบทอื่นโดยไม่ยอมอพยพย้ายหมู่บ้านหนีลงไปอยู่ในที่ราบใกล้ลี้หรืออพยพไปอยู่ที่อื่นที่จะสามารถเพาะปลูกข้าวได้มากกว่า ชุมชนเลือกที่จะปรับตัวหลายอย่าง เช่น การขุดคลองจากป่ามากินแทนข้าว การทำการผลิตที่เข้มข้นมากขึ้น โดยการเพิ่มพื้นที่และชนิดของพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ และหาของป่า เช่น ผักหวาน หน่อไม้ เห็ด สมุนไพร เพื่อนำไปขายหรือแลกข้าวเปลือกหรือข้าวสารกับญาติทั้งในและนอกชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงจากคนที่รู้จักนอกชุมชนหรือขายให้พ่อค้าภายนอกชุมชนแล้วนำเงินไปซื้อข้าวสารจากชุมชนอื่นมาบริโภคและแบ่งปัน หรือแบ่งขายแก่ญาติและเพื่อนบ้านในชุมชนหมู่บ้าน จึงเกิดวาทะของคนในชุมชนว่า “คนมีข้าวอยู่กับที่ ส่วนคนไม่มีข้าวต้องเดินทาง” ต่อมาทางหลวงแผ่นดินตัดผ่านเป็นทางลูกรังในปี พ.ศ. 2495 มีเกวียนและรถยนต์จากภายนอกนำข้าวสารเข้ามาขายได้ จึงหาซื้อข้าวสารได้ง่ายขึ้น แต่ชุมชนต้องปรับตัวเพื่อทำงานให้มีเงินสดมาซื้อข้าวสาร จากงานรับจ้างเกี่ยวกับป่า เช่น ตัดไม้ เลื่อยไม้ เฝาคาน ฝ่าฟันขาย หาของป่า ฯลฯ รวมถึงการรับจ้างแกะสลักไม้ แก่นายทุนภายนอก ภาวะอดอยากข้าวจึงค่อยๆหมดไป

### ส่วนเกินจริงกับส่วนเกินเทียม

หลังยุคพึ่งกันเอง-พึ่งพัฒนา ชุมชนครอบครัวยุคใหม่มีความจำเป็นต้องใช้เงินสดบ้างตามวิถีชีวิตแบบทันสมัยวงนอก เพื่อใช้แลกเปลี่ยนหรือซื้อสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและที่เป็นสิ่งฟุ่มเฟือยตามสมัยนิยม ชุมชนหมู่บ้านจึงเพิ่มโครงสร้างวงนอกของวิถีการดำเนินชีวิตส่วนหนึ่งไปเป็นการผลิต**ส่วนเกินเทียม** (ดังแสดงในแผนภาพ 12) เช่น การปลูกพืชเชิงเดี่ยว การเป็นนายหน้าซื้อขายผลผลิตการเกษตรในชุมชนหมู่บ้านหรือตั้งร้านชำเพื่อขายสินค้าโรงงานที่รับมาจากตลาดในเมืองและปัจจัย 4 เช่น การปลูกพืชเชิงเดียวนั้น ไม่ว่าเมล็ดพันธุ์ วิธีการปลูก ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง อุปกรณ์ ฯลฯ ล้วนไม่ได้เกิดจากวิวัฒนาการพื้นฐานของชุมชนหมู่บ้านชนบทดั้งเดิมหรือความต้องการพื้นฐาน เพราะรูปแบบและวิธีการปลูก การดูแล การเก็บเกี่ยว รวมถึงเงินทุน คนซื้อ คนหรือสัตว์ที่บริโภค คนขนส่งสินค้า พาหนะขนส่งสินค้า อัตราหรือราคาซื้อ-ขาย ฯลฯ ล้วนกำหนดมาจากภายนอกทั้งสิ้น เพียงแต่ใช้ที่ดินและแรงงานของครอบครัวในชุมชนและอุปกรณ์บางอย่างของชุมชนประยุกต์ไปใช้บ้างเท่านั้น เพื่อแลกกับ**เงินสด**ที่เกิดจาก**ส่วนเกินเทียม**ในการผลิตที่ไม่รวมต้นทุนแรงงานและค่าเช่าที่ดินของชุมชนครอบครัว ขณะที่โครงสร้าง**ส่วนเกินจริง**ที่เกิดจากพื้นฐานของชุมชนหมู่บ้านทำหน้าที่แจก

จ่าย แบ่งปัน แลกเปลี่ยนกันในหมู่ชุมชนหมู่บ้านชนบทด้วยกันมาก่อนและยังคงมีอยู่จนถึงทุกวันนี้ ผ่านชุมชนเครือญาติ ชุมชนเพื่อนบ้าน ชุมชนเพื่อนฝูง และชุมชนประเพณี บนบริบทที่ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทแต่ละแห่งมีที่ตั้งถาวรและกระจุกอยู่ใกล้ๆ กันในภูมิประเทศที่ไม่มีความแตกต่างกันมาก

แผนภาพที่ 12 ส่วนเกิน และส่วนเกินเทียมของชุมชนหมู่บ้านชนบท



การผลิต**ส่วนเกินเทียม**ในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทเลือกใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่บางอย่าง ลำดับแรก คือ ที่ดิน แรงงาน รวมทั้ง**ทุนทางสังคม**จากการมีระบบขอแรง **ไม่ใช่เริ่มที่เงินทุน**ที่สะสมไว้ โดยไม่ทิ้งการผลิตเดิมของที่ส่วนเกินจริง เช่น จะทำนาปลูกข้าวประมาณ 3 ไร่ จะพอกินในครอบครัวที่มีสมาชิก 4 คนได้ตลอดปี จึงใช้เวลา สถานที่ แรงงาน และอุปกรณ์ที่เหลือไปผลิตส่วนเกินเทียมเพื่อหาเงินสด ในยุคกึ่งพึ่งตนเอง-กึ่งพัฒนา การผลิตส่วนเกินเทียมตามที่รัฐและทุนกำหนดให้ จะแพงการเอาเปรียบแง่อื่นๆ เอาไว้ เช่น ต้องเสียดอกเบี้ยเงินกู้ ป่วยยาฆ่าแมลงที่มีราคาแพงขึ้น และต้องใช้ในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นไปเรื่อยๆ ความต้องซื้อพันธจากระบบตลาด หรือระบบทุนเลือกซื้อผลผลิตที่ผลิตได้เพียงบางส่วน (เพราะชุมชนจัดการกลไกราคาไม่ได้) เป็นต้น ซึ่งล้วนทำให้เกิดภาวะหนี้สินกับธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) และสหกรณ์การเกษตรของรัฐและธนาคารเอกชนเรื้อรังมาจนถึงทุกวันนี้

### กิจกรรมการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลง

หลังการมีถนนหลวงตัดผ่านตั้งแต่ พ.ศ. 2495 การหาเงินโดยการรับจ้างทำไม้จากนายทุนภายนอกมีความเข้มข้นขึ้น จนมีถนนหลวงลาดยาวในปี พ.ศ. 2512 เริ่มมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและใช้สารเคมี คือ หอมแดงและกระเทียมตั้งแต่ พ.ศ. 2518 และลำไยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 การกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 การขายที่ดินใกล้ถนนหลวงและที่ไร่แก่นายทุนในปี พ.ศ. 2535-37 กู้จากกองทุนเศรษฐกิจชุมชนตั้งแต่ พ.ศ. 2542 และกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน (1 ล้านบาท) ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 รวมถึงการออกไปทำงานในโรงงานและงาน

บริการหรืองานราชการในเขตเมืองของสมาชิกบางคนในครอบครัวที่มีการศึกษาค่อนข้างสูงที่รัฐและทุนให้การส่งเสริมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ล้วนเป็นกิจกรรมการดำรงชีวิตส่วนวงนอกที่สร้าง**ส่วนเกิน**ที่ยังจะทวีความเข้มข้นขึ้นในชุมชนครอบครัวเพราะติดกับการมหัศจรรย์ขณะที่การดำรงชีวิตในกิลดลดลง เพราะกิจกรรม**วงนอก**ทำให้มีรายได้เป็นเงินสดที่จะนำไปซื้อเครื่องใช้บางอย่างที่ไม่ได้ผลิตในชุมชนครอบครัวหรือชุมชนหมู่บ้านได้ การแข่งขันเชิงเศรษฐกิจในวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชนหมู่บ้านชนบทในไม่ใช้การแข่งขันแบบแนวดิ่งเพื่อสูงขึ้นเรื่อยๆ เข้าสู่ศูนย์กลางทำให้ทั้งประเทศเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระดับมหภาค แต่ในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทนั้นประกอบด้วยหลายชั้นหลายกลุ่มหลายระดับเป็นเครือข่ายทั้งแนวดิ่งและแนวราบ แต่สุดท้ายก็กลับไปรับใช้ชุมชนครอบครัวที่เป็นฐาน และรับใช้ชุมชนกลุ่มย่อยอื่นๆ เพื่อให้ทำหน้าที่ของตัวเองแสดงต่อไปอย่างยั่งยืน โดยชุมชนครอบครัวส่วนใหญ่ในชุมชนหมู่บ้านไม่นิยมจะเป็นพ่อค้า-แม่ค้าที่ซื้อของจากครอบครัวอื่นเพื่อเอากำไรอีกต่อหนึ่ง แต่หากจะเป็นพ่อค้าจะเป็นได้แค่เพียงขายผลผลิตที่ผลิตจากแรงงาน ที่ดิน และปัจจัยการผลิตอื่นของครอบครัวเพื่อให้ได้เงินสดส่วนหนึ่งเท่านั้น

## 7. การสื่อสารติดต่อ

### หน้าที่ของการสื่อสาร

การรักษาศักยภาพการพึ่งกันเองและอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทนั้น องค์ประกอบชุมชนย่อยต่างๆ ของชุมชนหมู่บ้านต้องทำหน้าที่สื่อสารระหว่างกัน เพื่อให้เกิดการขัดเกลาสังคมแก่สมาชิกใหม่ (Resocialization) และผลิตซ้ำความเป็นชุมชนชนบทจากภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์จริงของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่อง โดยผสมผสานอยู่ในกิจกรรมการดำรงชีวิตในชุมชนทุกระดับและชุมชนเครือข่ายด้วย และความเชื่อที่ยึดถือร่วมกันในชุมชน ตัวแสดงพื้นฐานคือชุมชนครอบครัวที่จะสร้างและยึดโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก โดยอาศัยระบบครอบครัวเดียวกัน ชุมชนเครือญาติ ชุมชนเพื่อนบ้าน และชุมชนหมู่บ้านที่มีที่ตั้งและประวัติศาสตร์ร่วมกันเป็นพื้นฐาน

ชุมชนครอบครัวมีอัตลักษณ์เฉพาะตัวในการสื่อสาร โดยอาศัยศูนย์รวมจิตใจ คือ พ่อและแม่ ความผูกพันที่มีต่อกันนั้นมีในทุกฝ่าย พ่อแม่ถือว่าลูกคือ**เลือดเนื้อเชื้อไข**ของตนต้องทะนุถนอมเลี้ยงดูตั้งแต่แบเบาะจนกว่าจะช่วยตนเองได้ไปเป็นผู้ใหญ่ที่ดีของชุมชนและสังคมในวันข้างหน้า ส่วนลูกถือว่าพ่อแม่คือ**ผู้ให้กำเนิด** จึงต้องทดแทนบุญคุณและเลี้ยงดูตอบแทนแก่ชรา ส่วนพี่ถือว่าน้องเกิดมาจาก**ท้องเดียวกัน**หรือคลานตามกันมา จึงต้องรักเอาใจใส่และดูแลช่วยเหลือเอื้ออาทรกันมากกว่าคนอื่น และการสื่อสารเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่วงใน เช่นรู้ว่าการแต่งงานระหว่างสายเลือดเดียวกันจะ**ได้ทายาทที่อ่อนแอ**ไม่สมบูรณ์ต้องถูกสื่อสารให้สมาชิกในระบบชุมชนเครือญาติในรูปของ**การขี้ด** จึงจำเป็นต้องไปเกี่ยวข้องกับครอบครัวอื่นๆ เพื่อที่หนุ่มสาวต่างครอบครัวจะได้แต่งงานกัน แม้จะมี

\* ความเชื่อว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดีแน่นอนที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และห้ามขัดขืนเด็ดขาด

จุดอ่อนตรงที่ต้องตั้งครอบครัวใหม่และต้องแยกออกจากครอบครัวเดิมที่เป็นชุมชนที่เคยเข้มแข็ง ซึ่งจะทำให้ครอบครัวเดิมอ่อนแอลงไปชั่วคราว มนุษย์จึงได้สร้างระบบสวัสดิการชุมชนในระบบเครือญาติจะมีการสื่อสารเพื่อเกื้อหนุนระบบชุมชนครอบครัวทั้งเก่าและใหม่ โดยมีระบบเครือญาติหรือเก้าอี้เป็นตัวแสดงที่สำคัญจนถึงทุกวันนี้

ชุมชนครอบครัวและชุมชนเครือญาติเป็นสิ่งที่อธิบายการที่มนุษย์เราต้องอยู่ร่วมกับคนอื่นหรือเป็นชุมชนได้ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะชุมชนย่อยเพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีการสืบพันธุ์และขยายพันธุ์จากการมนุษย์เพศชายกับเพศหญิงรุ่นก่อนเท่านั้น ดังนั้นตั้งแต่ปฏิสนธิก็ต้องอยู่ในท้องร่วมกับมารดา และเมื่อคลอดออกมาเป็นทารกก็ต้องอาศัยสถาบันครอบครัวสื่อสารผ่านกระบวนการเลี้ยงดู กลุ่มเกลาทางสังคมแก่สมาชิกใหม่จนพร้อมที่จะออกไปอยู่ร่วมในชุมชนย่อยและชุมชนระดับหมู่บ้านได้อย่างสอดคล้องวัฒนธรรมนอกของชุมชนครอบครัว

### เครือข่ายการสื่อสาร

ศูนย์รวมจิตใจและความเชื่อที่ทำหน้าที่สื่อสารเชื่อมโยงชุมชนครอบครัวนั้นใช้วัดถูมาประกอบ คือ เอือน (เรือน) ซึ่งรวมทั้งตัวบ้านและบริเวณบ้านที่มีคนอาศัยอยู่เป็นครอบครัว และจะขยายไปเกี่ยวข้องกับระบบเครือญาติ จะมีบ้านเก้าหรือเรือนหลักซึ่งโดยทั่วไป คือ บ้านหลังแรก ที่สร้างและเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ปู่ตายายหรือพ่อแม่ในกรณีที่ปู่ตายายเสียชีวิตหมดแล้ว ดังนั้นตัวบ้านและบริเวณบ้านจึงมีความหมายและความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางของสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชนครอบครัว ซึ่งชุมชนย่อยอื่นๆ ก็พยายามนำอาคารเชิงวัตถุลักษณะนี้ไปทำมาเป็นศูนย์กลางในการสื่อสาร เช่น การมีวัดในระดับชุมชนหมู่บ้าน การมีสำนักงานหรือที่ทำการหรือที่ทำงานกลุ่ม เช่น สถานีอนามัย ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ที่ทำการกำนัน เป็นต้น ดังนั้นสมาชิกในชุมชนหมู่บ้านที่มีความผูกพันกับชุมชนระดับครอบครัวมากเมื่อออกจากบ้านเกิดจะอาลัยและมีความต้องการลึกๆ ในวาระสุดท้ายของชีวิตจะต้องกลับไปอยู่และตายที่บ้านเกิดเมืองนอน ชุมชนหมู่บ้านที่เป็นศูนย์รวมความเชื่อที่มาสืบสานครอบครัวเป็นแรงดึงในทิศทางเดียวกัน เช่น การกลับบ้านเกิดในวันปีใหม่ เมือง (สงกรานต์) วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ฯลฯ ชุมชนย่อยสร้างและมีศูนย์รวมจิตใจมาสนับสนุนการสื่อสารระหว่างกันที่เห็นชัดเจน เช่น การกลับไปพบหน้ากันในวันขึ้นบ้านใหม่ วันรับขวัญเด็กเกิดใหม่ วันบวชลูกชาย วันแต่งงาน งานศพ หรือการเยี่ยมไข้ญาติที่แก่เฒ่าและเจ็บป่วย จึงพบว่าเวลาเจ็บป่วยไปรักษาที่โรงพยาบาลจะมีคนไปด้วยมากมายเต็มคันรถและหยุดงานดื้อดูแลเอาใจใส่ นอกจากนี้ชุมชนเครือข่ายก็หนุนช่วยในทิศทางเดียวกันในรูปงานปอยหลวงหรืองานฉลองสมโภชสิ่งก่อสร้างของวัดหรือสาธารณะสมบัติที่มีอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสแก่ทั้งครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนฝูงมาร่วมพบปะเฮฮา และปรึกษาหารือ ช่วยเหลือ เจือจาน แบ่งปันทรัพย์สิน และร่วมทำบุญกับวัดที่สามารถทำหน้าที่สนับสนุนในทางจิตใจ จิตวิญญาณให้แก่ชุมชนทุกระดับ

\* หมายถึงบ้านพ่อแม่ ท้องถิ่น และชุมชนหมู่บ้าน

การสื่อสารของชุมชนเครือข่ายที่เด่นที่สุดเกิดจากความเชื่อตามหลักพุทธศาสนาทั้งเพื่อขัดเกลาศบุคคลให้เข้าสู่ความเป็นชุมชนทุกระดับ ความเชื่อที่เกี่ยวกับชุมชนเครือข่ายเช่นนี้จะเอื้อต่อด้าน คือ ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี ศาสนบุคคล และศาสนพิธี ดังจะเห็นตัวอย่างในประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านชนบทในกรณีของท่านครูบาศรีวิชัยที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบ้านปางยุคที่มีครอบครัวประมาณ 50 ครอบครัวได้สร้างประวัติศาสตร์ โดยสื่อสารให้เกิดชุมชนเครือข่ายที่ข้ามเขตแดนการปกครองไปทั่วล้านนาไทย (รวมบางส่วนของพม่า ลาว อินเดียและจีนตอนใต้ในปัจจุบัน) และข้ามพรมแดนปฏิกชนที่ปกติจะมีแต่ความเห็นแก่ตัวมาเป็นมีจิตใจที่เสียสละด้วยความสมัครใจหรือมี **จิตสาธารณะ (Public Mind)** มาสร้างเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนเครือข่ายที่มีอาณาเขตกว้างกว่าชุมชนหมู่บ้าน และระบบชุมชนหัววัดที่กว้างกว่าเขตการปกครองหมู่บ้านที่วัดสังกัดอยู่จนถูกกลไกของรัฐและองค์กรสงฆ์สูงสุด คือ เถรสมาคม เข้าใจผิดจับกุมคุมขังและพิจารณาโทษ ถึง 3 ครั้ง

โครงสร้างการสื่อสารวงในนั้น ไม่ใช่แค่การสื่อสารทางเดียวหรือสองทางเท่านั้น แต่เป็นแบบ **การสื่อสารแบบเครือข่าย (Network Communication)** หลากหลายมิติและระดับความสัมพันธ์เป็นหลัก การสื่อสารเรื่องเดียวกันอาจดำเนินการโดยหลายกลุ่มและหลากหลายระดับความสำคัญ โดยชุมชนครอบครัวสามารถตรวจสอบข้อมูลและความถูกต้องได้หลายครั้งจากหลายหน่วยของชุมชนหมู่บ้านที่ส่งข่าวสารให้ได้โดยตรง ดังนั้นในยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาที่ข่าวสารข้อมูลจากรัฐและทุนจะมาจากทางเดียวและเป็นฝ่ายถูกกระทำ และการใช้สื่อสารมวลชนที่ผลิตซ้ำข้อมูลข่าวสารได้ง่ายหลากหลายรูปแบบและวิธีการจึงมีผลต่อการรับรู้ของชุมชนชนบท แต่ชุมชนชนบทมีกลไกชุมชนกลุ่มผู้นำและกลุ่มกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพการภายนอกมาก่อนคอยรับหน้า ตรวจสอบ และคัดสรร หรือกรองน้ำหนักและความสำคัญของข้อมูลข่าวสารจากรัฐและทุนหรือ NGO ภายนอกได้ จึงพบว่าสินค้าที่ถูกโฆษณาทางโทรทัศน์นั้นชุมชนใช้น้อยกว่าใช้สินค้าอย่างเดียวกันที่ตัวเองหรือที่หาซื้อได้จากตลาดท้องถิ่น เป็นต้น วิถีชีวิตของชุมชนเป็นอีกระบบหนึ่งที่มองว่าสิ่งของที่มีความทันสมัยหรือการพัฒนา ที่มีโฆษณาแล้วต้องซื้อด้วยเงินจำนวนมากเท่านั้น ไม่ใช่ช่องทางที่ชุมชนจะขายให้ชุมชนชนบทเกิดรายได้ จึงเรียนรู้ที่จะประเมินผลความพอประมาณที่จะยึดถือความทันสมัยเฉพาะที่ประยุกต์ (จัดการเองได้) แล้วเหมาะสมกับวิถีชีวิตแบบชุมชนชนบทเท่านั้น

### สารที่ส่ง

การสื่อสารระหว่างกันภายในชุมชนหมู่บ้านนั้นอาศัยโอกาสในกิจกรรมแห่งความเอื้ออาทรที่อย่างใกล้ชิดระหว่างกันในทุกชุมชน ถึงแม้จะมีความขัดแย้งกันบ้างแต่จากการที่มีพื้นฐานที่คล้ายกันมาตั้งแต่ก่อเกิดชุมชน จึงสามารถใช้ความขัดแย้งไปสู่การปรับตัวมากกว่าการหักล้างเช่นฆ่ากัน ดังนั้นการสื่อสารในรูปแบบ **มุขปาถะ** เพื่อเชื่อมสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนย่อยอื่นๆ ผ่านทางชุมชนที่ใหญ่กว่า คือ ชุมชนระดับหมู่บ้าน และชุมชนเครือข่าย โดยสารที่บอกกล่าวออกไปนั้นจะเป็นเรื่องราวที่หลากหลายเฉพาะตัวกลุ่ม เวลา และเหตุการณ์ แต่เหมือนกันตรงที่เป็นการสื่อกันแต่ความจริง ไม่

\* แบบปากต่อปากหรือเล่าต่อกันไป

ปรุงแต่แบบการโฆษณาเรื่องราวข่าวสารที่ส่งถึงกันก็เป็นเรื่องราวที่เป็นจริงของการดำเนินชีวิตในชุมชนที่ต้องช่วยเหลือเอื้ออาทรเป็นหลัก ไม่ใช่ดำเนินธุรกิจที่ล่อหลอกเพื่อเอากำไรระหว่างกัน แม้ที่วงนอกจะมีการสื่อสารด้วยระบบไปรษณีย์ โทรเลข โทรศัพท์ (รวมโทรสาร อินเทอร์เน็ต) ที่ทันสมัยและมาจากต่างประเทศ แต่วงในสื่อสารโดยใช้ภาษาพื้นเมืองของชุมชนชนบทมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่มีการใช้ภาษาต่างประเทศเหมือนในประเทศเจ้าของผู้ผลิตอุปกรณ์สื่อสารเหล่านั้น

เส้นทางสื่อสารในยุคฟังกินเองไม่มีถนนหลวงก็ไม่เคื่องโทร เพราะมีเส้นทางที่ใช้ติดต่อสื่อสารกันเป็นทางเท้าใช้เดินลัดเลาะไปตามพื้นที่ภูมิศาสตร์ และเนื่องจากระบบเครือญาติจะกระจุกอยู่ในชุมชนหมู่บ้านที่ใกล้กันในอาณาเขตประมาณ 2-3 ตำบลเป็นส่วนใหญ่ การเดินทางที่ลำบากจึงไม่เป็นอุปสรรค เพราะไม่จำเป็นต้องเดินทางไปไกลออกนอกท้องถิ่นที่ไม่มีเครือญาติอาศัยอยู่ แม้ต้องการติดต่อสื่อสารนอกเครือญาติก็จะทำผ่านเครือญาติ เช่น การไปพักบ้านญาติต่างชุมชนหมู่บ้านในวัยหนุ่มสาวเพื่อช่วยงานไร่จะเป็นโอกาสพบปะหนุ่มหรือหญิงสาวต่างตระกูลที่จะแต่งงานด้วย เป็นต้น

## 8. การบริหารชุมชน

### 8.1 การบริหารชุมชนหมู่บ้าน

วัฒนธรรมชุมชนในการบริหารกลุ่มต่างๆในชุมชนหมู่บ้านชนบทในยุคฟังกินเอง และในปัจจุบันที่วงในจะอาศัยตัวแสดงหลัก คือ ชุมชนเครือญาติ สภาผู้นำ และชุมชนสภาผู้อาวุโสเป็นพื้นฐาน บนหลักของความสมัครใจทำหน้าที่และคุณธรรมเสมอภาคที่สวมกันได้ได้พอดี โดยพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันแบบแนวราบ เช่น ชุมชนเครือญาติ กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มศรัทธา วัด กลุ่มหัววัด กลุ่มฌาปนกิจศพ เป็นต้น เป็นแบบแผนที่ไม่ส่งเสริมให้ปัจเจกชนคนใดคนหนึ่งก้าวหน้าต่างออกไปเป็นระบบชุมชนเชิงอำนาจแนวดิ่ง และรูปแบบและวิธีการบริหารก็ไม่มีหลักเกณฑ์ที่ตายตัวในแต่ละยุค การดำเนินงานเกิดจากการตัดสินใจร่วมกันในการประชุมชาวบ้านหรือสภาผู้นำหมู่บ้านเป็นแบบประชาธิปไตยโดยตรงที่ให้ผู้นำครอบครัวแต่ละคนจะมาร่วมประชุม เพื่อวางแผนจัดกิจกรรมแต่ละครั้งไม่มีการเขียนไว้เป็นแผนงาน/โครงการและการจัดบันทึกอย่างลายลักษณ์อักษร เพราะกำหนดไว้ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี และฮีตที่เป็นประสบการณ์และอธิบายด้วยภาษาพูดจากคนรุ่นก่อนและปฏิบัติต่อเนื่องกันมาข้ามกาลเวลา สถานที่ และรุ่นคนมาถึงปัจจุบัน ผู้นำวงในที่มีอิทธิพลได้ต้องมีความรู้หลักคำสอนของศาสนาหรือเคยบวชเรียนมาก่อน อาจเรียกว่า **ปราชญ์ชาวบ้าน** หรือ **ภูมิปัญญาชาวบ้าน** ซึ่งส่วนใหญ่มีความรู้ ความสามารถ ฐานะ ทรัพย์สิน และหลักฐานมั่นคงกว่าผู้นำวงนอกปัจจุบันมาก แต่ไม่สนใจจะไปทำหน้าที่เป็น ผู้ใหญ่บ้าน หรือ อบต. แต่จะร่วมทำงานร่วมกันอยู่โดยอยู่ในตำแหน่งประกอบ เช่น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มย่อยที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำกลุ่มดนตรีพื้นเมือง กลุ่มกฐิน กลุ่มผ้าป่า และกรรมการวัด เป็นต้น โดยกลุ่มเหล่านี้จะแสดงบทบาทของชุมชนย่อยที่ฟังกินเองวงในเป็นหลัก และสร้างสรรค์หรือผลิตซ้ำความเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทเพื่อชุมชนหมู่บ้านชนบทเอง กิจกรรมไม่มีการคอร์ปชั่น ตรงกันเป็นกิจกรรมที่ต้องเสียสละเงิน

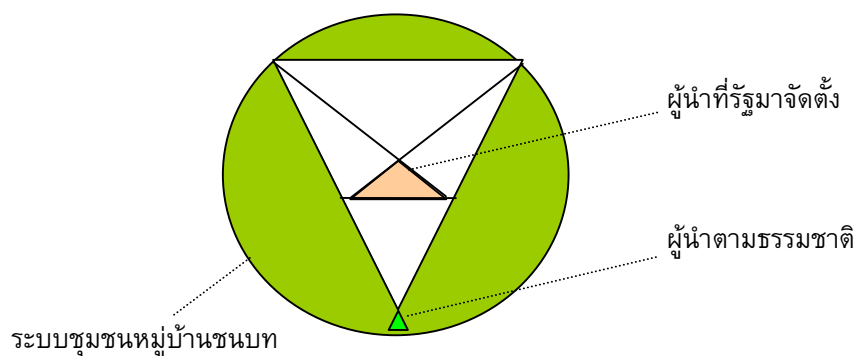


ทอง ทรัพย์สิน เวลา และข้าวของครอบครัวด้วยซ้ำ เช่น กลิ่น ผ่าป่า และงานฉลอง เป็นต้น และการทำงานบริหารไม่จำเป็นต้องมาแยกส่วนตั้งสำนักงานรับผิดชอบแค่การบริหารเหมืองทำงานในบริษัท ผู้นำตามธรรมชาติวงใน สามารถทำงานให้คำแนะนำได้แม้อำนาจยังอยู่ในทุ่งนาของตนเมื่อมีคนเดินทางมาหาเพื่อรับคำแนะนำถึงที่ โดยไม่ต้องหยุดงานในไร่นาของตน

ชุมชนวงในไม่สนใจเข้าร่วมเป็นผู้นำแบบทางการตามแนวทางของรัฐและทุน เพราะเชื่อตามประสบการณ์ของชุมชนหมู่บ้านชนบทที่พบมาตลอดประวัติศาสตร์ชุมชนว่าในระบบที่เป็นทางการและบริษัทแบบชุมชนเมืองแล้วจะมีการคอร์รัปชันหรือแก่งแย่งผลประโยชน์และเอากำไรอย่างไร้คุณธรรม ซึ่งจะนำความเสื่อมเสียคุณงามความดีที่อุตสาหกรรมดีที่อุตสาหกรรมดี เพราะ “เมื่อเข้าร่วมแล้วถ้าไม่กินไม่โกงก็อยู่ร่วมกับเขาไม่ได้” และการเป็นผู้นำกลุ่มวงในร่วมแบบเป็นรองในระบบบริหารแบบองค์กรที่รัฐมาจัดตั้งนั้นเพื่อทำหน้าที่ของอริยะบุคคลชั้นต้นที่มีเจตนาจะสร้างกุศลส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาที่ครอบคลุมวิถีชีวิตการทำงานเพื่อจิตใจที่มีคุณธรรมแบบไม่โกงแม้มีโอกาสและเพื่อถ่วงดุลผู้นำวงนอกนั่นเอง

ขณะที่ผู้นำการบริหารที่รัฐลงมาจัดตั้งในलयยุคกิ่งฟิ่งกันเอง-กิ่งพัฒนานั้นปัจจุบันจะมีหลาย ๆ คนและโครงสร้างวงนอกนั้นจะรวมกลุ่มอยู่ในรูปแบบองค์กรตามแบบระบบชุมชนเมืองที่มีลำดับขั้นของการใช้อำนาจ โดยอยู่ในตรงกลางชุมชนไม่ใช่อยู่สูงสุดตามที่รัฐเข้าใจ นอกจากนี้ระบบชุมชนชนบทที่แท้จริงนั้นมีโครงสร้างเป็นรูปคล้ายไม่มีแบบแผนที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และช่วงเวลา ซึ่งน่าจะคล้ายวงกลมหรือวงเบี้ยวแบบต่างๆ มากกว่าสามเหลี่ยมแบบองค์กร (แต่เป็นสามเหลี่ยมได้ในบางครั้ง) และสามารถหยุดโครงสร้างชั่วคราวและแยกสลายออกเป็นชุมชนเล็กๆ และเร่ร่อนอพยพไปก่อตั้งชุมชนใหม่ได้อีก (ดังเช่นในอดีต) ดังนั้นองค์กรชุมชนที่รัฐส่งเสริมจึงไม่มีทางจะโตและควบคุมโครงสร้างแบบอื่นของชุมชนหมู่บ้านได้ เหมือนกับที่เราไม่สามารถวาดรูปสามเหลี่ยมในวงกลมให้มีพื้นที่มากกว่าวงกลมที่ล้อมสามเหลี่ยมนั้นได้ ดังแสดงในแผนภาพที่ 13

แผนภาพที่ 13 สถานะภาพของผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนหมู่บ้านกับผู้นำที่รัฐมาจัดตั้ง



## 8.2 อาคารที่ทำงานเป็นสัญลักษณ์

อาคารที่ทำงานหรือที่ทำการของกลุ่มผู้นำชุมชนหมู่บ้านชนบทหรือผู้ใหญ่บ้านมาถึงยุค

ปัจจุบันไม่เคยแบบเป็นทางการแยกออกจากครอบครัวผู้นำปัจจุบันเลย เพราะไม่เน้นการมีอาคารที่ทำงานเป็นลำดับแรกในการทำงาน เหมือนสำนักงานอันเป็นสัญลักษณ์ของการบริหารกิจการของหน่วยงานราชการหรือบริษัทเอกชน ซึ่งเป็นแบบชุมชนเมืองที่นำมาใช้กับ สถานีอนามัย โรงเรียน อบต. ตู๋ยามตำรวจ ฯลฯ มุมมองของชุมชนชนบทแล้ว อาคารสำนักงานเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจนิยมที่ล้ำเข้ามาในเขตชุมชนหมู่บ้าน เพราะผู้ใหญ่บ้านตามแบบชุมชนหมู่บ้านวงในนั้นทำหน้าที่บนความเป็นจริงของวิถีชีวิตชุมชนหมู่บ้านที่ตนเป็นก็สมาชิกคนหนึ่ง การปรับตัวโดยมีโครงสร้าง ผู้นำชุมชนหมู่บ้าน 2 วงเช่นนี้เพราะมีนโยบายสาธารณะที่บัญญัติด้วยกฎหมายจากรัฐให้เลือกผู้นำแบบเลือกตั้งมาตั้งแต่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาแบบรวมอำนาจมาถึงปัจจุบันเรียกว่า “ผู้ใหญ่บ้าน” และประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาผู้ใหญ่บ้านต้องมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ 4 ปี และพอหมดวาระแล้วและไม่ประสงค์จะเป็นต่อหรืออายุเกิน 60 ปี แล้วก็ต้องกลับไปเป็นสมาชิกคนหนึ่งๆ ของชุมชนหมู่บ้านเดิมต่อไปจนตาย ไม่สามารถเปลี่ยนหรือแลกหรือข้ามไปเป็นผู้ใหญ่บ้านในชุมชนหมู่บ้านอื่นได้เหมือนผู้จัดการบริษัทในชุมชนเมือง

### 8.3 การบริหารเพื่อสามารถจัดการปัจจัยภายนอกได้

ตั้งแต่ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพัฒนาจนถึงปัจจุบัน และปัจจัยภายในที่สำคัญ คือ จำนวนครอบครัวที่เป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นความสัมพันธ์ภายในชุมชนมีรูปแบบที่หลากหลายและแปลกใหม่เพิ่มขึ้น เนื่องจากการมีชุมชนย่อยเพิ่มมากขึ้นในลักษณะ**ชุมชนเชิงซ้อน** ในโครงสร้างรูปแบบ บทบาทและหน้าที่ยิ่งมากขึ้นจากชุมชนหมู่บ้านอดีตเพราะต้องเกี่ยวข้องกับรัฐและทุน ชุมชนหมู่บ้านสร้างโครงสร้าง**วงนอก**เพิ่มมาจากพื้นฐาน**วงใน**ของชุมชน คือ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต และความเชื่อของชุมชน เพื่อให้สามารถควบคุมปัจจัยภายนอก (ที่เดิมควบคุมไม่ได้) บนที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านให้ได้ เป็นการผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนเองเสมอเพื่อคงความเป็นชุมชนแห่งความสมัครใจ และไม่มีการบิดาบังคับเป็นลายลักษณ์อักษรแต่ทำตามไม่ได้หมด โดยโครงสร้าง**วงนอก**นี้จะประยุกต์จากประเพณีวัฒนธรรมและกฎหมายของภายนอกในชุมชนแต่ละแห่งจึงมีแบบแผนที่ไม่ตายตัว ขึ้นอยู่กับกาละ เทศะ และผู้คน ของชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่ง ส่วนใหญ่เป็นชุมชนกลุ่มย่อยที่ราชการเข้ามาจัดตั้งให้จะมีกติกาข้อบังคับตายตัวในรูปกฎหมายหรือระเบียบ ครอบครัวที่ไม่ยอมรับหรือทำผิดระเบียบก็ออกจากชุมชนหรือกลุ่มเช่นนี้อาจได้รับโทษไม่ให้กลับเข้ามาใหม่อีก ส่วนชุมชนกลุ่มย่อยๆ ของชุมชนหมู่บ้านชนบทวงในหากมีสมาชิกครอบครัวใดไม่สมัครใจร่วมแล้วสามารถออกได้โดยไม่มีคามผิดตามกฎหมาย แต่อาจมีโทษทางสังคมบ้าง เช่น การถูกนินทา ส่วนชุมชนเครือข่ายนั้นจะออกแทบไม่ได้ แต่ก็ไม่บังคับตายตัวถึงความรับผิดชอบที่มีต่อกัน ส่วนชุมชนเพื่อนบ้านหากย้ายครอบครัวไปอยู่หรือตั้งครอบครัวใหม่ในพื้นที่อื่นก็สร้างขึ้นใหม่ได้โดยชุมชนเพื่อนบ้านเก่าบางครอบครัวอาจกลายมาเป็นชุมชนแบบเพื่อนฝูงไป

\*\*\*\*\*

## บทที่ 4

### ชุมชนหมู่บ้าน : ตัวแสดงที่มีปัจจัยภายนอกที่จัดการได้

อัตลักษณ์อย่างหนึ่งของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท คือ การเป็นชุมชนระดับจุลภาค และให้ความสำคัญ และสร้างปัญญาความรู้ในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำกัดอยู่รอบชุมชนหมู่บ้านแบบพอประมาณเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ชิดที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถจัดการกันเองเพื่อนำมาใช้ประโยชน์แบบพึ่งพาหรืออนุรักษ์ควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์แบบยั่งยืนได้ ซึ่งมีอย่างน้อย 3 อย่างคือ 1) ที่ตั้งชุมชนหมู่บ้าน 2) นิเวศน์ชุมชน ซึ่งมี 2 แบบ คือ สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่โดยธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมที่ระบบชุมชนหมู่บ้านร่วมกันสร้างขึ้นมา และ 3) เครือข่ายชุมชนหมู่บ้านชนบท ดังรายละเอียด ดังนี้

#### 1. ที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้าน

ยุคเฟื่องกันเองที่ยังมีการอพยพนั้น ชุมชนหมู่บ้านชนบทที่มีจำนวนไม่กี่ครอบครัว ชุมชนหมู่บ้านเริ่มแรกเป็นฝ่ายตัดสินใจเลือกที่ตั้งที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่จะสามารถจัดการเพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนหมู่บ้าน 4 ประการ คือ

1. ตั้งอยู่บนแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่จะประกันความเพียงพอในการดำรงชีวิตร่วมกันทั้งชุมชนหมู่บ้าน (ไม่ใช่ของปัจเจกชน) เช่น ที่ราบใกล้ป่า ห้วย แม่น้ำ หรือทะเล เช่น ชุมชนบ้านปางเลือกที่ราบเล็กๆ ใกล้ลำห้วย โดยประเมินแล้วว่าประกันความเพียงพอในการผลิตทางการเกษตรสำหรับครอบครัวที่อยู่ในยุคการอพยพย้ายถิ่นบ่อยๆ

2. ตั้งห่างจากระบบชุมชนเมืองที่เป็นศูนย์กลางของอำนาจนิยมของรัฐและทุน แบบที่เรียกว่า “หันหน้าเข้าหาป่า หรือหันหลังให้เมือง”

3. ตั้งห่างจากชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ จนเห็นเขตแดนระหว่างกัน เพราะต้องการมีระบบนิเวศน์ที่มีอาณาเขตกว้างระดับหนึ่งรอบชุมชนหมู่บ้านที่สามารถจัดการร่วมกันได้ และเห็นอาณาเขตของแต่ละชุมชนหมู่บ้านที่แน่นอนได้แม้ไม่ปักป้าย แต่มีทางเดินหรือทางเกวียนเชื่อมติดต่อกันได้ทุกหมู่บ้าน เพราะเป็นชุมชนเปิดต่อชุมชนชนบทด้วยกันเป็นหลัก และระบบเครือญาติจะเป็นสื่อแห่งชุมชนเครือข่ายพื้นฐานที่สำคัญ ซึ่งจะเข้มข้นอยู่ในอาณาบริเวณ 2-3 ตำบลในปัจจุบันเท่านั้น การตั้งชุมชนห่างกันเช่นนี้แสดงถึงความต้องการอิสระเฉพาะหมู่บ้าน เพราะผู้นำชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งไม่สามารถถ้ายะหว่างกันได้เหมือนผู้จัดการบริษัทหรือองค์กรของชุมชนเมือง

4. มีความสะดวกที่จะอพยพต่อไปอีก หากถูกรุกรานจากชุมชนหัวเมืองหรือเกิดโรคระบาด ซึ่งทิศทางของชุมชนหมู่บ้านชนบทหันหน้าเข้าหาป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติ และหันหลังให้ระบบเมืองแล้ว ทิศทางที่มีความสะดวกและปลอดภัย คือ เข้าหาป่าดงดิบไปเรื่อยๆ

แบบแผนนี้ชัดเจนในยุคเฟื่องกันเองที่เต็มไปด้วยสงคราม โรคระบาด และพื้นที่ป่ายังมีมาก

เหลือเฟือ ขณะที่ประชากรยังมีน้อย ส่วนในยุคที่พึ่งตนเอง-กึ่งพัฒนานั้นจะเห็นแบบแผนนี้ในกลุ่มสมาชิกครอบครัวดั้งเดิมหรือวงใน และไม่มีชุมชนหมู่บ้านชนบทที่ไหนที่อยู่เพื่อรอเป็นเมือง หรือร่วมประชุมกันแล้วพากันอพยพเข้ามาอยู่ในเขตเทศบาลและกรุงเทพฯ ทั้งหมู่บ้านมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทย มีแต่เพียงสมาชิกบางคนของครอบครัวและด้วยความจำเป็นในเรื่องการเรียนหนังสือหรือทำงานหาเงิน

### กระจายตัวของชุมชนครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านชนบท

ชุมชนหมู่บ้านชนบทในภาคเหนือที่มักอาศัยอยู่ตามที่ราบยาวๆ ใกล้ลุ่มน้ำหรือลำห้วยใหญ่ๆ บนสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใช่ที่ราบผืนใหญ่และมีความสูงต่ำไม่สม่ำเสมอ มีทางหลวงแผ่นดินตัดผ่านมาได้ประมาณ 50 ปีแล้ว แต่การกระจุกตัวของครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านชนบททั้งหมดก็ไม่ได้มีการขยับออกมาอาศัยอยู่ติดถนนหลวงจนผิดสังเกต มีแต่ถนนหรือซอยที่ต้องตัดเข้าไปหาชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ห่างถนนหลวงออกไป ดังตัวอย่างในชุมชนบ้านปางปัจจุบันมีแบบแผนการกระจุกตัวของการตั้งครอบครัวอย่างน้อย 3 แบบซ้อนกันอยู่ (ดังแสดงในแผนภาพที่ 14) คือ

แผนภาพที่ 14 แบบแผนการตั้งครอบครัวในชุมชนบ้านปาง



1. กระจุกตัวใกล้ลำห้วยและใกล้ที่ราบแปลงใหญ่ ที่เป็นทรัพยากรที่ดินและน้ำที่จำเป็นต่อการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ รวมถึงสามารถจะขยายพื้นที่ต่อไปของลูกหลาน
  2. กระจุกตัวอยู่ใกล้บ้านเรือนของกลุ่มเครือญาติ โดยมีบ้านเก่าผี เป็นศูนย์กลาง
  3. กระจุกตัวรอบวัดประจำชุมชนหมู่บ้าน
- ในทางตรงกันข้ามหมายความว่าเมื่อเวลาผ่านไป 50 ปีหลังการมีถนนหลวง แบบแผนของ

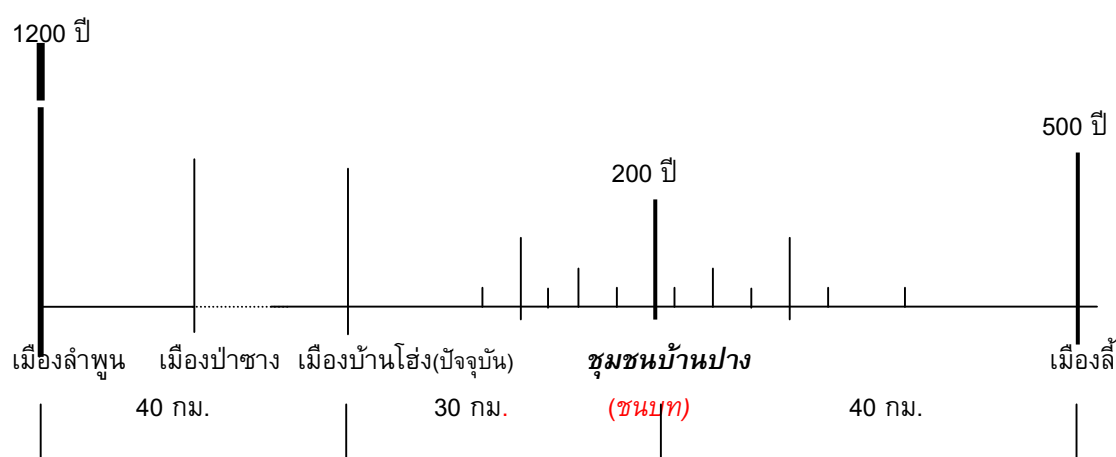
\* บ้านหลังแรกที่สร้างขึ้น ซึ่งปกติ คือ บ้านของปู่ย่า ตายาย และมี ผีเก่า หรือต้นตระกูลที่มีชีวิตอาศัยอยู่

การตั้งครอบครัวไม่เข้ามาระจุกตัวใกล้ถนนหลวงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเมือง (ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนขอบถนน) ยังคงลักษณะตามแบบเฉพาะของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทว่าเป็นอีกระบบหนึ่งที่แตกต่างและต้องการหนีห่างจากระบบชุมชนเมืองได้อย่างชัดเจน โดยปัจจุบันการกระจุกนี้จะนำมาเป็นหลักเกณฑ์แบ่งหมวดของกลุ่มแม่บ้านในการทำกิจกรรมกลุ่ม 10 หมวดร่วมกันใน 2 หมู่บ้าน และจำนวนสมาชิกไม่จำเป็นต้องเท่ากัน กล่าวคือ มีจำนวน 30-60 ครอบครัว ส่วนบ้านศรีบุญเรืองหมู่ที่ 9 เป็นหมู่บ้านตั้งใหม่มาได้ประมาณ 40 ปีที่ผ่านมาจะมีครอบครัวที่ตั้งอยู่ติดถนนหลวงมากกว่าบ้านปาง แสดงถึงรุ่นคนสมัยใหม่นิยมระบบเมืองมากกว่าครอบครัวคนรุ่นก่อน

### การกระจายตัวของชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้านต้องการมีอาณาบริพัทธ์หรืออิสระจากอำนาจของชุมชนหัวเมืองในยุคฟุ้งกันเอง จึงยอมที่จะแตกตัวหรือสลายชุมชนหมู่บ้านใหญ่หรือแบ่งตัวเป็นกลุ่มเล็กๆ ออกมาจากชุมชนหัวเมืองหลังถูกกวาดต้อนหรือเกณฑ์แรงงานไปรับใช้เมือง มาตั้งชุมชนท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมภายนอกที่ชุมชนสามารถจัดการได้ จนมีการรุกรานของจักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียราวพุทธศตวรรษที่ 22 จึงมีโอกาสมิที่ตั้งถาวรของเป็นชุมชนหมู่บ้านแม่ เช่น ชุมชนบ้านปางในภาคเหนือ และบ้านศิ่วรงในภาคใต้ เป็นต้น แต่แบบแผนการแตกตัวยังดำเนินต่อไป จนเกิดชุมชนลูก ชุมชนหลาน ชุมชนเหลน ฯลฯ ที่ทิศทางห่างตามอายุการก่อตั้งชุมชนของชุมชนลูก/หลานและชุมชนแม่จะเป็นแบบสลับฟันปลา (ดังแสดงในแผนภาพที่ 15) กล่าวคือ กลุ่มหมู่บ้านที่เป็นชุมชนลูก/หลาน/เหลนของชุมชนบ้านปาง ตำบลศรีวิชัย อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทที่อายุนานที่สุดในกลุ่มหมู่บ้าน 2 ตำบล 19 หมู่บ้าน ประมาณ

แผนภาพที่ 15 ระยะเวลาก่อเกิดและระยะห่างของชุมชนชนบทที่ศึกษาเทียบกับชุมชนเมืองใกล้ๆ



3,000 กว่าครอบครัวในปัจจุบัน กล่าวคือชุมชนหมู่บ้านแม่ตั้งอยู่ประมาณกึ่งกลางระหว่างเมืองเวียงหนองล่อง (อยู่ติดกับอำเภอบ้านโฮ้งปัจจุบัน) กับเมืองลี้ (หรืออำเภอลี้ปัจจุบัน) ประมาณ 40 กิโลเมตรเท่ากัน ที่มีแบบแผนการเกิดชุมชนลูก 2 หมู่บ้านในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือ 45 ปีหลัง

ก่อนตั้งชุมชนแม่ และระยะทางใกล้เคียงกัน คือ ประมาณ 15 กิโลเมตรทางทิศเหนือและทิศใต้ ต่อมาพร้อมกับชุมชนลูกทั้งสองสร้างชุมชนหลานระหว่างชุมชนแม่และชุมชนลูกทั้ง 2 ข้างในเวลาใกล้เคียงกัน และร่วมกับชุมชนหลาน/หลานในช่วงเวลาและระยะห่างจากชุมชนบ้านปางใกล้เคียงกัน

### ขอบชุมชนหมู่บ้านชนบท

ที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยนั้นยังแสดงนัยของการผสมผสานของทั้งภูมิศาสตร์ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และความหลากหลายทางชีวภาพของนิเวศน์ชุมชน ซึ่งล้วนส่งเสริมการผลิตซ้ำความเป็นชุมชนชนบทอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงพบว่ามีชุมชนชนบทที่ตั้งอยู่ห่างจากถนนหลวงออกไปเป็นจำนวนมากว่าตั้งอยู่ติดถนนหลวง และเมื่อมีถนนหลวงผ่านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา ชุมชนหมู่บ้านแบบชนบทแบบดั้งเดิมในตำบลหรือครอบครัวดั้งเดิมในชุมชนหมู่บ้านก็ยังคงตั้งอยู่บนที่ตั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่ไม่อพยพย้ายออกมาตั้งบ้านเรือนตามขอบถนนหลวงจนผิดปกติ ดังแสดงในแผนภาพที่ 16 ซึ่งจะพบว่าศูนย์กลางหมู่บ้านในตำบลศรีวิชัยไม่อยู่ที่ขอบถนนหลวง ยิ่งไปกว่านั้นชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งใหม่ไม่ถึง 10 ปี อย่างบ้านแม่ฮิโและบ้านใหม่สุขสันต์ กลับมีที่และศูนย์กลางห่างออกไปแบบไม่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของถนน ซึ่งถือว่าเป็นขอบชุมชนหมู่บ้านชนบท เพราะถนน

แผนภาพที่ 16 ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางของชุมชนหมู่บ้านชนบทกับถนนหลวงที่เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเมือง



ศูนย์กลางชุมชนหมู่บ้าน

หลวงเป็นสัญลักษณ์และสื่อของระบบชุมชนเมือง (ที่อาจเรียกว่าสังคมขอบถนน) ที่ยื่นเข้ามาหา ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท มีเพียงลูกหลานของครอบครัวที่มีที่ดินติดถนนอยู่แล้ว หรือครอบครัวที่อพยพมาจากชุมชนเมืองที่มาซื้อที่ดินที่ติดถนนจากครอบครัวดั้งเดิม โดยครอบครัวเหล่านี้จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ผสมผสานเอาระบบชุมชนเมืองมาใช้เข้มข้น เช่น ครอบครัวที่เปิดหน้าบ้านเป็นร้านค้าขายผลผลิตการเกษตร และ ขายสินค้าจำเป็นในชีวิตประจำวันที่รับซื้อมาจากในเมืองให้ครอบครัวต่างๆในหมู่บ้าน ขอบชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เป็นเส้นตรงผ่านกลางหมู่บ้านบนสองข้างทางใกล้ถนนหลวงหรือถนนที่ต่อจากถนนหลวงเข้าไป ซึ่งในชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ห่างจากถนนหลวงจะไม่ค่อยเห็นแบบแผนที่ชัดเจนเหมือนชุมชนที่ตั้งติดทางหลวงสายหลักที่เชื่อมระหว่างชุมชนเมืองใหญ่ด้วยกันและต่อเชื่อมลงไปถึงเมืองหลวง คือ กรุงเทพมหานคร

## 2. นิเวศน์ชุมชน

### ความหลากหลายทางชีวภาพ

บริเวณชุมชนหมู่บ้านชนบทอย่างชุมชนบ้านปาง อยู่ในติดป่าธรรมชาติเขตร้อนชื้น โดยในยุคหนึ่งๆเอง ในช่วงประมาณ 50 แรกของการก่อเกิดชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนอยู่ร่วมกับป่าโดยไม่ตัดต้นไม้ เพราะเกินความจำเป็นและไม่คิดจะตั้งบ้านเรือนถาวร โดยคนในชุมชนบอกว่าไม่เคยตัดไม้ในป่า เพราะนอกจากวิสัยไม่สร้างบ้านด้วยไม้สักถาวรแล้ว ยังไม่กลัวอำนาจรัฐที่ห้ามตัดไม้ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าเป็นเสียงเดียวกันว่า “ในช่วงที่ป่าอุดมสมบูรณ์อยู่นั้น คนในชุมชนไม่กล้าตัดไม้สัก แม้แต่จะเอามาแค่ทำด้ามกระบวยตักน้ำ” แต่พอเริ่มยุคกิ่งฟุ้งกันเอง-กิ่งพัฒนามีบริษัทตัดไม้ของต่างชาติจากพม่าที่เข้ามาตัดไม้ผ่านด่านแม่สอด (จังหวัดตากปัจจุบัน) เข้ามาตัดไม้ในและรอบชุมชนจนหมดสิ้น ซึ่งด้านหนึ่งการตัดไม้สักใหญ่ก็เป็นข้อดีอย่างหนึ่งสำหรับคนในชุมชน หมู่บ้านชนบทแถบนั้น ที่จะสามารถหักล้างทางพง จับจองที่ดิน ทำนาทำไร่ ตั้งบ้านเรือนใหม่ และขยายพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านได้ง่าย แต่ความอุดมสมบูรณ์ก็ยังมีมาก “เพราะแค่กิ่งที่คืนไว้ไม่กี่เดือนต้นไม้ เถาวัลย์ และหญ้าต่างๆที่ไม่ถูกตัดและยังมีรากและเมล็ดตกค้างอยู่ก็จะงอกงามคลุมดินท่วมศรีษะอย่างรวดเร็ว” และแม้การขยายพื้นที่ทำกินจะเป็นสิ่งผิดกฎหมายก็ยังทำกันอยู่จนถึงปัจจุบัน

หลังปี พ.ศ. 2515 เมื่อมีถนนหลวงผ่านชุมชนหมู่บ้านกลายเป็นทางลาดยาง การปลูกพืชเชิงเดี่ยวก็เริ่มต้นขึ้น ตั้งแต่ลำไย กระเทียม หอมแดง พริก มะเขือ เป็นต้น และการใช้สารเคมี ปุ๋ยก็แพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ต่อมาชุมชนหมู่บ้านชนบทเกิดการปรับตัวโดยใช้ภูมิปัญญาจากที่พบเห็นในธรรมชาติรอบชุมชน คือ เลิกปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่อายุสั้น เพราะเสี่ยงกับการขาดทุน และเสี่ยงต่อการต้องซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในราคาที่แพงมาก แล้วหันมาปลูกพืชยืนต้นที่อายุนานๆ ที่เรียนรู้จากป่า คือ ลำไย มะม่วง เป็นต้น อีกประการหนึ่งสามารถคุมดินไม่ให้ต้นไม้ชนิดอื่นงอกได้และสามารถอ้างกรรมสิทธิ์ครอบครองและออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินแปลงนั้นได้ภายหลัง

### พื้นที่ป่าลดลง

เนื่องจากภูมิประเทศเป็นบริเวณป่าที่อุดมสมบูรณ์ ห่างถนนหลวงที่ทอดยาวตามแม่น้ำลำจาก



ทิศเหนือไปได้ จึงมีพื้นที่ป่าห่างถนนออกไปทางทิศตะวันออกและตะวันตกไปไกลถึง 30 กิโลเมตร การบุกรุกที่ดินป่าจึงยังคงมีต่อไปและลึกเข้าไปเรื่อย ๆ ซึ่งจากคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่ศูนย์ควบคุมโรคติดต่อเขต 3 จังหวัดเชียงใหม่ที่มาทำวิจัยเรื่อง ยุงในชุมชนหมู่บ้านปางนี้ในปี 2545 บอกว่าจากภาพถ่ายทางอากาศพบว่าชุมชนบ้านปางที่ทำให้เนื้อที่ป่าหายไปจากแผนที่มากเป็นลำดับต้นของอำเภอสี จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน นิเวศน์ชุมชนหมู่บ้านชนบทเสื่อมโทรมลงไปเรื่อยพร้อมกับการดำเนินโครงการพัฒนาของรัฐในชุมชนหมู่บ้านอย่างต่อเนื่องหลังการเข้ามาตัดไม้สักของนายห้างฝรั่ง จนปัจจุบันน้ำห้วยจะไม่ไหลในหน้าแล้งอีกแล้ว

ชุมชนครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านและจากต่างอำเภอที่เคยอาศัยป่าดงดิบรอบชุมชนหมู่บ้านที่มีเนื้อที่กว้างขวางเป็นแหล่งอาหาร ของใช้ สมุนไพร การขาดความอุดมสมบูรณ์ จึงต้องเดินทางเข้าไปในป่าไกลจากถนนหลวงมากเกิน 10 กิโลเมตรจึงจะหาได้ และไฟป่าก็จะเกิดปีละ 2 ครั้งทำให้ต้นไม้เล็กและความอุดมสมบูรณ์ลดลงจากป่าลำบากและน้อยลง วงในของชุมชนเห็น การเผาป่า ในความหมายที่แตกต่างไปจากรัฐ คือ เห็นว่าจะทำให้ไม่เกิดไฟป่าที่รุนแรง เพราะจะเผาก่อนที่ใบไม้จะแห้งมาก ๆ และเผาอีกครั้งตอนใบที่แห้งจากไปป่าครั้งแรกแล้วหล่นลงมา และจะทำให้เห็ดออกมากเพราะได้ขึ้นได้ และเข้าไปเก็บหาของป่าสะดวก โดยที่ไม่ต้นใหญ่จะไม่ได้รับผลจากไฟป่าที่เผาเมื่อยังมีใบแห้งไม่มาก แม้รัฐโดยกรมป่าไม้จะห้าม กำหนดบทลงโทษ และมีอาสาสมัครชาวบ้านร่วมอยู่ด้วย แต่ก็ไม่เคยจับคนที่เผาป่าได้เลยสักคนทั้งที่มีการเผาป่าปีละ 2 รอบทุกปี ซึ่งไฟจะไม่สามารถเข้าไปถึงความสดและเขียวชะอุ่มของป่า ดงดิบธรรมชาติ แต่ก็ถูกรุกเข้าไปเรื่อย ๆ ขณะที่เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ไม่เห็นว่าการเผาป่าทำให้ต้นไม้เล็ก ๆ ตาย ซึ่งชาวบ้านก็แย้งว่า หากไม่เผาเมล็ดก็จะไม่ตกถึงพื้นดินและไม่งอกใหม่อีกในฤดูฝน เพราะเห็นด้วยตาว่าป่าที่ถูกเผาปีละ 2 ครั้งที่ไหนก็ยังมีความชื้นอยู่เหมือนเดิม เป็นความเห็นที่ต่างกันและรัฐเองก็ไม่เคยรับฟังชุมชน ประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ได้มาจนถึงปัจจุบัน

### ที่ดินถูกเปลี่ยนมือ

หลังยุคกึ่งพึ่งตนเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบรวมอำนาจผืนป่าและที่ดิน น้ำ อากาศ และ ป่าถูกทำลายไปมากจากระบบทุนนิยมต่างประเทศที่รัฐเปิดทางให้เข้ามาตัดไม้ใหญ่ น้ำเริ่มแห้งในหน้าแล้ง และเกิดความสะดกในการถางป่ามาเป็นที่ดินสำหรับทำไร่ของครอบครัวในชุมชนชนบทที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ จนปัจจุบันจำนวนที่ดินมีจำนวนไม่เพียงพอจะแบ่งกันเพื่อจับจองใหม่ได้อีกต่อไป ส่วนที่จับจองอยู่ปัจจุบันก็เกิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่อยู่ระดับใกล้ชิดกับคนใน ชุมชน ส่วนใหญ่จะร่วมกับทั้งนายทุนภายนอกชุมชน และคนในชุมชนบางส่วนหลอกลวงรัฐและชุมชนเอง โดยการรับสินบนจากคหชนนอกบางคนในการออกเอกสารสิทธิ์แก่ครอบครัวในชุมชนชนบทเป็นลำดับแรก แล้วนายทุนในเมืองค่อยเข้าไปซื้อต่อในราคาถูกอีกทีหนึ่ง

สภาพป่าในปัจจุบันในรัศมี 10 กิโลเมตรรอบชุมชนหมู่บ้านมีการถางโดยใช้รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่เพื่อปลุกสวนลำไยเป็นแปลง ๆ และเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีนายทุนจากเมือง

\* นายทุนฝรั่งที่ได้รับสัมปทานจากรัฐในการตัดไม้สัก ซึ่งคนในชุมชนจะไม่เข้าใจระบบบริษัทแบบฝรั่ง



เชียงใหม่หรือต่างจังหวัด รวมทั้งกรุงเทพฯ ได้เข้ามาขว้างซื้อที่ดินจากครอบครัวในชุมชนรวมเป็นแปลงใหญ่ๆ แล้วปลุกสำไยเป็นสวนสมัยใหม่ขนาดใหญ่และจ้างคนในชุมชนที่เป็นเจ้าของเดิมบางรายเป็นคนงานเฝ้า รวมถึงจ้างคนงานชาวพม่ามาเป็นแรงงานรับจ้างรายเดือนโดยไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน มีการตัดถนนลูกรังและนำไฟฟ้าเข้าไปสู่สวนเหล่านั้น

สภาพความแห้งแล้งจะเกิดขึ้นชัดเจนหลังการขุดอ่างเก็บน้ำกันลำห้วยแม่ปางในปี พ.ศ.2539 เป็นเหตุให้น้ำในลำห้วยไม่ไหลมายังที่นาที่อยู่ติดถนนหลวงทางทิศตะวันตกอีกเลย และบริเวณนั้นจึงเริ่มมีการสร้างบ้าน และทำสวนสำไยแทนการทำนา การสร้างฝายคอนกรีตเสริมเหล็กในลำน้ำลี้<sup>\*\*\*</sup> ที่ไหลเลาะไปตามซอกเขาเกือบทุกระยะ 5-10 กิโลเมตร หรือเกือบทุกหมู่บ้านประมาณ 15 แห่งของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐไม่ได้ทำให้ปริมาณน้ำในหน้าแล้งมีเพียงพอที่จะไหลไปตามคลองชลประทานคอนกรีตที่ยาวหลายสิบกิโลเมตรทุกฝ่ายได้ทั้งปี ในชุมชนบ้านปางเริ่มเกิดการแย่งน้ำในหน้าแล้งมา 2-3 ปี โดยการลักลอบสูบน้ำหน้าฝายด้วยเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่ของนายทุนที่อยู่ใกล้ๆ และมีสวนสำไยพื้นที่มากมาย ซึ่งชุมชนยังรวมตัวไม่ติดในการแก้ไขปัญหานี้ เพราะน้ำในหน้าฝนจะเพียงพอต่อการทำนาตามวัตถุประสงค์ของรัฐที่ลงไปดำเนินการ และพื้นที่การทำนาก็ลดลงเพราะเปลี่ยนมาเป็นการทำสวนสำไยที่ได้เงินก้อนโตๆ ดีกว่าและเก็บผลได้หลายปีโดยไม่ต้องปลูกใหม่ เพราะเป็นไม้ยืนต้น แต่ปัญหาเกิดในหน้าแล้งเพราะรูปแบบการใช้ น้ำของแต่ละคนและช่วงเวลาต่างกันมาก บางครอบครัวใช้จากบ่อบาดาล ซึ่งเจาะข้างๆ ลำน้ำ บางครอบครัวสูบจากลำคลอง บางครอบครัวสูบจากฝาย บางครอบครัวมีสระของตนเอง บางครอบครัวมีบ่อบาดาลน้ำลึกของตนเอง บางครอบครัวใช้น้ำประปาภูเขา เป็นต้น

### เกษตรผสมผสาน

อาหารในชุมชนเป็นอาหารที่หาหรือปลูกโดยอาศัยความสมบูรณ์จากธรรมชาติ โดยพืชผักผลไม้มีอุดมสมบูรณ์ในชุมชน โดยเฉพาะผลไม้มีหลายชนิดและมีทุกรส ทุกฤดูหมุนเวียนให้กินได้โดยไม่อด หรือต้องถนอมเก็บไว้กิน แต่กินสด ๆ ก็เหลือเ็นาร่วงหล่นเป็นจำนวนมาก การดำรงชีวิตโดยรวมตั้งแต่ยุคพึ่งกันเองมาถึงปัจจุบันในวงใน ครอบครัวเพาะปลูกแบบธรรมชาติ คือ ให้เป็นไม้ยืนต้นเป็นพันธุ์พื้นเมือง ที่คัดพันธุ์โดยวิธีเลือกพ่อพันธุ์ที่ออกลูกตก อาจเพราะด้วยเมล็ด หรือตอน และดูแลง่ายเพราะไม่ต้องรดน้ำมาก ส่วนใหญ่ไม่ต้องรดเลย เช่นมะม่วง ขนุน มะเฟือง มะไฟ มะกรูด มะนาว มะพร้าว ส้มโอ กระท้อน น้อยหน่า เป็นต้น ไม้ใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ส่วนพืชล้มลุกก็จะปลูกครั้งเดียวในพื้นที่เดิม เช่น ตำลึง มะระ ผักบุ้ง พริก มะเขือ ที่ให้ผลตามฤดูกาลทุกปี และบางชนิดที่ต้องปลูกใหม่ทุกปีก็จะเก็บคัดพันธุ์เอง เช่น ข้าวโพดสารี แตงต่าง ๆ พัก พริก มะเขือ หอม กระเทียม เป็นต้น รวมถึงสัตว์พื้นบ้าน เช่น ไก่ เป็ด ห่าน ปลา ผึ้ง หมู วัว ควาย เป็นต้น ยุคพึ่งกันเองเรียกว่า **พืชผักสวนครัว** หรือปัจจุบันราชการเรียกว่า **เกษตรผสมผสาน** เพราะจะสามารถลดต้นทุนการผลิตทั้งในแง่การหาพันธุ์ เวลาดูแล เป็นต้นี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของดิน การประกันการมีพืชผักผลไม้ที่

\*\*\* คำว่า ลี้ ในภาษาพื้นเมืองแปลว่าลี้ลับ เพราะแม่น้ำลี้ไม่สามารถมองเห็นได้แม้ยืนอยู่บนภูเขา

คุณภาพเหมือนเดิมกินในปีต่อไป และรักษาสภาพแวดล้อมแบบอยู่ร่วมกับธรรมชาติให้มากที่สุด การอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ทำให้มีปัจจัยมี 4 เหลือเฟื้อ ไม่จำเป็นต้องหาเงินมากมายไปซื้อกินเพิ่มเติมอีก เพราะมีหลากหลายจนกินไม่หมด โดยเฉพาะในช่วงหน้าฝน ดังนั้นเงินตราในสภาพเช่นนั้น จึงไม่จำเป็น และไม่มีคุณค่าเท่ากับปัจจัย 4 ได้

### 3. เครือข่ายชุมชนหมู่บ้านชนบท

ชุมชนหมู่บ้านมีเครือข่ายกับชุมชนหมู่บ้านชนบทด้วยกัน เพราะเป็นสิ่งแวดล้อมภายนอกที่สามารถจัดการหรือควบคุมได้แบบแทบไม่ต้องจัดการ เพราะต่างมีวัตถุประสงค์ แบบแผนสมาชิก วัฒนธรรม และแนวทางการดำเนินชีวิตแบบเดียวกัน เพียงแต่เป็นอิสระจากกัน ต่างไม่เป็นชุมชนเชิงการเมืองที่จะพยายามรวมตัวกันเป็นเมืองเพื่อแข่งกับชุมชนเมืองเดิมที่มีอยู่ จึงพบว่าไม่มีตำบลหรืออำเภอหรือจังหวัดกระเหรี่ยงในประเทศไทย ทั้งที่มีจำนวนประชากรมากพอจะรวมกันได้มากกว่า 1 จังหวัด

ภายใต้ความสัมพันธ์กับชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยในยุคฟุ้งกันเอง การติดต่อสื่อสารกันบนพื้นฐานของเครือญาติ เศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน และวัฒนธรรมชุมชน ในกลุ่มชุมชนหมู่บ้านชนบทด้วยกันที่มีความเข้มข้นประมาณ 2-3 ตำบลเท่านั้น โดยใช้ทางเดินเท้าหรือทางเกวียนที่ลัดเลาะไปตามภูมิประเทศ จนรัฐและทุนตัดถนนหลวงผ่านชุมชนหมู่บ้านและมีการคมนาคมสะดวกมากขึ้นในยุคที่ฟุ้งกันเอง-กึ่งพัฒนา แต่เมื่อพิจารณาถึงการปรับวิถีการดำเนินชีวิตที่ผสมผสานเอาระบบชุมชนเมืองที่ผ่านเข้ามาเพราะการติดต่อสื่อสารกับระบบเศรษฐกิจและสวัสดิการตามระบบชุมชนเมืองที่ผ่านมาจากถนนหลวงแล้ว การปรับตัวยังมีมากมายน้อยต่างกันไปในแต่ละชุมชนหมู่บ้าน กล่าวคือ ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เก่าแก่และมีที่ตั้งอยู่ไกลจากระบบชุมชนเมืองที่สุดอย่างชุมชนบ้านปางและหมู่บ้านใกล้เคียงได้รับประโยชน์จากโครงสร้าง-หน้าที่ในกระบวนการทางเศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน ฯลฯ จากชุมชนหมู่บ้านชนบทอื่นที่ตั้งอยู่ใกล้เมืองกว่า ที่เรียกว่า “**ชานชนบท**” เช่น ชุมชนบ้านห้วยกาน ในเขตอำเภอบ้านโฮ่ง ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านชนบทเดิมแต่่วงนอกผสมผสานเอาวิธีการดำรงชีวิตตามระบบเศรษฐกิจตลาดแบบเมืองมาใช้มากกว่าชุมชนอื่นๆ ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นแหล่งกระจายสินค้า และบริการที่มาจากระบบชุมชนเมืองเป็นหลัก สินค้าชุมชนที่นี่จะถูกกระจายไปให้ชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ โดยจะมีแม่ค้าจากชุมชนหมู่บ้านชนบทที่ตั้งอยู่ห่างไกลออกไปรับซื้อมาจำหน่ายในร้านค้าย่อยที่ตั้งเรียงรายอยู่ที่**ขอบชุมชนหมู่บ้านชนบท**หรือขอบทางหลวงเป็นส่วนใหญ่

ปัจจุบันชุมชนหมู่บ้านที่ทำโครงสร้าง-หน้าที่ของ “**ชานชนบท**” ให้แก่หมู่บ้านชุมชนชนบทที่อยู่ห่างชุมชนเมืองออกไปมีจำนวนเพิ่มขึ้น แต่ขนาดเล็กกว่าบ้านห้วยกาน และกระจายไปเป็นระยะของถนนหลวง โดยกำหนดจากขนาดของชุมชนหมู่บ้าน (ที่ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ห่างออกไปจากถนนหลวง) แสดงว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนระบบกึ่งฟุ้งกันเอง-กึ่งพึ่งตลาดแบบทุนนิยมที่ผสมผสานเอาระบบการซื้อ-ขายแบบชุมชนเมืองเข้ามาเป็นบางส่วนที่วงนอกในวิถีแบบชุมชนชนบทดั้งเดิมที่เพิ่ม

\* เป็นร้านค้าที่ใช้ตัวบ้านของครอบครัว โดยเปิดบริการเช้ามีดจนค่ำไม่มีคนมาซื้อ ไม่ได้แยกออกเป็นเอกเทศ

ขึ้นตามจำนวนสมาชิกคือจำนวนครอบครัวชนบทโดยรวมเพิ่มขึ้น ขณะที่ส่วนสินค้าหรือผลผลิตเกษตรจากระบบชุมชนชนบทที่จะผ่านไประบบเมืองนั้นไม่ผ่านตลาดนี้ จะมีพ่อค้าคนกลางเข้าไปซื้อในราคาถูกจากในชุมชนหมู่บ้านโดยใช้รถปิคอัพหรือรถล้อไปขายในเมืองโดยตรง

เครือข่ายชุมชนส่วนอื่นๆได้กล่าวบ้างไว้แล้วในหน้า 18-19 แล้วข้างต้น

สรุปแล้วตัวแสดงร่วมของระบบเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนคือ ชุมชนหมู่บ้านชนบทแบบฆราวาสหรือสามัญชนที่เป็นอีกระบบหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์ของพลวัตของการรักษาความสมดุลเชิงโครงสร้างขององค์ประกอบที่เป็นทั้งกายภาพ จิตวิญญาณ และวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นชุมชนเปิดจึงเกี่ยวข้องกับปัจจัยแวดล้อมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งหากพิจารณาเชิงระบบและมุมมองของชุมชนแล้วจะมีทั้ง 1) ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่จัดการเองได้ผ่านระบบของตัวแสดง จะทำให้เห็นปรากฏการณ์เชิงประวัติศาสตร์และโครงสร้าง-หน้าที่ 2) ระบบทั้งสองที่มีพลวัต ศักยภาพ ความยั่งยืน และความหวังต่อสังคมไทยในอนาคต 3) ปัจจัยภายนอกที่ชุมชนหมู่บ้านจัดการเองไม่ได้ คือ นโยบายสาธารณะที่มาเกี่ยวข้อง โดยเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนมีพลวัตจากยุคเฟื่องขึ้นเองในอดีตที่ชุมชนชนบทอยู่ร่วมกันและพึ่งพาเฉพาะสภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่จัดการเองได้สอดคล้องตามหลักพุทธศาสนาจนฝังในจิตวิญญาณมาหลายพันปี

ต่อมาเมื่อเป็นชุมชนมีการตั้งถาวร (ช่วง 200 ปีก่อนมาถึงปัจจุบัน) จึงจำเป็นต้องเกี่ยวข้องแบบถูกกระทำกับปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอกที่จัดการเองไม่ได้ คือ รัฐและทุนที่เกิดมาภายหลังหรือตั้งแต่เกิดรัฐชาติ พ.ศ. 2417 ระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทในยุคนี้พึ่งกันเอง-พึ่งพึ่งรัฐและทุนได้สร้างโครงสร้างวงนอกขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ป้องกันและประยุกต์สิ่งที่มีประโยชน์จากภายนอกมาใช้ แทนแต่ดั้งเดิมที่หลบไปอยู่ในโครงสร้างวงใน หรือเพื่อสามารถใช้สิทธิชุมชนในการจัดการหรือควบคุมปัจจัยภายนอกที่เข้ามาภายหลังบนที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านชนบท ดังนั้นเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทในตัวแสดงจึงยังคงยั่งยืนและมีพลวัตของศักยภาพการพึ่งกันเองข้ามกาลเวลาและรุ่นคนมาได้ถึงปัจจุบัน

\*\*\*\*\*

### ส่วนที่ 3

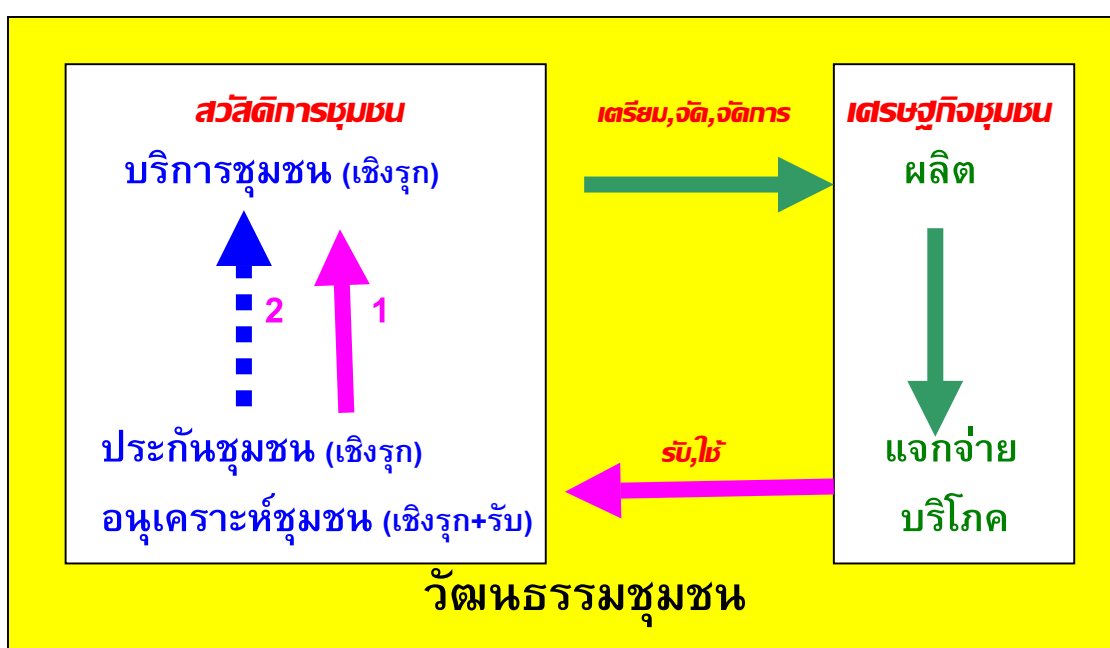
#### ระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบสวัสดิการชุมชน

#### บทที่ 5

#### ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชน

ระบบสวัสดิการชุมชนเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจชุมชน โดยระบบสวัสดิการชุมชนเป็นโครงสร้างเชิงสังคมและวัฒนธรรมที่จัดเตรียมแรงงาน ทักษะและประสบการณ์ในเรื่องการจัดและจัดการของแรงงานในรูปชุมชน เช่น ชุมชนครอบครัว ชุมชนการลงแขก ฯลฯ แก่กระบวนการผลิตในระบบเศรษฐกิจชุมชน และผลผลิตและผลลัพธ์ที่ได้ตามกระบวนการแจกจ่ายและบริโภคของเศรษฐกิจชุมชนจะถูกส่งคืนมาให้ระบบสวัสดิการชุมชนได้รับและได้ใช้เพื่อกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการอยู่กินอย่างพอดีและความสุขร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง สวัสดิการด้านอาหารและน้ำดื่มในยุคพึ่งตนเองได้จากระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นแบบเศรษฐกิจยังชีพที่พอเพียงโดยอัตโนมัติ เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านชนบทตั้งอยู่ในที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของนิเวศน์ชุมชนที่ชุมชนที่หมู่บ้านสามารถจัดการเองได้ และจะหมุนเวียนความสัมพันธ์ในองค์ประกอบของกระบวนการระหว่างกันเป็นวัฏจักรการผลิตซ้ำรอบต่อไปในชุมชนย่อยระดับต่างๆ ที่เป็นตัวแสดง (ดังแสดงในแผนภาพที่ 17) โดยกิจกรรมพื้นฐานในกระบวนการเศรษฐกิจชุมชนชนบทที่ผลิตในรอบแรกให้แก่ระบบสวัสดิการชุมชนแบบองค์รวมที่จำเป็นมากที่สุดในยุคที่ชุมชนมีที่ตั้งถาวร คือ สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย ซึ่งรวมที่ดิน

แผนภาพที่ 17 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน และวัฒนธรรมชุมชนชนบท



บ้านเรือนและของใช้ในครัวเรือนต่าง ๆ ซึ่งอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในที่ตั้งของชุมชนนั้นเอง ไม่ได้ซื้อทั้งหมดเหมือนการไปอยู่ในบ้านจัดสรรในระบบชุมชนเมือง

โครงสร้าง-หน้าที่และกระบวนการทั้งหมดของความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนนี้จะยกระดับเชิงนามธรรมจิตวิญญาณหรือศีลธรรมที่จะส่งผลให้เกิดพฤติกรรมร่วมกันเรียกว่า **วัฒนธรรมชุมชน** ซึ่งเป็นโครงสร้างที่เป็นนามธรรมที่สูงกว่าระบบทั้งสองที่จะส่งอิทธิพลย้อนกลับมาทำหน้าที่ 2 อย่างในเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท คือ

1. เชิงนามธรรมในฐานะจิตวิญญาณชุมชนที่เป็นพื้นฐานของความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และแนวทางการดำเนินชีวิตในชุมชนระดับต่าง ๆ ในชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งจะสอดคล้องกับปรัชญาของพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนยกให้เป็นจิตวิญญาณของผีหรือธรรมชาติที่ปวงชนที่ไม่ได้พัฒนาจิตใจตนเองด้วยหลักธรรมสอนของศาสนาไปอธิบายหลักการเหตุผลได้ชัดเจนด้วยตนเอง

2. พฤติกรรมหรือวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนระดับต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลผลิตจากการผลิตซ้ำของระบบทั้งสองที่ไปด้วยกันและเกิดขึ้นในระบบชุมชนชนบทระดับต่าง ๆ บนที่ตั้งและนิเวศของชุมชนหมู่บ้านและครอบครัว ฯลฯ พลวัตเหล่านี้ดำเนินไปตามกลางการโต้ตอบกับอยู่กับกาลเวลา และสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกระบบชุมชนชนบทที่ชุมชนหมู่บ้านจัดการเองได้

โดยผลผลิตที่ระบบเศรษฐกิจชุมชนส่งให้แก่ระบบสวัสดิการชุมชน**รับและใช้**ในกระบวนการหรือกิจกรรมสวัสดิการชุมชนนั้นเป็นกระบวนการแบบเบ็ดเสร็จ (On Stop Service) เพราะอยู่ภายใต้ระบบวัฒนธรรมชุมชนและระบบชุมชนหมู่บ้านระดับจุลภาคที่เป็นตัวแสดงเดียวกัน และสามารถ**ประเมินผล**ความพอใจและขนาดของความเพียงพอเชิงปริมาณของสวัสดิการชุมชนที่ได้รับในระบบชุมชนที่เป็นตัวแสดงเดียวกันนั้นได้ในตัวเช่นกัน โดยเฉพาะชุมชนครอบครัวที่จะเปรียบเทียบระหว่างวัตถุประสงค์ที่กำหนดเองและผลผลิต/ผลกระทบที่ออกมาและรับผลเอง การที่กระบวนการที่จัด รับผิดชอบ และประเมินผลแบบเบ็ดเสร็จในระบบเดียวกันเช่นนี้ จึงเกิดหลักประกันแก่ทุกส่วนในระบบชุมชนหมู่บ้านที่เป็นตัวแสดง และสร้างความมั่นคงและความยั่งยืนแก่ระบบเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนขาลง รวมถึงวัฒนธรรมชุมชนขาลงรอบต่อไป ดังนั้นเศรษฐกิจชุมชนและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทในตัวแสดงจึงยังยั่งยืนและมีพลวัตข้ามกาลเวลาและรุ่นคนมาได้ถึงปัจจุบันได้ แม้จะต้องสูญเสียองค์ประกอบหลายส่วนเพื่อสร้างนวัตกรรมของโครงสร้าง**วงนอก**ไว้โต้ตอบสภาพแวดล้อมภายนอกที่ชุมชนหมู่บ้านจัดการหรือควบคุมไม่ได้อย่างรัฐและทุนที่มีวัฒนธรรมเชิงกลไกและอำนาจคือ นโยบายสาธารณะ แต่ก็ได้รับผลดีที่จะเกิดขึ้นในภาพรวมของระบบชุมชนชนบทที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านจากนวัตกรรมการปรับตัวโดยสร้างวงนอก ที่เกิดจากภูมิปัญญาของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยที่นามหัศจรรย์ มีศักยภาพ และสร้างประโยชน์แก่ระบบชุมชนชนบททุกองค์ประกอบในบริบทสมัยใหม่ได้มาก และสามารถเป็นความหวังสำหรับการดำรงอยู่ของสังคมไทยโดยรวมต่อไปได้ถึงในอนาคต

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนกับสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยในมุมมองของระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีกระบวนการเริ่มจากการผลิตไปสู่กระบวนการแจกจ่ายและบริโภคนั้น เมื่อพิจารณาความเกี่ยวข้องกับกระบวนการ 3 อย่างตามประเภทของสวัสดิการชุมชนแล้ว เศรษฐกิจชุมชนจะไม่เริ่มการผลิตที่ตรงกับกระบวนการของสวัสดิการชุมชนด้านการประกันชุมชน ซึ่งเป็นระบบชุมชนหมู่บ้านที่เป็นตัวแสดงถือว่าปัจจัยพื้นฐานต่างๆของการคงอยู่และความเป็นจริงของตัวแสดง (ดังแสดงในแผนภาพ 16) ข้อเท็จจริงนี้จะไม่ถูกค้นพบหากนักนโยบายสาธารณะแยกกันวางนโยบายเศรษฐกิจชุมชนออกจากนโยบายสวัสดิการชุมชน และนโยบายจะขัดแย้งและไม่เกิดผลดีในขั้นการนำนโยบายไปปฏิบัติ และประเมินผลทั้งที่มีตัวแสดงเดียวกัน

โดยระบบสวัสดิการชุมชนชนบทที่ไปสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนชนบทและรับหรือใช้ผลผลิตจากระบบเศรษฐกิจชุมชนชนบทมาผลิตซ้ำกระบวนการและกิจกรรมในระบบสวัสดิการชุมชนชนบทอีกครั้งนั้นสามารถแบ่งได้ 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ การประกันชุมชน การบริการชุมชน และการอนุเคราะห์ชุมชนชนบท และแต่ละประเภทต่างมีพลวัตที่แตกต่างกันไป ซึ่งแบ่งโดยใช้การพึ่งกันเองที่เป็นแกนแท้ของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นฐานได้ 3 ยุค คือ

1. ยุคพึ่งกันเอง หรือก่อน พ.ศ.2417 (เริ่มการปกครองแบบสมุหเทศาภิบาล)
2. ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบรวมอำนาจ หรือ พ.ศ. 2417-2537
3. ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนแบบกระจายอำนาจ หรือ พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน (2545)

ต่อไปนี้จะขอเน้นอธิบายรายละเอียดของระบบสวัสดิการชุมชน โดยกล่าวถึงระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านชนบทเพียงในบางส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนขณะอ่าน และสาระของเศรษฐกิจชุมชนชนบทสามารถหาอ่านได้ง่ายเพราะมีองค์ความรู้อยู่มากแล้ว ขณะที่สาระของสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบทที่ยังมีองค์ความรู้อยู่น้อย ผู้อ่านน่าจะได้เข้าใจสาระของสวัสดิการชุมชนให้ชัดเจน กระบวนการและกิจกรรมของระบบสวัสดิการชุมชนในมุมมองของระบบเศรษฐกิจชุมชนมีรูปธรรม 3 ประเภทดังนี้

### 1. สวัสดิการชุมชนเพื่อกระบวนการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน : การบริการชุมชน

สวัสดิการชุมชนด้านการบริการชุมชนเป็นทั้งสภาวะและกิจกรรมระหว่างสมาชิกของชุมชนพื้นฐานหรือชุมชนครอบครัว ชุมชนกลุ่มย่อยต่าง ๆ ชุมชนหมู่บ้าน และชุมชนเครือข่ายที่เป็นผลจากการรวมตัวจัดและรับกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกชุมชนครอบครัวของกลุ่มนั้นต่างมีความเข้มแข็งมั่นคงเหมือนกันและชุมชนหมู่บ้านอยู่ในภาวะสมดุล เพื่อสนับสนุนกันและกันให้ยกระดับมาตรฐานวิถีชีวิตความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตตามแบบฆราวาสในระบบชุมชนหมู่บ้านชนบทไทยให้สูงขึ้นโดยอาศัยแนวทางตามคำสอนของพุทธศาสนาเป็นหลัก ซึ่งอาจแบ่งประเภทสวัสดิการตามผลที่ตกแก่สมาชิกชุมชนแต่ละระดับในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ การอยู่ การกิน การใช้ และสุขภาพ เพราะการบริการชุมชนนั้นคำนึงถึงผู้รับและผลรับเป็นสำคัญ และในระบบสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท ผู้จัด ผู้รับและผู้ประเมินผลความพอใจคือกลุ่มชุมชนเดียวกัน

ภายใต้บริบทที่ชุมชนหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นชุมชนที่มีที่ตั้งถาวรและจำนวนครอบครัวเพิ่มขึ้นคล้ายกับชุมชนเมือง 2) ในชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งแบบแผนของการดำเนินชีวิตของชุมชนครอบครัวที่เป็นสมาชิกจะคล้ายคลึงกัน เพราะอยู่ในระบบนิเวศชุมชนและภูมิศาสตร์นิเวศที่มีความเฉพาะอันเดียวกัน 3) ระบบชุมชนหมู่บ้านเป็นอีกระบบหนึ่งที่มีตัวแสดงแตกต่างไปจากระบบชุมชนเมือง แต่ต้องเกี่ยวข้องกับแบบเป็นฝ่ายถูกกระทำจากระบบชุมชนเมือง และ 4) พลวัตยุคมีความเกี่ยวข้องกับระบบสวัสดิการสังคมเพื่อชุมชนที่รัฐและทุนส่งเสริมจะเปลี่ยนแปลงแบบแผนตามแบบแผนกิจกรรม ผู้เกี่ยวข้อง ยุทธศาสตร์ และผลกระทบของระบบสวัสดิการชุมชนด้านการบริการชุมชน ซึ่งมีพลวัตเชิงเชิงโครงสร้าง-หน้าที่ และกระบวนการผ่านมามี 3 ยุค ดังนี้

## 1.1 การอยู่

### 1.1.1 บ้านเรือน

ยุคฟังกันเองตอนปลายระบบชุมชนหมู่บ้านมีที่ชุมชนตั้งถาวรแล้ว แต่ตัวบ้านยังไม่มีความมาตรฐานทั้งที่อยู่ท่ามกลางทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์และมีสัดส่วนสูงกว่าจำนวนครอบครัวมาก แต่นิยมสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ไผ่มุงหญ้าคาหรือใบตอง เพราะอยู่ต่อมาจากยุคอพยพเนื่องจากสงครามระหว่าง หัวเมืองและโรคระบาด ชุมชนแม่อย่างบ้านปางจึงยังไม่แน่ใจว่าการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนหมู่บ้านมาไ้ระยะหนึ่ง ๆ แล้วต่อมาจะต้องอพยพจากไปภายหลังหรือไม่

บ้านเรือนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับแต่ละชุมชนครอบครัวใช้เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นสถานที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามวงจรชีวิตของครอบครัวและสมาชิกทุกคน คือ เกิด เลี้ยงดู บวช แต่งงาน แก่ เจ็บ และตาย เมื่อครอบครัวได้สร้างบ้านเรือนเสร็จจะมี**ผีเรือนหรือผีบ้าน**ของชุมชนครอบครัวนั้น ๆ ขึ้นมาทันที โดยทุกครอบครัวจะทำหิ้งบูชาไว้บนเสาเอกผีบ้านนี้จะเป็น**ขวัญ**ร่วมกันของสมาชิกชุมชนครอบครัว มีความ**ศักดิ์สิทธิ์**สำหรับชุมชนครอบครัวนั้น ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับผีบ้านของครอบครัวอื่น แต่ครอบครัวอื่นก็ไม่ได้ลบหลู่ผีบ้านหรือผีเรือนของครอบครัวอื่น

บ้านเรือนจะถูกสร้างขึ้นมาหลังการสร้างครอบครัวใหม่หรือแต่งงาน โดยอาศัยประเพณี**ลงแขกสร้างบ้าน** จากแรงงานในชุมชนหมู่บ้าน คือ เครือญาติ และเพื่อนบ้าน เพราะเป็นยุคที่ครอบครัวในแต่ละหมู่บ้านยังมีจำนวนน้อยและมีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกันทั้งทางสายเลือดและประเพณีจากการแต่งงานเข้ามาเป็นเขย-สะใภ้ การลงแขกเช่นนี้ทำให้สามารถสร้างบ้านใหม่ได้ภายใน 5-10 วัน โดยมักมักสร้างบ้านใหม่ในหน้าแล้งหลังเสร็จฤดูทำนาทำไร่เพาะปลูก ครอบครัวที่จะสร้างบ้านใหม่จะ**ไปวาน\***เพื่อนบ้านล่วงหน้า 1-2 วัน ขณะที่ยังอาศัยอยู่กับพ่อตาแม่ยายมา 1-2 ปีก่อนได้เตรียมวัสดุบางอย่างเท่าที่จะเตรียมได้ เช่น หญ้าคา ดอก ไม้บางส่วน เป็นต้น เมื่อถึงวันลงแขก ครอบครัวที่ได้รับการขอแรงจะหยุดงานของครอบครัวพร้อมกันและมาเป็นแรงงาน**ชายไปตัดไม้** ขนไม้จากป่าในบริเวณใกล้ชุมชน หมู่บ้านเพราะป่ายังอุดมสมบูรณ์มาก แต่ยังไม่มีการเลื่อยไม้ ส่วน**ฝ่ายหญิง**ก็จะมาช่วยทำงานเบา ๆ กับบ้าน เช่น โปะหญ้าคา โปะในตอง เป็นต้น ส่วน**ผู้เฒ่าผู้แก่**ก็มาช่วยจักดอก\* ทำพิธีขอขมาเจ้าที่และแม่ธรณี และผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ด้านช่างหรือเคยสร้างบ้านเรือนมาก่อนก็จะช่วยกันวางแนวปักไม้สำหรับขุดเสา โดยเฉพาะเสาเอก

และเสนาางเมื่อสร้างเสร็จก็จะทำพิธีขนของขึ้นบ้านโดยฝ่ายหญิงที่เป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านจะมาช่วยกันขน

ยุคกึ่งพึ่งกันเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนมาถึงปัจจุบัน รูปแบบและวิธีการลงแขกและลักษณะตลอดจนวัสดุสร้างบ้านเรือนได้เปลี่ยนแปลงไป การลงแขกจะอยู่ที่โครงสร้างวงใน ไม่ว่าจะเป็นบ้านที่สร้างด้วยวัสดุแบบไหนจะมีการลงแขกในตอนเริ่มตั้งเสาเอกและเสนาาง และการขอมาเจ้าแม่ธรณีเจ้าที่โดยผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นการลงแขกเฉพาะกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงประมาณ 10 หลังคาเรือนเท่านั้น และฝ่ายหญิงจะมาช่วยกันทำอาหารเลี้ยง และช่วยขนของขึ้นบ้านใหม่ ส่วนโครงสร้างวงนอก จะทำหน้าที่ต่อโดยอาจจ้างช่างไม้ ช่างปูน ช่างเหล็ก ช่างไฟฟ้า ฯลฯ ทั้งชุดหรือเฉพาะหัวหน้าช่าง 1-2 คน มาควบคุมการก่อสร้างควบคู่ไปกับการลงแขกของวงใน ขึ้นอยู่กับว่าหมู่บ้านไหนยังมีการลงแขกเข้มข้นมากแค่ไหน ส่วนวัสดุนั้นเริ่มใช้ไม้สักหรือไม้เนื้อแข็งอื่น ๆ จากการเลื้อยเอง เป็นบ้านที่มั่งคั่งถาวรมากขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้ยังเพิ่มประเพณีการขึ้นบ้านหมู่ที่บางครั้งครบครันที่มีฐานะดี ๆ ก็จะสมโภชด้วยมหรสพ เช่น ซอพื้นเมือง ดนตรี ภาพยนตร์ เป็นต้น แต่ที่ขาดไม่ได้เลย คือ การนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาและฉันภัตตาหารเพลที่บ้านใหม่

ตัวบ้านในชุมชนหมู่บ้านชนบทมีลักษณะตามวิวัฒนาการ 5 แบบ คือ

1. กระโจม ทำด้วยไม้ไผ่ มัดด้วยตอก มุงด้วยหญ้าคาหรือใบตอง
  2. กระโจม เสาทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้สด พื้น ฝา ทำด้วยไม้ไผ่ มัดด้วยตอก มุงด้วยหญ้าคาหรือใบตอง
  3. บ้าน 2 ชั้น เสาพื้นและผาทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้สัก แต่ไม่ใสไม้ หลังคามุงด้วยอิฐเผา มีเตินและชานกว้าง ๆ ใต้ถุนเก็บของได้
  4. บ้าน 2 ชั้น เสาปูนมุงด้วยสังกะสี หรือกระเบื้องปูน ส่วนพื้นและผาทำด้วยไม้เนื้อแข็งที่มีการใสไม้ มีเตินและชานที่แคบลงใต้ถุนบ้านใช้อาศัยตอนกลางวันได้
  5. บ้าน 2 ชั้น หรือชั้นครึ่ง หรือชั้นเดียว ฝาบางส่วนก่อด้วยอิฐบล็อก ผสมไม้เนื้อแข็ง หลังคามุงด้วยกระเบื้องปูน หรือกระเบื้องลอน มีชานแคบลง และสร้างโรงเก็บของแยกออกไป
- แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันครอบครัวที่แต่งงานใหม่ ๆ ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในบ้านเรือนในแบบที่ 2-3 และมีทางเลือกว่าจะมุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอนได้ตามฐานะ และเมื่อทำงานเก็บเงินเก็บไม้เนื้อแข็งได้เพียงพอ ซึ่งจะใช้เวลา 10-20 ปี จึงจะมีโอกาสสร้างบ้านแบบที่ 4-5 ซึ่งใช้ไม้เนื้อแข็งจากบ้านเดิมมาทำ บางส่วนเพื่อประหยัดเงินงบประมาณที่จะใช้

การสร้างบ้านตามแบบของวงนอกจะผสมอิทธิพลระบบชุมชนเมืองในรูปการใช้เงินซื้อวัสดุ-อุปกรณ์ที่ทันสมัยและราคาแพงมาก่อสร้างและตกแต่ง เช่น ปูน กระจุก สี และเฟอร์นิเจอร์ และระบบสวัสดิการสังคมเพื่อชุมชนของรัฐและทุนจัดสวัสดิการสังคมด้านบริการอีกระบบหนึ่งตามแบบของจิตวิญญาณของชุมชนเมือง คือ มุ่งเอากำไรจากการขายอุปกรณ์การก่อสร้าง เฟอร์นิเจอร์ที่ดินจัดสรร บ้านจัดสรร กิจการให้เช่าหอพักและคอนโด ฯลฯ และการออกเงินกู้เพื่อหวังดอกเบี้ยจากการกู้เงินสร้างบ้านจากธนาคารอาคารสงเคราะห์เพื่อนำมาสร้างบ้านตามแบบแปลนแบบชุมชนเมืองและเน้นวิถีชีวิตครอบครัวเดี่ยว ซึ่งไม่เหมาะสมกับระบบสวัสดิการชุมชนด้านบ้านเรือนในชุมชน



ชนบทที่ได้รับที่ดินเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยไม่จำเป็นต้องซื้อที่ดินสำหรับสร้างบ้าน และการที่ที่ตั้งอยู่ติดป่าและทรัพยากรป่าไม้หรือสามารถปลูกต้นไม้เนื้อแข็งสำหรับสร้างบ้านเองได้ แต่กฎหมายป่าไม้และกฎหมายที่ดินไม่ออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินให้ เพราะถือว่าอยู่ในเขตป่าสงวนและจะถูกจับกุมหากตัดต้นไม้สักที่โตบนที่ดินของครอบครัว แม้ปัจจุบันนโยบายสาธารณะจะอนุญาตและส่งเสริมการปลูกต้นไม้สักในที่ดินของตนแต่ครอบครัวส่วนใหญ่ยังไม่แน่ใจกับกฎหมายนี้ จึงยังไม่ปลูกไม้ยืนต้น ประเภทเดียวกับที่มีในป่าเพื่อเตรียมใช้ในการสร้างบ้านในอนาคต

การสร้างบ้านวงนอกเป็นอีกแบบแผนหนึ่งที่พบมาก คือ การจ้างกู้เงิน ธกส. มาสร้างบ้านตามรูปแบบและวิธีการของระบบชุมชนหมู่บ้านชนบท ทั้งที่วัตถุประสงค์ของ ธกส. สนับสนุนการกู้ยืมเพื่อการลงทุนด้านการเกษตร แสดงถึงความจำเป็นที่ต้องมีบ้านเรือนบนข้อจำกัดด้านต่าง ๆ ดังกล่าว การอาศัยศักยภาพของวงเงินได้ไม่เต็มที่ในการลงแขกตัดเลื่อย และชนไม้เนื้อแข็งจากป่า เพราะรัฐและทุนที่อยู่ในเมืองบอกว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมายทั้งที่เคยทำมาก่อนที่กฎหมายจะออก หากทำก็ต้องค่อยเป็นค่อยไป โดยนำไม้ที่ได้มาสร้างบ้านปะฝาโดยไม่ใส่ไม้ และสะสมไม้ทีละเล็กละน้อยนานหลายปี แล้วรื้อมาสร้างใหม่อีกครั้งให้ถาวรจากป่า ซึ่งใช้เวลานานนับ 10 ปี แต่มีบางครอบครัวที่มีบ้านถาวรแล้วกระทำเช่นเดียวกันนี้เพื่อขายเพื่อมีเงินก้อน ทำให้รัฐและทุนเหมารวมว่าทุกครอบครัวทำเช่นนี้เพื่อขายไม้เถื่อน ไม่ยกเว้นครอบครัวใหม่ที่จำเป็นต้องสร้างบ้านใหม่ ดังนั้นบ้านทุกหลังในหมู่บ้านชนบท จึงเป็นบ้านที่โตจากไม้ที่ผิดกฎหมายที่บัญญัติขึ้นหลังการก่อเกิดของชุมชนหมู่บ้านเกือบ 100 ปี

### 1.1.2 งานและรายได้

สวัสดิการชุมชนด้านงานในยุคพึ่งกันเองเป็นระบบคุณค่าการดำเนินชีวิตที่ผสมผสานภายใต้ระบบวัฒนธรรมสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม ศีลธรรม และจิตใจ งานจะดำเนินอยู่ภายใต้การพึ่งและยอมรับในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ไม่มีคำว่าอาชีพ แต่ใช้คำว่า งาน ที่หมายถึงภาระกิจหรือสวัสดิการชุมชนที่จำเป็นต้องทำเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด เช่น ทำนา จัดงานปอยหลวง ทำพิธีแต่งงาน เลี้ยงน้อง ทำอาหาร ฯลฯ ล้วนเป็น “งาน” ทั้งนั้น และไม่มีคำว่ายากจนในระบบชุมชนชนบทวงในปัจจุบันมีแต่คำว่า ตึก (ทุกข์) หมายถึงการขาดแคลนปัจจัย 4 ตัวแสดงหลักครอบครัวชุมชนครอบครัว เพราะใช้แรงงานและที่ดินของครอบครัวในการผลิตและมีเป้าหมายเพื่อการมีกินมีใช้ในครอบครัวเป็นหลัก ขนาดและความเข้มข้นของการทำงานจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการบริโภคในครอบครัวและความอุดมสมบูรณ์และความเหมาะสมของทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศน์ที่เป็นที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านที่ชุมชนจัดการเองได้ โดยการทำงานทุกอย่างจะอยู่ในรูปชุมชนหรือเอามื้อ-เอววัน (ลงแขก) และขอแรง\* เสมอ ตั้งแต่ชุมชนครอบครัว กลุ่มย่อย และเครือข่ายเป็นการทำงานที่ผลิตซ้ำความเป็นชุมชน การปฏิบัติธรรมและการยอมรับกฎเกณฑ์ธรรมชาติตลอดเวลา

\* เป็นการลงแขกอีกแบบหนึ่งที่ไม่ได้กำหนดว่าจะต้องชดใช้คืนเมื่อไร เพราะกิจกรรมนั้นไม่ใช่เหตุการณ์ปกติ แต่ทำแต่คนหรือสองคนไม่ได้ เช่น โคนต้นไม้ใหญ่ ลงเสาเอกปลูกบ้าน ตามหาควายที่ถูกขโมย ซ่อมแซมของใช้ เป็นต้น

ในยุคกึ่งพึ่งตนเอง-กึ่งพึ่งรัฐและทุนถึงปัจจุบัน แก่นแท้ยังคงดำรงอยู่ที่วงในโดยเพิ่มวงนอกขึ้นมา แบบแผนการลงแขกทำงานเปลี่ยนเป็นรูปกึ่งลงแขกกึ่งจ้างระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านเท่านั้น เพื่อให้ครอบครัวมีระบบเงินสดหรือรายได้ไว้ใช้จ่ายซื้อสิ่งของบางอย่างตามยุคของสังคมบริบทสมัยใหม่ แต่ไม่มีการเอากำไรจากการลงแขกในระบบชุมชนชนบทแบบกึ่งลงแขก-กึ่งจ้าง และไม่มีนายหน้า แม้แต่การจ้างนายทุนต่างถิ่นที่เข้ามาทำการผลิตเกษตรแผนใหม่ในชุมชนหมู่บ้านก็ไม่มี การเอากำไรที่มากบอกว่าต้องการแรงงานรับจ้าง โดยฝากบอกไว้กับครอบครัวใด ครอบครัวหนึ่งแล้วข่าวจากการจ้างจะแพร่ไปในคืนเดียว พอเช้าวันรุ่งขึ้นก็จะมีแรงงานมานั่งรอขึ้นรถปิคอัพที่ไร่ของนายทุนส่งมารับ และนำมาส่งตอนเย็นหลังเลิกงาน หรือการขายอาหารจะให้ผู้ซื้อรับประทานให้อิ่มก่อนค่อยเก็บเงิน จะรู้สึกเกรงใจมากหากจะขอเก็บเงินก่อน และหลายคนทำใจไม่ได้กับเรื่องการขายเพื่อเอากำไร จึงไม่มีการขายเพื่อกำไรมากในชุมชนหมู่บ้าน จะมีแต่ขายผลผลิตที่เกิดจากน้ำพักน้ำแรงและปัจจัยการผลิตของครอบครัวและไม่รวมค่าแรงและค่าเช่าที่ดินลงไปในการผลิตนั้นด้วย ดังนั้นผลผลิตที่ผลิตจากระบบเศรษฐกิจชุมชนจึงราคาถูกกว่าที่ผลิตจากโรงงาน

งานในระบบชุมชนชนบทหรือเรียกว่าเศรษฐกิจชุมชนชนบทนั้นมีวิวัฒนาการ ดังนี้

1. เป็นงานที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติมาก เช่น เก็บผักจากสวนครัวและหัวไร่ปลายนา หาปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ หาของจากป่าตามฤดูกาล เป็นต้น และรู้จักเพาะปลูกข้าวมาก่อนแล้ว
2. ทำไร่และนาผสมการเลี้ยงสัตว์ และปลูกไม้ผลซึ่งเป็นไม้ยืนต้นเลียนแบบป่า เช่น มะม่วง มะขาม มะพร้าว มะปราง ส้มโอ ฯลฯ โดยปลูกด้วยเมล็ดและปล่อยให้ตนโตอายุหลายสิบหลายร้อยปีและครอบครัวเก็บผลกินตลอดไป โดยไม่ต้องปลูกทุกปี
3. เพิ่มการเพาะปลูกพืชอายุสั้นบางอย่างมากเป็นพิเศษ เช่น ข้าว พริก ฝ้าย เพื่อใช้และบริโภคในครอบครัว และเหลือไว้ขายเพื่อมีเงินสดหรือนำไปแลกเปลี่ยนของหรืออาหารที่ชุมชนครอบครัวยังขาดแคลน และการหาของป่ายังคงดำรงอยู่เสมอมา
4. เพิ่มการเพาะปลูกพืชอายุสั้นที่นำพันธุ์และเงินทุนจากภายนอกเพื่อนำออกขายเอาเงิน เช่น พริกพันธุ์ดี หอมแดง กระเทียม กระหล่ำปลี ผักชี ผักกาด ถั่วฝักยาว เป็นต้น แหล่งทุนสำคัญ คือ สหกรณ์การเกษตร ธกส. และคนรวยในท้องถิ่น เป็นต้น
5. เพิ่มงานรับจ้างในภาคเกษตรทั้งระหว่างชุมชนเครือญาติ/เพื่อนบ้านและรับจ้างครอบครัวนายทุนที่อพยพเข้ามาทำการเกษตรแผนใหม่และแปลงใหญ่ ๆ ในชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงการออกไปรับจ้างภายนอกชุมชนหมู่บ้าน
6. ลดการปลูกพืชระยะสั้นหันมาปลูกพืชยืนต้นเชิงเศรษฐกิจเพื่อขายและลดการลงทุน เช่น ลำไย มะม่วง มะขามหวาน เป็นต้น และยังมี การหาของป่าอยู่ในบางครอบครัว
7. มีบางครอบครัวเปิดร้านชำ
8. และร้านขายของป่าหรือที่ผลิตได้จากชุมชนบริเวณข้างทางหลวง ทำหน้าที่เป็นวงนอกที่ขอบชุมชนหมู่บ้านชนบท โดยรับสินค้าจากชุมชนชนบทหรือบางครั้งจากในเมืองมาจำหน่ายแก่ครอบครัวอื่น ๆ โดยแบ่งเป็นกำไรหรือห่อแล้วนำไปขายราคากิโล 5 หรือ 10 บาท รวมถึงจำหน่ายสินค้าจากระบบโรงงานอุตสาหกรรมของระบบชุมชนเมืองด้วย สินค้าพื้นบ้านที่นิยมซื้อจากชุมชนชนบท